

H

HAACMA, Suffridus Atonis (Sjoerd Ates). Landschapssteenhouwer, toegelaten als landmeter (1644) en landschapslandmeter (1654), gestorven 1678. Vervaardigde na 1662 met S. Gravius*, Broer Boelens* en Martinus Frederici grietenij kaarten onder controle van B. Schotanus* à Sterringa.

HAAFTEN, Alardus van, priester (Utrecht 1659-1734). Na theologische studie en promotie in Rome pastoor te Maasland (1689), van St.-Vitus te Lwd. en aartspriester (1699). Sloot zich aan bij de jansenisten* en polemiseerde daarover met de jezuïet Ingenra* (1704-05). Zijn tegenstanders erkenden hem niet meer als aartspriester, zijn gemeente verliet. Na onderhandelingen, afgestuit op *H.*'s afkeer van de regulieren (1712), ging hij 1719 naar Vianen.

Zie: Vr. F. XV (1885), 81-115.

HAAG (Fr.: *haech*). Lange rij turven of gevormde stenen, opgezet om te drogen. Ook: lange, smalle overgebleven veenstreek in de uitgeveende plassen (ook: *stripe**). z Vervening, Zethaag.

HAAGSMA, Broer Baukes (Schraard 1831-?). Onderwijzer te Arum. In 1853 als boekhouder met de groep emigranten van O. H. Bonnema* naar Wisconsin U.S.A., waar de kolonie Frisia (later New Amsterdam) werd gesticht. Later Nederlands consul in St. Louis, Missouri, in elk geval tot 1902.

Wrk.: Lotgevallen van den Heer O. H. Bonnema en zijne Togtgenooten op reis uit Frl. naar de Vereenigde Staten van N.-Amerika (1853); Frysia, of schets der Fr. volkplanting in N.-Amerika, benevens raadgevingen en wenken voor landverhuizers (1855).

HAAGSMA, S., notaris (Sneek 31.3.1846—20.6.1911). Werkzaam te Bozum en Sneek, schreef over Fr. zeegeschiedenis, z. Zeevaart.

Zie: Leeuw. Cour. (27.6.1911); Repert., 71.

HAAI (Fr.: *haei*). In deze streken uitsluitend in de zee of zeegaten levende vis met gestroomlijnd lichaam en een uit kraakbeen bestaand skelet. Van de Nederlandse kust zijn een tiental soorten bekend, waarvan enkele af en toe op de Waddeneilanden aanspoelen. Van sommige soorten (Ruwe *H.*) worden ook wel jonge exemplaren aan lijnen gevangen, z Doornhaai.

Zie: Fauna van Ned. (1941), afl. X, Pisces.

HAAKMA, Theunis Sikkes, uurwerkmaker

(Lwd. 3. 11.1709-10.5.1785). Werk: Gangklok in Fr. Museum.

Zie: Ottema, Gesch. Uurwerkmakersk., 21.

HAAN, Annaeus Frederik Eilerts de, theoloog (Olst 21.5.1834-Meppel 28.12.1899). Predikant o.a. te Noordwolde (1860-68), waar hij de rietvlechtschool* mee oprichtte (z Maatschappelijk werk) en Ternaard (1868-84), waar hij deelnam aan de moderne 'Dokkumer krans' en over de Mij. van Weldadigheid schreef.

Zie: B.W.P.G. III, 418-419.

HAAN, Fonger de, numismaat (Lwd. 1.11.1794—19. 12.1871). Lid Leeuwarder gemeenteraad en Prov. Staten. Bekend verzamelaar.

HAAN, Tamme Foppes de, theoloog (Duurswoude 28. 1.1791—Kampen 28.3.1868). Herv. predikant o.a. te Molkwerum, Eksmorra en Ee. In Ee ging hij 1839 tot de afgescheiden kerk over, werd predikant te Wanswerd, leidde daar voorgangers op voor de chr. afgescheiden gemeenten. Docent met de titel prof. aan de theologische school te Kampen (1854); kenner van de oosterse talen.

Zie: B.W.P.G. III, 419-421.

HAAN, Wytze de, schilder (Lwd. 3.6.1804-1.1.1848). Leerling van W. B. v. d. Kooi* en O. de Boer*. Portretten en genrestukken in Fr. Museum en Stania State.

Zie: Cat. 100 j. Fr. Schilderk.

HAAN-KERKHOF, Liekeltje Harmens de (Jubbega-Hoornsterzwaag 1856-Katlijk 31.1.1950). Verzamelde vele straatliederen*.

Zie: Tj. W. R. de Haan, Straatmadelieven (1957), 6-7.

HAANMEER (Fr.: *Heanmar*; *hean*, soort vies). Vroeger meer N.W. van Koudum, drooggemaakt ca. 1858, nu particuliere polder, ca. 177 ha. Laagste punt ca. 1,6 m —N.A.P.; bemalen door twee ruw oliegemaaltjes en windmotor.

HAANSTRA, Hayke, 18de-eeuws rekenmeester, geboren te Buitenpost, te Lwd. koopman-molenaar; gaf de veelgebruikte *Vernieuwde cyffeyinge* van mr. Willem Bartjens . . . uit (1745-46).

Zie: N.B.W. X, 311.

HAANTJES, Jacob, leraar (Renkum 1.9.1899-Goes 3.8.1956). Promoveerde 1929 op: *Gysbert Japicx, Fr. dichter*. Gaf met G. G. Kloeke *Drei friesische Hochzeitsgedichte* uit (1929). Zeven jaar lector te Londen en Oxford, daarna leraar te Doetinchem, Zeist en Zutphen.

Zie: Repert., 72.

HAARDPLATEN. Gegoten ijzeren platen, die na 1500 de haardstenen vervingen. Op hun beurt weer door tegels vervangen. Toch tot na 1700 gebruikt. In Prinsesshof en Fr. Museum worden een 85, veelal buitenlandse, exemplaren bewaard (ook kachelplaten, die in de gemetselde kachels werden gezet).

Zie: Hobby in (1949), 78-79.

HAARDTEGELS. In oude huizen zitten soms achter de plaats van het vroegere haardvuur faiencetegels met voorstellingen (schepen, koeien). De *H.* werden in de 17de en 18de eeuw o.a. te Makkum vervaardigd (z Aardewerk, Tegelschilders). Een novellenbundel van Theun de Vries heet *De tegels van de haard* (1941).

HAARLEMS KLOKKENSPEL (Fr.: *Haerlimmer-klokkespul*). Op een aantal plaatsen met stinsflora*.

HAARST, Willem van, onderwijzer (?—Oirschot okt. 1853). Werkte 1816-49 te Sneek; schreef met H. M. Reidsma en alleen onderwijskundige verhandelingen.

Zie: v. d. Aa VIII, 24-25.

HAAS (Fr.: *hazze*). In Frl. zeer algemeen knaagdier. *Hazze-en-houn* (*H.* en hond) was een geliefd kinderspel. De *hazzesprong* (beentje uit hazepoot) vaak als pijpithaler. Sigarepijpjes van een hazepootje. *Kollumer hazze*, ironisch voor kat.

HAAS, Gerardus Horreüs de, theoloog (Beneden-kniipe 17.11.1879-Zwolle 24.4.1943). Bekend links-vrijzinnig, herv. predikant, drankbestrijder en religieus-socialist, o.a. te Bergum en Sneek. Promoveerde in de godgeleerdheid; schrijver van vele boeken.

HACHTING, Johannes, classicus (Lwd. 16.2.1594— Franeker 22.9.1630). Conrector te Lwd. (1621), hoogl. in de logica te Franeker (1622). Blijkens de titels van zijn werken beïnvloed door Petrus Ramus.

Zie: Galama, Wijsg. Onderwijs, 86-91.

HACHTINGIUS, Arnoldus, theoloog (Lwd. ?-Dokkum 1657) Vooraanstaand predikant, schreef werken waarin hij het geref. geloof verdedigde.

Zie: B.W.P.G. III, 436-437; Leeuw. Cour. (31.10.1951).

HADAMUNT, z Runenschrift.

HADEWYCH. Vrouw van een soldaat te Lwd., die de terechtstelling van Sicke* Freerks moest bijwonen. Hij liet zich zo afkeurend over de r.k. kerk uit, dat hij moest vluchten. *H.* sloot zich later bij de doopsgezinden aan. In haar huis leefde Elisabeth* Dirks. Bij Elisabeths gevangenneming in 1549 kon *H.* ontkomen.

Zie: S. Blaupot ten Cate, Gesch. der Doopsgezinden in Frl. (1839), 74.

HAER, Van der. Geslacht, vermoedelijk uit Antwerpen. Jan, jurist (1534-?), vestigde zich in Den Haag. Afstammeling Daniël (1689-1745), commies-generaal der convooien en licenten der admiraliteit van Frl. (1721), advocaat-fiscaal der admiraliteit (1732), grietman van Hemelumer Oldeferd en gedeputeerde (1743). Nageslacht meest grietmannen en juristen, tot 1860 in Frl.

Zie: Stb. I, 137; II, 85; Ned. Patr. VII (1916), 187; v. d. Aa VI, 18; N.B.W. VIII, 659-660; Sminia, Naamlijst, 311; Naamlijst (1816-51), 10, 24, 30, 43.

— **van Campens Nieuwland, Daniël Bonifacius van der**, jurist (Workum mrt. 1756—Koudum 4.9.1823). Prinsgezind burgemeester van Workum (1784), volmacht en afgevaardigde ter Staten-Generaal, 1795 aan kant gezet, 1816 grietman van Hemelumer Oldeferd.

Zie: N.B.W. VIII, 660-661.

—, **Anna Charlotte Didier de Boncour-van der**, schilderes (Den Haag 1.4.1748-Lwd. 30.3.1802). Portretten in crayon, historische stukken. Trouwde 1775 de griffier Hendrik van der *H.*

HAERDA, P. van, z Harda, P. van.

HAERSMA. Eigenerfd geslacht uit Oostermeer, uitgestorven na 1600. Naam ging over op het nageslacht Van Houck *H.* († 1606) en Arend Oedses. Zoons o.a.: I. Aерcke, volmacht ten Landdage (1575 en 1624). Zijn tak bekleedde het grietmansambt in Smallingerland (1625-1795) en Achtkarspelen (1688-1795 en 1816-39) en stierf 1887 uit. Catharina (1764-1827), zuster van de laatste manlijke afstammeling, trouwde Jan Minnema de With (1762-1820); hun nageslacht noemde zich Van *H.* de With (voor de jongere, niet-geadelde tak hersteld in 1929), terwijl hun dochter Maria (1803-1878) met Wiardus Willem Buma (1802-1873) huwde en de naam overbracht op twee van haar zoons, van wie een kinderloos stierf en de ander stichter was van een bloeiende tak Van *H.* Buma. 2. Meyert, wiens tak te Oostermeer bleef en in de 18de eeuw uitstierf. Zijn betachterkleinzoon was Ericus (1647-1710), burgemeester van Harlingen.

Zie: Stb. I, 211; II, 143; Ned. Leeuw XLI (1923), 7; Graftschriften I, passim; v. d. Aa VI, 19; N.B.W. IX, 316-317; Sminia, Naamlijst, 87, 111-113; 142-144; id., Naamlijst (1816-51), 15; Andreae, Nalezing, 48; B. R. Veltman, Oostermeer (1924), 95.

—, **Auck van** (Oudega Smallingerland 1705-Menalum 1781). Woonde als weduwe van Tsj. van Camstra op Orxmastate te Menalum (1761—81), stond als zonderling bekend.

Zie: V.A. (1893), 96-106; De Weitsrop (1933), 10-13.

HAERSOLTE, Van. Overijsels riddermatig geslacht sinds de 12de eeuw. Tegen 1700 twee broers in Frl.: Johan (1647-1716), burgemeester van Bolsward, lid Staten-Generaal (1686), gezant o.a. naar Rusland (1702), en Rutger (1648-1713), hofmeester van Hendrik Casimir II en diens weduwe, kolonel. Zijn oudste zoon en kleinzoon grietmannen van Barradeel (1704-76), andere nazaten officier. Met kleinzoon Tjalling Homme (1706-1789), overste in 1743, stierf de Fr. tak uit.

Zie: Stb. I, 175; II, III; Ned. Adelboek (1942), 262; (1955) 350; v. d. Aa VI, 20; N.B.W. VI, 668, 672, 675; Sminia, Naamlijst, 218-219.

HAET IS RIUCHT. Inleiding op het Westerlauwers landrecht (13de, 14de eeuw), genoemd naar de beginwoorden. In de korte

redactie (in codices Aysma en Furmerius) geeft een Fr. canonist een uiteenzetting over de bronnen van het recht; in de lange (in Druk, Jus Municipale, codices Roorda en Unia) is de stof met rechtsgeschiedenis en sagen - deels in verzen - uitgebreid.

Tekst in: Richthofen, Rechtsquellen, 434-438; Oudfr. Wetten II, 20-30.

HAFDISTRICT. Plantengeografisch district omvattende het lage land van venen, meren en moerassen en het kleigebied.

De grens met het Drentse* district is soms moeilijk vast te stellen. Veen en klei hebben kenmerkende verschillen. Het district is (vooral de klei) sterk in cultuur gebracht. Moeraslathyrus en moeraswolfsmelk komen nog voor, evenals vele kenmerkende waterplanten. Ontginning en ruilverkaveling* brengen nog steeds verandering. Er zijn verschillende natuurreservaten* (Buitenveld, Lindevallei), z Blauwgrasland, Moerasflora, Waterflora.

HAGA, Hermannus, theoloog (Sneek 2.4.1750-Deersum 26.10.1804). Predikant te Oldeboorn, Hindeloopen en Deersum (1786-1804). Gaf uiting aan de verzetsgeest in de Franse tijd.

Zie B.W.P.G. III, 447-448.

HAGA, Jan Meile, bankdirecteur (Sneek 16.3.1891-). Is sedert 1940 directeur Amsterdamsche Bank.

HAGEDIS. Van deze reptielsoort komen in Frl. voor de zand--H. (Fr.: *gerskrûper*) op Schiermonnikoog, Terschelling en Vlieland, en de kleine H. op Vlieland en Terschelling, in Appelscha en Olterterp.

HAGEDOARNWINTER (meidoornwinter; ook: *swarte hagekjeld*). 11-14 mei, de IJsheiligen.

HAGEMAN, Maurice, pianist en dirigent, werkte 1875-83 te Lwd., stimuleerde het muziekleven door muziekfeesten en door de oprichting van een afdeling der Ned. Toonkunstenaarsvereniging.

HAGER, Jan Simons, Fr. dichter uit Scharnegoutum (ca. 1734-?). Schreef 1814-15 felle Fr. gedichten tegen Napoleon.

Zie: B. XVIII (1956), 124.

HAGIOSCOOP. Kleine opening laag boven de vloer aan of bij het koor van kerken uit de M.E. In Frl. vooral in Oostergo (Anjum, Wetsens, Hantumhuizen, Ternaard, Blija, Hoogeteintum, Janum, Rinsumageest). Bedoeling nog niet bekend, wrsch. een gat waardoor men het sacrament kon zien als de kerk dicht was of ook de relieken kon vereren. Andere namen zijn leprozenvenster, dodenlicht, sacramentsvenster, squint.

Zie: Nieuw Frl. (11.12.1948; 8 en 22.1.1949).

HAISMA, Nicolaas (Nyckle J.), schrijver (Eestrum 18.5.1907-concentratiekamp Tjilatjap 22.2.1943). Onderwijzer te Lwd., Medan, Cheribon, Bandung; schreef poëzie en prozawerk, vaak over het getrokken worden naar twee kanten, naar moederland en naar Indië.

Wrk.: Paed oer 't Hiem (1937) en Paed nei eigen hoarnleger (1940), te zamen uitgegeven als Peke Donia, de koloniael (1943,²1952,³1953); verder schetsen: Suderkrús, Yndyske sketsen (1938,²1947); novellen: Simmer (in: Tsj. 1946, apart 1948); It lân forline (1951); jongensboeken: Simmerdagen (1933,²1953) en De kar (1936, ²1954). Zijn in het Ned. geschreven verhaal Werk (ca. 1942) is in het Fr. vertaald door D. A. Tamminga: Wrotters fan de Froskepôlle (1949); nagelaten poëzie in: Tsj. (1946), 142-158, Postuum werd hem in 1948 de Gysbert Japicxprijs toegekend.

Zie: Inleiding Suderkrús (²1947); Tsj. (1952), 23-24.

HAITHABU (misschien Sliesthorp, Sliaswig, ook Hedeby). In vroegere M.E. handelsstad aan de inham van de Schlei in Sleswijk, evenknie van Dorestad*. H., een uitvalshaven van de Noormannen, lag op een kruispunt van wegen. Het Frankische rijk reikte tot H, Fr. schepen sleepte men van H. naar de Oostzee. z Birka.

Zie: H. Jankuhn, Die Ausgrabungen in H. (1943).

HAITSMA, Age Johannes, theoloog (Franeker 1722-Midlum 3.7.1784). Predikant te Wier (1748) en Midlum (1758-84). Een der bekwaamste oudtestamentici van zijn tijd in Frl.

Zie: B.W.P.G. III, 454-455; Wumkes, Paden IV, 368-371.

HAJO LAMBERTI, theoloog (Franeker ca. 1585-?). Predikant te Dokkum (1606-19), maar afgezet als remonstrantsgezind (1620). Strakker dan zijn collega Petrus* Hermanni. z Arminianisme.

Zie: Diest Lorgion, 67-77; B.W.P.G. V, 491-492.

HAJONIDES, Nollius, theoloog (Bolsward 3.12.1634-Emden 19.2.1671). Rector te Bolsward (1654-58), predikant te Berlikum en Emden. Bevriend met Gys-bert Japicx, vertaalde Engelse stichtelijke geschriften, die S. Haringhouck* te Bolsward uitgaf.

Zie: B.W.P.G. III, 455.

HAJO VAN WOMMELS. Pastoor van Oosterend, benoemd tot 'geestelijk commissaris' (opvolger van Lindanus*, 1560). Als Fries geacht, had zelfs kans om i.p.v. Remigius Dirutius* bisschop van Lwd. te worden (1563). Kon de hervorming niet keren.

HAKHOUTBOS. Volgens cijfers van de Nederlandse bosstatistiek werd in 1942 nog 42 pct. (2690 ha) van het in Frl. aanwezige bos als hakhout of akkermaalshout geëxploiteerd tegen een landelijk percentage van 16. Van dit H. is 87 pct. particulier eigendom. Bijna ²/₃ van de opp. particulier bos in Frl. bestond in 1942 nog uit H. Van de staatsbossen werd daarentegen slechts 1 pct. als H. geëxploiteerd! De oorzaak van deze grote verschillen moet worden gezocht in de historische ontwikkeling. Zeer veel H. is aangelegd in de grote 19de-eeuwse landbouwcrisis*, toen er van staatsbossen in Frl. nog geen sprake was. Veel hooggelegen bouwland, toen als zodanig niet langer lonend te exploiteren, is door de eigenaren met eik beplant. De uit deze beplantingen ontstane

eikenbossen werden om de 10 à 12 jaar geveld. Daarbij ging het vooral om de eikebast voor de leerlooierijen. Dit eikehakhoutbedrijf was tot ca. 1920 een rendabele vorm van bosexploitatie. Toen de looistof echter anders werd bereid, verloor deze exploitatie snel aan betekenis. In W.O. II her kreeg het H. voor een korte periode zijn vroegere betekenis, maar na 1945 daalden de prijzen voor het produkt snel.

Weliswaar levert *H.* nog rijbossen voor de landaanwinning, maar in het algemeen is *H.* een verouderde bedrijfsvorm. Veel *H.* in Frl. is in de jaren 1920-40 geroid en in werkverschaffing tot cultuurgrond ontgonnen. Een behoorlijke opp. onrendabel *H.* is echter nog aanwezig.

Door dit tot opgaand bos te hervormen, kan het opnieuw economische waarde krijgen. Van overheidswege wordt deze omzetting van *H.* in opgaand bos gepropageerd en door een subsidie gestimuleerd. Na 1942 is de opp. *H.* dan ook afgenomen ten gunste van het opgaande bos, en deze ontwikkeling zal zich voortzetten.

Zie: H. Twerda, Gaesterlân (Assen 1948), 37-52.

HAL, hel. Wrsch. lage grond. Verschillende vormen komen voor (hal, hel, hol). Vgl. Rohel, Hallum(?), Heipoort (Jutrijp), Fetschol (Langweer).

Zie: Fr. Plaknammen II, 50-54; Moerman, 96, 101-102.

HALBERTSMA (eerst Halbetsma). Geslacht afstammend van lakenkopers te Ee. Hidde Buwes (ca. 1610-66) vestigde zich te Kollum. Hij trouwde Wytske Sipckes uit een daar sinds de 16de eeuw bekend eigenerfd geslacht Halbetsma. Kinderen namen deze naam aan. Van belang is de tak van hun betachterkleinzoon Joost Hiddes (1723-88), koopman te Grouw, die de r in de naam toevoegde. Zijn zoon Hidde (1756-1809), ook koopman, had vier zoons: 1. Joost, wiens tak in 1894 in mannelijke lijn uitstierf; 2. Tjalling, stamvader van een uitgebreide tak (geleerden, vooral medici, en zakenlieden, vooral zuivelfabrikanten), deels te Sneek, maar merendeels buiten Frl.; 3. Binnert (1795-1847), koopman te Grouw, wiens tak daar nog woont (houtbewerking); 4. Feitje, wiens tak in 1951 in mannelijke lijn uitstierf.

Zie: G. ten Cate, Geslachtlijst van de familie H. (1897); Ned. Leeuw XLIII(1925), 258, 297, 347; LXX (1953), 296; Sibbe IV (1944), 338; Ned. Patr. XL (1954), 174; v. d. Aa VI, 28; XII (Bijv.), 80-81; N.B.W. I, 1020; III, 526-530; X, 321-323; uitgaven H.-Stichting (sinds 1935).

—, **Eelt(s)je Hiddes**, medicus-schrijver (Grouw 8.10.1797-22.3.1858). Jongste broer van Joost Hiddes, studeerde medicijnen te Leiden en Heidelberg; in 1818 arts te Purmerend, 1820 te Grouw; leert te Heidelberg de Duitse Romantiek kennen, van invloed op zijn poëzie, waaronder berijmde, vaak historische-volksvertellingen en sombere, melancholische, maar ook fijngevoelige en zangerige lyriek, voor een deel over jeugdherinneringen en kinderleven; zijn leven

(slecht huwelijk, alcoholgebruik, verlies van zijn kinderen) stempelt hem ook uiterlijk tot romanticus; G. Dijkstra rekent hem psychologisch tot de zgn. humoristen; hij vertaalde veel, o.a. naar Hölty en Klaus Groth (*Quickborn*); naast verzen schreef hij verhalen, met satirische, volksaardige inslag (*De Noarger Run, De Treemter*), en ook ernstiger werk (*De Jonkerboer*). Zijn werk vindt men in de Rimen* en Teltsjes.

Zie: Wumkes, Bidders, 467-469; G. Dijkstra, Bydrage ta de kennis fan it libben, de persoan en it wurk fan E. H. (dissertatie, 1946); Piebenga (1957), 80-94; Repert., 246-247; N.B.W. X, 321-322.

—, **Herrius**, archeoloog (Sneek 9.7.1920—). Studeerde bouwkunde en geschiedenis; terpenonderzoek, assistent van A. E. van Giffen*. Conservator van het Fr. Scheepvaartmuseum* te Sneek (1946), verbonden aan Rijksbureau Oudheidkundig Bodemonderzoek (1949).

Wrk.: Barradeels oudste historie (1955), De Fr. Musea en Oudheidkamers (1955); J. Tj. H. (1956); (met W. H. Keikes) Sneek, drie kronen met ere (1956); Het Stadhuis te Sneek (1957); Baarderadeel oudste historie (1958).

Zie: Repert., 73-74; Reg. Leeuw. Cour., 9.

—, **Hidde Binnerts**, houtkoopman (Grouw 25.2.1830-24.1.1895). Zoon van Binnert Hiddes (1795-1849), een der vier broers *H.* Begon te Grouw een houtbedrijf, ten dienste van de boterhandel*. Hieruit groeide een grootbedrijf, voortgezet o.a. door Pieter Goslik (Grouw 11.11.1860—7.6.1925), Hidde Binnert (Grouw 30.10.1888-) en Pieter Goslik (Grouw 9.2. 1917-).

Zie: De kof gaet voor de baet uit. Gedenkboek Halbertsma's fabrieken (Grouw 1941); Ned. Patr. (1954), 174-198.

HALBERTSMA, Johannes Tjallings, boterkoopman (Grouw 26.5.1827-Sneek 28.2.1884). Zoon van Tjalling Hiddes. Schreef over de boterhandel. Woonde te Sneek.

Zie: H. Halbertsma. J. Tj. H., een Fr. koopmansleven uit het midden der 19de eeuw (1956).

—, **Justus (Joost) Hiddes**, theoloog-schrijver (Grouw 23.10.1789-Deventer 27.2.1869). Studeerde theologie te Amsterdam, leerling van R. Koopmans*; doops-gez. predikant te Bolsward (1814) en Deventer (1822-56). Belangrijk en vruchtbaar Fr. taal- en volkskundige, schrijver en volksoepvoeder; bevriend met Bilderdijk, Grimm e.a. Een ruige, scherpe, non-conformistische persoonlijkheid; verrichtte baanbrekend werk op het gebied van de Fr. spelling, bijbelvertaling (*Het Evangelie van Mattheus vertaald in het Landfr.*, 1858), Gysbert Japicx-studie (*Hulde aan Gysbert Japiks*, 2 dln., 1824-26, *Letterkundige Naoogst I*, 1840, 96-298), woordenboek (*Lexicon Frisicum*, A-Feer, 1872), biografie (over Salverda en R. Posthumus). Veel werk nog in handschrift, waaronder de belangwekkende briefwisseling. Zijn Fr. literair werk (gedichten, volksverhalen,

Nutspreekjes, dialogen, satirische brieven en commentaren bij het werk van zijn broer Feitje) in de Rimen* en Teltsjes.

Zie: H. Hylkema, J. H.H. (1919); P. A. Jongsma, J. H. (dissertatie, 1933); Wumkes, Bidders, 453-466; N.B.W. III, 528-530; J. H. Brouwer, J. H., Fr. taalkundige (1941); Chr. Kroes-Ligtenberg, Joost en Eeltje H. in Bolsward (1952); Repert., 247-248; Piebenga (1957), 80-94.

—, **Tjalling Eeltjes**, onderwijzer (Grouw 28.1.1848—Ternaard 2.6.1912). Stond te Ternaard, kleinzoon van Tjalling Hiddes, schreef historische volksverhalen, toneelstukken (*Japik Bûterblom*, naar Molière, 1905; *It Boerke*, 1905), zangbundels (o.a. *Nije Fr. sangen*, 3 dln., 1902-06); componist van bekende Fr. liederen (o.m. *Widzesang fan it sémanswiif*, *Flaggeliet*); medewerker van P. J. Troelstra* bij 'It jonge Fryslân', 'Nij Fr. Lieteboek', 'For Hûs en Hiem' (redacteur 1890-95). Verzamelde werken: *Ût it âlde laech* (2 dln. Leiden 1912).

Zie: Inleiding *Ût it âlde laech*; Wumkes, Bidders, 607; Karma, Fr. Skrift. III, 29; Tinkboek Selskip, 183-184; Piebenga (1957), 172, 176, 181, 196, 198.

—, **Tjalling Hiddes**, koopman (Grouw 21.1.1792—12.12.1852). Boterkoopman, schreef onder pseud. Master Jouke en T. T. (Tsjalling Tsysker) populaire volkslectuur met satirieke inslag; een deel van zijn werk in de Rimen* en Teltsjes.

Zie: Wumkes, Bidders, 480-485; Repert., 248; Piebenga (1957), 80-94.

Dr. Joost Halbertsma-prijs. Tweejaarlijkse prijs voor werken op het gebied van Fr. geschiedenis en heemkunde, groot f 750, door Ged. Staten in 1947 ingesteld.

HALBERTSMA'S FABRIEKEN VOOR HOUTBEWERKING N.V. Gevestigd te Grouw, dateert van 1891. Het productieprogramma omvatte oorspronkelijk alleen houten emballage, na 1931 o.a. ook deuren, meubelplaat, triplex enz. Het hoofdbedrijf te Grouw, waar het hout rechtstreeks uit Scandinavië wordt aangevoerd, telt ca. 600 werknemers, de filialen te Lwd. en Hoorn, te zamen met de dochterbedrijven te Groningen en Lemmer, ruim 250. Vooral in Grouw vonden na W.O. II aanzienlijke investeringen plaats.

HALDER, F. Gosse (Dokkum 1603-1722). Zonderling, grillig man, die 119 jaar oud moet zijn geworden. Vele anekdoten in omloop.

Zie: Leeuw. Cour. (28.6.1831).

HALEN, De, wrsch.: dorre, uitgedroogde grond. Arbeidersbuurt op ca. 2 m hoge zandrug Z. van de dorpen Driesum-Akkerwoude (*Op 'e Hale*).

Zie: Fr. Plaknammen II, 50-54.

HALIG, haling. Landnaam. Misschien moet gedacht worden aan 'halfdelig' (bijv. halige sloten). De opvatting 'land in een hoek' wordt ook verdedigd.

Zie: Fr. Plaknammen II, 50-54; Schönfeld, Veldnamen, 109.

HALLEMA, Anne, historicus (Tsjum 8.9.1893-).

Na een onderwijzersloopbaan kwam H. bij het Rijks Tucht- en Opvoedingswezen. Woont nu te Breda. Deed veel archiefonderzoek betreffende gevangeniswezen, sociale geschiedenis enz. Schreef een 30-tal grotere werken en talrijke artikelen.

Wrk.: (voor Frl. van belang) Koart oersjoch Fr. skiednis (1918); Gesch. Ned. herv. kerk te Franeker I (1926); Gesch. Klaarkampster weeshuis Franeker (1929); Humor en satire in de Fr. namenkunde... (Naarden 1946); Franeker door de eeuwen heen (1953); Vier eeuwen weeshuisgesch. te Bolsward (1953).

Zie Repert., 74-77; Reg. Leeuw. Cour., 9-12.

HALLUM (Fr.: idem; um*-naam, met wrsch. persoonsnaam als eerste deel). Grootste dorp (2560 inw.) van Ferwerderadeel. Herv. en doopsgez. kerk, twee geref. kerken. Vrij belangrijke industrie (banket, beschuit en metaalwaren: melkbussen, emmers, pannen).

Zie: Algra, De Historie... II, 5-30; Repert., 189.

HALMA, François, drukker (Langerak 13.1.1653-Lwd. 13.1.1722). Boekhandelaar te Utrecht (1674-99), te Amsterdam (1699-1709); landschapdrukker te Lwd. (1709). Zoons: François jr., academiedrukker (1701-16); Hendrik, academiedrukker (1717-27). H. heeft veel geschreven; was een omstreden figuur.

Zie: B.W.P.G. III, 465-467.

HALMAEL Jr., Arent van, jurist (Amsterdam 17.10.1788-Lwd. 29.9.1850). Auditeur-militair te Lwd. (1817); beoefenaar van de Fr. geschiedenis, oprichter en centrale figuur van 'Constanter*', werkte mee aan 'Fr. Jierboekjen', 'Vr. F.', Fr. Volksalmanak; bezorgde met M. de Haan Hettema* het *Stamboek van den Fr. Adel* (1846); auteur van in het Nederlands geschreven, meest uit Fr. geschiedenis geputte toneelstukken (o.a. *Ats Bonninga*, 1830, *Adel en Ida*, 1831, *Radboud de Tweede*, 1839), balladen, dichterlijke verhalen en prozastukken.

Zie: Vr. F. (1853), 270-299 (met bibl.); Wumkes, Bidders, 429-430; id., Paden II, 31-37; 78-80; 86-91; 301.

HALS. Naam van kleine inham van zeedijk W. van Holwerd, aansluiting Sexbierumervaart op Ried (Riedhals) en Z. deel Wijde Wispel Z. van Tynje. Oude benaming voor vaart tussen Grote Wielen en Murk.

HALSBAND. Naam van de binnendijk*, die eenmaal een groot deel van Pingjum tegen overstromingen beschermdde, z Gouden Hoep.

HALSEMA, Diderik Frederik Johan van, jurist (Groningen 11.11.1736-Wirdum 24.4.1784). Rechtenstudie en promotie te Groningen. Advocaat te Groningen (-1765), daarna rechter te Wirdum (Groningen). Zijn voornaamste werk, dat veel invloed had o.a. op Petrus Wierdsma*, is de *Oordeelkundige verhandeling over den staat en regeringsvorm der Ommelanden tusschen den Eems en de Lauwers* (Verhandelingen van Pro Excolendo Iure Patrio, dl. II, Groningen 1778).

Zie N.B.W. VIII, 675.

HALSRECHT. Belangrijk stadsrecht, nl. het recht doodvonnissen uit te spreken en te voltrekken, z Franeker *H.*

HAM. In plaats- en landnamen (Drogeham, Hammen bij Garijp en bij Westergeest). Hetzelfde woord als hem en him (door een dijk ingesloten, omheind land). Niet te verwarren met heem, hiem in de um*-namen.

Zie: Fr. Plaknamen II, 55-57; Moerman, 81; Schönfeld, Veldnamen 23, 113, 174.

HAMAKER, Hendrik Arend, oriëntalist (Amsterdam 25.2.1789—Leiden 7.10.1835). Gevierd en veelzijdig hoogl. in de oosterse talen te Franeker (1815), Leiden (1817).

Zie: Boeles I, 2de dl., 743-750; N.B.W. III, 533.

HAMBROICK, Willem Hendrik van, regent (Lwd. 19.2.1744—Den Haag 16.5.1822). Een der meest gehate premiers* van Willem v.

Zie: N.B.W. VIII, 676-677.

HAMCONIUS, Joachim, priester (Follega 18.11.1577-Lingen 2.9.1607). Zoon van Martinus. Na studie in Leuven pastoor in Lingen (1606) en vicaris over Frl.

Zie: N.B.W. IV, 706.

HAMCONIUS, Martinus (Marten Hamckema of Hamkes), geschiedschrijver (Follega ca. 1550-? 1620). R.k. en koningsgezind, komt tot hoge ambten, echter driemaal door de staatsgezinden verdreven. Blijft zijn zaak dienen met de pen (*Certamen Catholicorum cum Calvinistis*, Munster 1607) en met het zwaard. In zijn werken, aansluitend bij de apocriefe* geschiedschrijving, treffen de monarchaal-katholieke inslag en tal van folkloristische trekjes.

Wrk.: *Frisia, seu de viris rebusque Frisiae illustribus* (Monasterii Westph. 1609, Franeker 1620 met voorwoord van H. aan Albertus van Oostenrijk en met voorwoord van P. Winsemius aan St. v. Frl., herdruk Amsterdam 1623); *Verthoninge der coninghen, bisschoppen.. van Vrieslant..* (Franeker 1617 en Vr. F. 1844). → Apocriefe geschiedschrijving.

Zie: N.B.W. VII, 522-523; Repert., 248.

HAMER. Maandblad van de Volksche Werkgemeenschap, okt. 1940-aug. 1944 onder redactie van Nico de Haas en J. C. Nachenius; bevat bijdragen die Frl. betreffen (S. J. v. d. Molen en K. Sierksma).

HAMERSTER, Dominicus, jurist (Lwd. 14.11.1689-11.5.1774). Volgde 1715 zijn vader Aggaeus op als raadsheer. Later statenlid.

Wrk.: *Uitvoerig commentaar op de Statuten 1743-45* (3 drukken!).

Zie: v. d. Aa vul, 149.

HAMMERICH, Louis L., Deens filoloog (31.7.1890-). Hoogl. in Kopenhagen en korte tijd in Utrecht, goed kenner van Nederlands en Fr.

Publikaties ook op Fr. gebied: *Ueber das Friesische*, in: *Mélanges linguistiques offerts à H. Pedersen* (1937), 351;

Clamor. Eine rechtsgeschichtliche Studie (København 1941); *Indeling en ontwikkeling van het Germaans* (Utrecht 1946).

HAMSTRA, Rinze, schilder (Amsterdam 30.7.1895-). Woont te Zeist. Minutieuze symbolische waskrijttekeningen met menselijke figuren, enz.; ook litho's.

HANDBAL. In Frl. een jonge sport. De afdeling Frl. (1942) van het Nederlands *H. Verbond* heeft ca. 300 junior- en seniorleden. Vooral bij de jeugd neemt het *H.*-spel toe.

HANDEL, z Aardewerk, Birka, Dorestad, Haithabu, Scandinavië; zie ook *Compendium: Economie, handel en industrie.*

HANDELSDRUKKERIJ, N.V. de Coöperatieve. Oppericht 5.12.1874. Voortzetting van de zaak van G.T.N. Suringar*. De eerste directeur was O. Hommerts* (1874-1902).

HANDELSGEWASSEN. Verzamelnaam voor vlas*, koolzaad*, blauwmaanzaad*, mosterd* en karwij*, hoewel alle (behalve vlas) ook tot de fijne* zaden gerekend worden. Gemiddeld werd in Frl. in de jaren 1948-57 4 pct. van de akkerbouwgewassen door vlas ingenomen (Nederland 3 pct.).

HANDELSVERENIGING VOOR ZAAIZAAD EN POOTGOED, Friese Coöperatieve (Z.P.C.), te Lwd. Een coöperatieve vereniging voor de afzet van zaaizaad en pootgoed. Bij de Z.P.C., de grootste exporteur van pootaardappelen in Nederland, met $\frac{1}{7}$ van de totale Nederlandse export, waren in 1956 1300 boeren aangesloten. De Z.P.C. exploiteert een 13-tal sorteerinrichtingen, met in het seizoen ca. 500 arbeiders. Omzet in 1956 50 miljoen kg poot-, 4 miljoen kg consumptieaardappelen en 3,5 miljoen kg granen en zaden.

HAND- EN SPANDIENSTEN. *H. en s.* bestaan in arbeid of in beschikbaarstelling van paard en wagen voor enig algemeen werk met betrekking tot de zeedijk, volgens of berustend op oude Fr. wetten, en zijn te vergelijken met militaire verplichtingen. Ze worden doorgaans opgelegd naar vermogen en kracht en afstand tot het bewuste werk. *H. en s.* zijn voor gewoon onderhoud van de zeedijk in Frl. afgeschafte bij de gemeenmaking* der zeedijken, doch in buitengewone gevallen kunnen persoonlijke diensten nog wél van 'inwoners' gevegd worden (wet 9.5.1902). z Floreenplichtige, Ingezetene.

Zie: IJsselmeerdijken, 260; Binnendijken en Slipeerdijken I, 334, 399; Winsemius, *Historische ontwikkeling*, 352.

HANDMERK. Teken, meest uit rechte strepen, dat een bepaalde persoon vertegenwoordigt (bijv. onder akten, 'selfs gestelt merck', ook op grafstenen). *H.* behoort aan de persoon, niet aan het geslacht. Eigenlijke huis- en landmerken (eigendomsmerken) in Frl. schaars. Wel zijn er koopmansmerken, meestertekens*, steenhoudersmerken (Oldehove, Franeker stadhuis), bakkersmerken. Men hoeft niet aan runen*, symboliek of oudheidendom te denken.

Zie: B. X (1948), 35-45.

HANENGEVECHT. Het *H.* behoort tot het verleden, maar was vóór W.O. II in de Dokkumer Wouden (Dantumadeel) nog gebruikelijk (fotoreportage in weekblad 'Wij' 5.6.1936). In de 18de eeuw was de 'hanebijterij' in de Wouden en elders een normaal vermaak. Vgl. de *Hoannebitersgong*, een straatje in Augustinusga.

HANESTEMMEN. Bij verkoop van een boerenplaats kon de eigenaar vroeger het hornleger* met het stemrecht* aan zich houden en dit aan de koper voor een geringe som (bijv. een paar hanen in het jaar) in erfpacht geven. De zo bewaarde stemmen heetten *H.* Een straatarm geworden grondbezitter kon zo stemrecht uitoefenen. Later moest een stemgerechtigde niet enkel een hornleger mét een huis (z Stemhuizen), maar ook landerijen bezitten.

Zie: W. Dijkstra, Uit Frl.'s Volksleven II, 274; C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie (Assen 1934), 87.

HANGWATER. Bodemwater dat door slecht doorlatend profiel boven het grondwater (ongeveer gelijk met de waterstand in de sloten) wordt vastgehouden.

HANJE, Klaas (Akkrum 6.3.1867-). Kortebaanrijder van zijn negende jaar af tot ca. 1900, winnaar van duizenden guldens en vele medailles, woont te Joure.

Zie: J. H. Rijpkema, Hardrijders en hardrijdsters... (1936).

HANNEKEMAAIER (Fr.: *hantsjemier*). Grasmaaiers uit Westfalen die tot ca. 1900 greidboeren bij de hooioogst hielpen, het eerst vermeld na 1600. De *H.s* of poepen verhuurden zich op zgn. poepemarkten in enkele greidcentra. Zij leefden sober, werkten hard; het overgespaarde geld hadden deze arme kleine boeren hard nodig. Toen Duitsland in de 19de eeuw industrialiseerde en in Nederland de maaimachine haar intree deed, nam het 'Holland gehen' af. Evenals elders leeft ook in de Fr. overlevering de *H.* als iemand van spreekwoordelijke onnozelheid en eetlust. Dam Jaarsma heeft tal van 'poepeteltsjes' uit de volksmond verzameld, z Lapkepoepen.

Zie: Leeuw. Cour. (2,3.6.1949); I.H. (1952), 145-148, 186-189; B. XVII (1955), 18-23.

HANNEMA. Harlinger geslacht, afstammend van tichelaars aldaar en te Midlum, die deze naam tussen 1650-1700 aannamen, wrsch. naar de bij hen voorkomende voornaam Johannes en in navolging van andere *H.'s*, o.a. een burgemeester van Harlingen. Johannes Sjoerds (1699-1731) werd van herv. doops-gez. Zijn zoon Sjoert (1721-94) had vier zoons; de oudste, Johannes (1744-1809), werd boer te Oosterlittens en stamvader van een o.a. te Franeker en Huins nog bloeiende tak, terwijl de jongste, Jacobus (1752-1824), zoutzieder en burgemeester van Harlingen, stamvader werd van een te Harlingen nog bloeiende tak, hoewel de

meeste leden na 1850 Frl. verlaten hebben.

Zie: Genealogie H. (1918); Ned. Patr. XVIII(1928-29), 313; N.B.W. X. 326.

HANS CHRISTIENSZ, zilversmid (gestorven te Lwd. na 1633). Meester in 1623. Twee bordjes met mythologische voorstelling (1632) in Fr. Museum en Rijksmuseum Amsterdam.

Zie: Voet, 36.

HANSKROBBER, heidebjinder (heideboender). Korte handbezem zonder steel van dopheide, bij bossen gesneden; de worteleinden worden op het veld met een korte handzeis afgekapt (de heidebezem, stalbezem, gebruikt aan een stok, werd van struikheide gemaakt). Hoewel de pannespons de *H.* haast heeft verdrongen, zijn er nog mensen in O.-Frl., die *H.s* vervaardigen en aan de man brengen. De streek om Zwaagwesteinde en Kollumerzwaag heette daarom het *H.s-lân*. *H.* noemde men ook een commies der rijksbelasting, z Kiekendief.

Zie: Fr. Koerier (11.4.1953).

HANSMA, Douwe, leraar tekenen (Dokkum 22.3.1812-Sneek 9.6.1891). Leerling van G. Posthumus*, W. B. van der Kooi*, C. J. L. Poortman (Amsterdam). Schilderde portret, interieur, stillevens (werk in Fr. Museum en stadhuis Dokkum). Tevens Fr. novellist en folklorist, medeoprichter Fr. Selskip, lang voorzitter van de Krite Sneek.

Wrk.: Uwnk in lok (1856, be kroond), Ien bult as in heal kynsen (1857); In Moandaisreiske mei Ulbe fen Peasens (1865, ²1924); Sippe Scheltema (1872); In ûnljige tid to Snits (1874); met W. Dijkstra: Sechjes en teltsjes (1863); Hwet teltsjes for de winterjûnen (1865).

Zie: Wumkes, Paden II, 307-319; Fryslân (1932), 8-12; Cat. 100 j. Fr. Schilderk.; Tinkboek Selskip, 148-149; I.H. XXX (1952), 47-49; Piebenga (1957), 137, 163.

HANTSJEPIK. Een volksnaam voor de duivel*. W. Dijkstra schreef: *De Fr. Thyl Ulespegel of de wonderlike libbensskiednis fan H.P.* (1860).

HANTSJE PLÚS. a. Kinderfeest in een deel der Fr. Wouden, nog ca. 1850; in de nacht van vrijdag op zaterdag voor Kerstmis werd bijeengegaard hout in school op de open haard verbrand, terwijl de torenklok zonder ophouden luidde. Als het licht werd, blies een jongen op een koehoorn en draafde de jeugd met veel lawaai in en uit de school, al zingend: *Hantsje Plús* (of Plus), *didelomme dus, Pyp yn 't hoarn, It wurdt ljocht moarn* (blaas op de hoorn, het wordt lichte morgen).

b. Kinderschrik* met een kruiwagentje, die de kinderen bestraft als ze in het koren lopen, z Antsje-meit-tsjil.

HANTUM (Fr.: idem, uit persoonsnaam en um*). Dorp (492 inw.) in Westdongeradeel N.W. van Dokkum. Mooi voorbeeld van een terpdorp. Herv. kerk van tufsteen met baksteentoren. z

Runenschrift.

HANTUMER UITBUREN (Fr.: *Hantumer Útbuorren*). Administratief dorp (102 inw.) in Westdongeradeel, O. van Hantum. Geen kerk, geen school, z Uitburen

HANTUMHUIZEN (Fr.: *Hantumhuzen*, 'bij de huizen van Hantum'). Dorp (403 inw.), in Westdongeradeel, N. van Dokkum. De herv. kerk is een der oudste Romaanse kerken in Frl. (gerestaureerd 1939). Geref. kerk, lag. school op geref. grondslag, school voor chr. volksonderwijs.

HANZE. Eigenlijk: koopmansgilde; verder het in de 13de eeuw ontstane verbond der Noordduitse koopsteden, geleid o.a. door Hamburg, Lübeck, Breinen, Keulen. Al ca. 1290 wilde de *H.* de Friezen uit de Oostzee weren; alleen Staveren wist zich te handhaven en werd ca. 1385 lid. Ca. 1400, 1430 en 1450 voerde de *H.* oorlog met de Likedellers* in Oostfrl.; in 1422 hielpen de Hamburgers de troepen van Jan van Beieren uit Frl. verjagen. Ook Bolsward (ca. 1518?) trad toe en na lange onderbreking vroeg Staveren opnieuw toelating (1604); beide steden zijn nog in 1621 uitgenodigd tot een *H*-dag.

Zie ook Compendium: Handel.

HARDA (Herda), **Pibo van** (Ternaard 1540-Ameland 23.2.1571). Een der Fr. vrijheidsstrijders die naar Emden* uitweken. Hij sneuvelde op een tocht der watergeuzen*, waarbij hij niet behoorde.

Zie: N.B.W. VI, 697.

HARDBLOEM (Fr.: *hurdblom*). Eenjarige *H.* is een algemeen akkeronkruid op zand. Overblijvende *H.* is alleen op de eilanden gevonden.

HARDDRAVEN. In de 19de eeuw meest populaire sport in Frl. Van 1800-50 waren er blijkens advertenties 2847 wedstrijden, meest in steden en dorpen, met een geschikt stuk weg (recht, hard en droog). Op tal van plaatsen kent men nog de 'Hurddraversdyk', in onze tijd soms als officiële straatnaam (Joure). Het *H.* werd meest ter gelegenheid van markt (paardenmarkt) of kermis gehouden en vaak georganiseerd door een herbergier. Men reed op paarden onder de man of met krompanelen sjezen. Een ware hoogtijdag was een 'keuningsswipedei' (z. Gouden zweep). Tegenwoordig vallen de harddraverijen onder de Ren- en drafsportvereniging, die op een zestal plaatsen in Frl. 'paarderennen' organiseert, waarbij de toto is toegestaan. Een regelrechte voortzetting van het ouderwetse *H.* zijn de draverijen met boerenpaarden, die soms nog worden gehouden. Hier sluit het belsydjeijen bij aan. z Arreslede.

Zie: Leeuw. Cour. (3.9.1953).

HARDEGARIJP (Fr.: *Hurdegaryp*, misschien: de harde streek op de smalle landstrook). Dorp in Tietjerksteradeel (1611 inw.), oorspronkelijk iets meer Z. met de 13de-eeuwse kerk. Nieuwe herv. kerk van 1714. Zwarte* weg doorgetrokken in

1830; daarheen verplaatste zich de kom. Vroeger laagveenderij. *H.* wordt van renteniersdorp forensenplaats. Openb. en chr. nat. school, kleuterschool, evangelisatie.

Zie: Hepkema Memories, 577; Repert., 189.

Hardegarijp een teken! De titel van een brochure van G. C. van Niftrik (Den Haag 1952). Bij *H.* waren op 2 à 3 km afstand twee scholen voor chr. volksonderwijs. Plannen voor een school voor chr. nat. schoolonderwijs vonden geen instemming bij de herv. kerkeraad noch bij de Herv. Raad voor Kerk en Gezin. Men vreesde ontchristelijking van het openb. onderwijs. Hierover ontstond een heftige discussie, waarbij de gedachte van Groen van Prinsterer: 'de gekerstende volksschool voor heel de natie' opnieuw verdedigd werd.

Zie: H. Algra en G. P. van Itterson, Het sein op onveilig (1952); Reg. Leeuw. Cour., 49.

HARDER. Zeevis, soms ook in brak water; een enkele maal in Fr. binnenwater gevangen (Slotermeer 1928, stadsgrachten van Lwd. 1937 en '38).

HARDERWYCK, **Ysbrand** van, hervormingsgezind r.k. geestelijke (Harderwijk 1515-Keulen 1571). Pastoor te Spannum en Berlikum, kloosterling te Lidlum, reisde naar Wittenberg (1546), maar werd toch abt te Lidlum (1553). *H.* hoopte op langzame hervorming tegenover Remigius Dirutius*, W. Lindanus* en Cunerus* Petri. Speelde ook een politieke rol.

Zie: v. d. Aa VIII, 170-171; Reitsma, H.J., passim.

HARDRIJDEN (op de schaats). Evenals vele andere wedstrijden, was *H.* vroeger volksvermaak. Wedstrijden, georganiseerd door dorpskasteleins, zijn bekend sinds ca. 1750. Er was één prijs, die werd 'vereerd': een zilveren of met zilver gemonteerd voorwerp (messen, tabaksdozen, sigarepijpjes enz.). Later kwam er een bescheiden 'premie' voor degene die er in de eindstrijd door de prijswinnaar werd afgereden. Bij de eerste geldprijzen in de 19de eeuw bedroeg de premie slechts ongeveer een kwart van de prijs. Het *H.* begon als 'mannelijke' krachtmeting, later kwamen er wedstrijden voor paren (man en vrouw) en, zeer sporadisch, wedstrijden voor vrouwen (de eerste te Lwd. in 1805 en 1809). Ca. 1800 begonnen ook commissies uit de notabelen hardrijderijen te organiseren op vaarten of ondergelopen landerijen. Speciale ijsbanen waren er niet. In 1840 is de eerste ijsclub opgericht (Dokkum); vele volgden *De* meeste clubs lieten ijsbanen aanleggen. Thans zijn er in Frl. meer dan 200 ijsclubs met banen z IJclubs.

Zie: S.H. Hylkema in: Ned. Handb. voor ijsport (1887); W. Mulier Wintersport(1803); J. en At. Castelein, Op iiz'ren wjukken (wedstrijduitslagen tot 1856) (1936).

Kortebaanrijderijen. De hardrijderijen op de schaats zoals die nu al meer dan anderhalve eeuw in Frl' (en ook elders) worden gehouden. De officiële baanlengten zijn voor mannen en juniorens

(17-19 jaar) 160 m; voor vrouwen en jongens tot 17 jaar 140 invoer meisjes tot 17 jaar 120 m. Van 17 jaar af behoort men tot de mannen of tot de vrouwen. Er zijn onderscheiden variaties wat betreft de aard der rijderijen bijv. ook veel voor paren (man en vrouw) De Bond van IJclubs in Frl. laat ieder jaar vijf ijsclubs onder zijn auspiciën de prov. kampioenschappen organiseren.

Kampioenschappen mannen: Thijs Klompmaker, Oudehaske 1925-26 1927-28; Jolle de Jong, Snikzwaag, 1928-29, 1932-33; Barend van der Veen, Warga, 1933-34, 1940-41 (vorengenoemden deels Nederlands kampioenschap); Sjoerd Zeldenthuis, Joure, 1938-39, 1945-46 Berend Hot, Gaastmeer, 1939-40, 1941-42, 1946-47; Jan Pomper, Haulerwijk, 1947-48, 1949-50; Geert Dijkstra, Nij Beets, 1953-54, 1955-56; Jan Heitbrink, Huizum, 1954-55.

Nederlandse kampioenen: Sjoerd Zeldenthuis, 1939-40- Berend Hof 1940-41. Sinds 1941 is het Nederlands kampioenschap mannen niet weer door een Fries behaald.

Kampioenschappen vrouwen: Geeske Woudstra, Doniaga 1928-20 (onofficieel Nederlands kampioenschap); Sjoukje Bouma, Grouw 1932-33; Grietje Bijlsma, Eernewoude, 1933-34; Antje Koopmans, Oosterwolde, 1939-40; Sietske Pasveer, Akkrum, 1940-41 Fokje van der Velde, Marsum, 1941-42; Ike Nienhuis, Makkinga 1945-46, 1946-47, 1947-48; Joke Hoekstra, Siegerwoude, 1949-50; Annie van der Meer Tjalhuizum, 1949-50, 1954-55; Tine de Vries, Kortezwaag 1953-54; Martha Wierenga, Lwd., 1955-56.

Het Nederlands kampioenschap korte baan sinds 1939 steeds door Friezinnen behaald: Sietske Pasveer, 1939-40; Antje Koopmans 1940-41; Fokje van der Velde, 1941-42; Ike Nienhuis 1045-16 1946-47, 1947-48; Martha Wierenga, 1953-54, 1955-56; Tine de Vries.

Kampioenschappen junioren: Jan Heitbrink, Huizum, 1953-54; Wiebe Wijnja, Uitwellingerga, 1955-56.

Kampioenschappen jongens tot 17 jaar: Jac. de Vries, Terhorne 1941-42; Gerrit Venema, 1945-46; Jan Verhoeff, Echtenerbrug, 1946-47; H. Bangma, Nijeholtpade, 1953-54; Geert Regts, Nieuwebrug 1954-55, 1955-56.

Kampioenschappen meisjes tot 17 jaar: Aaltje Nauta, Wartena 1945-46; Tine de Vries, Kortezwaag, 1946-47; Jeltje Haanstra, Katlijk, 1947-48; Martha Wierenga, Baard, 1950-51; Attje Deelstra, Grouw, 1953-54, 1954-55; Ieuwke Hoekstra, Nijehorne, 1955-56.

Zie: D. M. v. d. Woude, Vrouwen in de hardrijdersbaan (Assen ²1948).

Langebaanrijderijen. Veel minder vaak gehouden en veel later in zwang gekomen dan de wedstrijden op de korte baan. Afstanden 500-10 000 m. *Langebaankampioenschappen.* Het Fr. kampioenschap is behaald door: A. van der Wely, Lwd. Eerste officieuze wedstrijd 12.1.1893 te Heerenveen; H. Kalt, Lwd., eerste officiële wedstrijd 11.2.1907 te Heerenveen (door regen kon alleen de 500 m worden gereden); W. H. Taconis, Sappemeer, 1917; W. H. Taconis, Amsterdam, 1922; L. Dijkstra, Akkrum 1936-37 te Heerenveen; Jan Breed, Amsterdam, 1947-48 te Heerenveen; Jan Charisius, Lwd, 1949-50 te Heerenveen; Jeen

van den Berg, Nij Beets, 1950-51 te Lwd.; Theo Dijkstra, Heerenveen 1953-54 te Kortezwaag; Jeen van den Berg, 1955-56 te Beetgumermolen; Jeen van den Berg, 1955-56 te Heerenveen.

Hardrijdersgeslachten. Sommige families hebben erfelijke aanleg voor bij zondere prestaties op de schaats bijv. het geslacht De Vos-Hellinga-Velstra (Oudkerk), Castelein* (Tietjerk-Wartena), Kingma* (Grouw), Van den Berg* (Rijperkerk), de zusters Engelsma (Oldeboorn), Boukje Veenstra (Witveen), Jitske de Boer en Joukje de Boer (Boornbergum)' grootmoeder, dochter en kleindochter. Voorts de families Koning (Monnikeburen), Hofstee (Scherpenzeel), Slof (Joure), Wester* (Eernewoude), Jouke Schaaap (Kortezwaag) en kleinzoon Thys Klompmaker (Oudehaske), de Hemminga's (Oldeboorn-Beetsterzwaag), zusters Nienhuis (Makkinga), Hoekstra (Siegerswoude), Van der Mei (Langezwaag) familie Wierenga* (Baard), Rinsma (Warga). M., D'.

Zie: J. H. Rijpkema, Hardrijders en hardrijdsters (1936). D M v d Woude, Vrouwen inde hardrijdersbaan (Assen ²1948); W. Tsj Vleer Het Oudkerker hardrijdersgeslacht (1955).

HARDZEILEN. Voor 1800 kwamen zeilwedstrijden weinig voor. De eerste bekende is in 1754 te Grouw. In de Franse tijd neemt het aantal toe; na 1813 komen er vele wedstrijden, aanvankelijk door particulieren uitgeschreven (bijv. herbergiers). Men kende geen klasse-indeling en sprak van 'Jagten, soo groote als kleine Jagten lang 22 voet of daaromtrent'. Eerst 1808 schreef het stadsbestuur van Sneek een wedstrijd uit in drie klassen: beneden 20, 20-23, boven 23 voet. Sneek bezit oude brieven op dit gebied: van 1814 tot heden is er iedere derde woensdag in augustus *H.* gehouden.

In de 19de eeuw hield men later in het seizoen wedstrijden dan thans: sept., okt. Het Fr. starten van de wal af bleef tot ca. 1925 in zwang; toen vervangen door de vliegende start.

In 1848 werd 'Oostergoo' te Lwd., de eerste zeilvereniging, opgericht, op één na de oudste van Nederland. Later volgden Sneek (tot 1851 een commissie), Workum, Harlingen, Langweer, Grouw enz. Zo kwam het *H.* onder de 'directie' van een vereniging en was er een begin van overleg. Workum nam 1857 het initiatief 'om bij alle zeilpartijen in deze provincie dezelfde maten van Booten en Jagten te bepalen', waarmee de andere clubs instemden. Hiermede was de grondslag voor de latere Noordnederlandse Watersport Bond gelegd.

Zie: H. G. v. Slooten en K. Sikkema, Zeilend zwerven door Frl. (Assen 1947), 19-25.

HAREN, Van. Riddermatig geslacht uit Z.-Limburg. Adam kwam na 1584 als hofmeester van Willem Lodewijk naar Frl. Zijn zoon Willem I (1581-1649) had twee zoons: Ernst (1623-1701), grietman van Weststellingwerf (na hem familieleden tot 1795), cavalerieofficier (kolonel in 1660), gedeputeerde (1686), en Willem H. Ernsts

kleinzoon Adam Ernst (1683-1717) was de vader der dichters Willem en Onno Zwier. In de Franse tijd verlieten de *H.s* het land, enigen keerden na 1813 terug, maar 1850 stierf het geslacht uit.

Zie: Stb. I, 146)11, 91; Ned. Adelsboek (1942), 312; v. d. Aa VI, 56-58, 61-62; N.B.W. VI, 707; VIII, 683, 689, 693; Sminia, Naamlijst, 320, 323, 350, 404, 406; Vr. F. XXXVIII (1946), 5 e.v.; L (1950), 136 e.v.; Graftschriften II (1952), 7-10, 24-25, 36, 38-39; Reg. Leeuw. Cour., 32; Repert., 248-249.

—, **Adam van**, watergeus 'hopman Daam' (Valkenburg ca. 1540-Arnhem 3.5.1589?). Vluchtte als lid van het Verbond der Edelen met zijn vader Everard († 1589) uit Valkenburg (1567), eerst naar Nassau, kwam als kapitein der watergeuzen in Den Briel; raad en kamerheer van Willem van Oranje, na diens dood hofmeester van Willem Lodewijk. Het verhaal van zijn omzwervingen en zijn geuzennapgingen bij de brand van het *H.-huis*' te Sint-Anna Parochie verloren (1732).

Zie: Sannes, Bildt I (1951), 284-285.

—, **Duco van**, grietman (Den Haag 6.11.1747-Weimar 27.5.1801). Laatste *H.-grietman* van Het Bildt (1788-95), bij de komst der Fransen in febr. 1795 naar Duitsland uitgeweken.

Zie: Sannes, Bildt II (1953), 220 e.v.; III (1956), 15 e.v.

—, **Onno Zwier van**, dichter, staatsman (St.-Anna Parochie 2.4. 1711-Wolvega 7.9.1779). Vooraanstaand Fr. staatsman, was premier* en behoorde tot de Fr. hofadel*, bestreed de invloed van Brunswijk. Beschuldigd van bloedschande, verdwijnt hij uit Den Haag. Ook te Wolvega — hij was grietman van Weststellingwerf—achtervolgde men hem. Hij ontwikkelde zich daar tot een dichter van formaat (*De Geuzen, Agon* e.a.).

Zie: (voor werk en leven) J. J. Kalma, Bibliografie betreffende de gebroeders O. Zw. en W. van H. (1956).

—, **Willem (I) van**, (Arnhem 19.1.1581-Den Haag 29.1.1649). Zoon van Adam. Opperstalmeester van Willem Lodewijk, lid der Staten-Generaal, legde de grondslag voor het fortuin der *H.s*.

Zie: Sannes, Bildt I (1951), 285-286.

—, **Willem (2) van**, staatsman en diplomaat, 'de ambassadeur' (Lwd. 17.10.1626-15.4.1708). Grietman van Het Bildt (1652-98). Was vele malen ambassadeur en vervulde bijzondere zendingen, naar Denemarken (1659), Zweden (1659, 71, 84, 90). Keulen (1673), Engeland (1674, 1702), Nijmegen (1676-78), Rijswijk (1697). De verslagen en aantekeningen hiervan, 30 folianten, gingen in 1732 verloren (z Haren, Adam van). De Zweedse koning bood hem de graventitel aan, die hij afsloeg. Rentmeester-generaal der domeinen (1650-87), curator der Hogeschool (1679). Met zijn vrouw Elizabeth van Hemmema († 1688) stichtte hij de grafkapel der *H.s* te Sint-Anna Parochie (1686).

Zie: v. d. Aa VI, 57; Sminia, Naamlijst, 318.

—, **Willem (3) van**, grietman (Heerenveen 6.1.1655-Sint-Anna Parochie 18.9.1728). Grietman

van Doniawerstal (1679-88), West-stellingwerf (1688-1711), Het Bildt (1718-23; substituut-grietman van Het Bildt tot 1728). Schonk met zijn tweede vrouw Rixt van Andreae een orgel aan de herv. gemeente van Sint-Anna Parochie (1727).

Zie: Sannes, Bildt II (1953), 46 e.v.

—, **Willem (4) van**, dichter, staatsman (Lwd. 21.2.1710 -Sint Oedenrode 4.6.1768). Grietman van Het Bildt, Oranjevriend, gedeputeerde ter Statenvergadering en te velde, gezant te Brussel. Speelde een rol in de Oostenrijkse successieoorlog (*Leonidas*, 1742). Als kwartierschout en dijkgraaf van Peelland had hij een kasteel te Sint Oedenrode, waar hij, beladen met schulden, geplaagd door een slecht huwelijk, zelfmoord pleegde. Na 1760 als lid van de Fr. hofadel* op de achtergrond. Een zijner kinderen, Henriëtte Emilie de Nérah, was een poos de maitresse van Mirabeau.

Zie: (voorwerk en leven) J. J. Kalma, Bibliografie betreffende de gebroeders O. Zw. en W. van H. (1956).

—, **Willem Anne baron van** (Den Haag 24.8.1749-Veenklooster 22.4.1835). Zoon van Onno Zwier. Volgde zijn vader als grietman van Weststellingwerf op (1779), werd Statenlid. Leerde Cecilia Johanna van Heemstra kennen (1792), die haar verloving met W. H. van Sytzama verbrak; hieruit een proces wegens verbroken trouwbelofte. *H.* raakte als Oranjeman gevangen (1796). Hij trouwde Cecilia in Steinfurt (1797), woonde tot 1814 te Emden, na 1819 op Vogelzang-state. Van 1814-30 was *H.* statenlid.

Zie: L.E., Een vergeten proces (1929); N.B.W. VIII, 692-694; IX, 1104.

HARICH (Fr.: idem, wrsch. 'gewijde plaats'). Dorp in Gaasterland N.W. van Balk (608 inw., van wie de meeste in De Bels, Frisburen, Westerend-Harich). De buurschappen vormen een streek van ca. 5 km, van *H.* in Z.W. richting. *H.* ligt op pleistoceen zand (tot H- 3 m N.A.P.). W. van het dorp lagere veengronden. Veeteelt, bos, landbouw. *H.s* sterke Stinsen speelden een rol in de middeleeuwse twisten. Cisterciënzer proosdij, vermeld 1326, vermoedelijk hetzelfde als Spitaai.

Zie: Hepkema Memories, 505; Reg. Leeuw. Cour., 49; Repert., 1899.

HARING (Fr.: *hearing*). In de Waddenzee komt de zgn. Zuiderzee-*H.* voor, die slechts 20-25 cm lang wordt en zich door een geringer aantal wervels van andere soorten (meest 40 cm lang) onderscheidt. In Frl. wordt Zuiderzee-*H.* vnl. voor eigen gebruik gevangen. *Myn hearing bret hjir net* (mijn molentje maalt hier niet), z Fuut.

Haringboot. Houten, punterachtig bootje van 6 voet lengte met rechte, vallende steven en platte bodem, tot de afsluiting van de Zuiderzee in Wonseradeel, Barradeel en Het Bildt gebruikt voor de *H.* -vangst met voor de kust staande fuiken. De *H.-boot*, doorgaans in Berlikum gebouwd, door

twee vissers bemand, werd voortbewogen met een boom. Enkele exemplaren worden nog (voor andere doeleinden) gebruikt.

HARINGHOUCK, Samuel van, drukker-boekverkoper te Bolsward (1648-72) 'in de Waerheyd'. Vriend en uitgever van Gysbert Japicx. Misschien van Engelse afkomst, liet veel Engelse theologie vertalen.

Zie: B. XVII (1955), 160-164 (met lit.).

HARINXMA. Edel geslacht uit Wijnbriteradeel, van één stam met de Donia's, splitste zich in drie takken. Vooral de eerste twee speelden in de 15de en 16de eeuw een rol (grietmannen van Wijnbriteradeel, Schieringers): *a. H.* thoe Sneek en Slooten (uitgestorven 1537); door twee adopties ging de naam over op Tiete van Hettinga († 1541), voortaan Pieter van *H.* Zijn nageslacht heette sinds de 17de eeuw thoe Slooten. In de 17de en 18de eeuw raden in het Hof, grietmannen van Baarderadeel, in de 19de eeuw juristen. Thans bloeit nog de tak van Binnert Philip (1839-1923), meest buiten Frl.; *b. H.* thoe Heegh, in de 17de en 18de eeuw veel militairen (uitgestorven 1861); in vrouwelijke lijn hieruit de familie Hanekamp v. *H. c. H.* thoe IJlst (uitgestorven ca. 1600).

Zie: Stb. I, 149; II, 93; v. d. Aa VI, 64-65; N.B.W. IX, 320; X, 329-331; Sminia, Naamlijst, 75, 235-236, 277, 279-280, 282-283, 289, 292, 299; Andreae, Nalezing, 81, 90-93, 95; Sminia, Naamlijst (1816-51), 10, 18; Jaarb. Fr. Adel (1885), 93; Ned. Adelsboek (1942), 315; (1955) 382.

HARINXMA thoe Heeg, Jhr. Haring van, militair (Doesburg 27.8.1604-Heeg 14.10.1669). Stalmeester van Willem Frederik, commandant der troepen te Emden. Vertaalde uit het Spaans De Quevedo's *Wonderlycke Ghesickten* (1641) en uit het Frans een *Chr. Handboecxken* (ca. 1680).

Zie: Wumkes, Paden I, 287; Leeuw. Cour. (26.1.1952); Repert., 249-250.

— **thoe Slooten, Binnert Philip** baron van, commissaris der Koningin (Drachten 30.8.1839-Lwd. 2.11. 1923). Studeerde rechten in Leiden, daarna kanton rechter te Beetsterzwaag, commissaris der Koningin in Frl. (1878-1909). → Commissarissen.

Wrk.: Over het strafbeding bij verbintenissen naar het Nederlandsche burgerlijk regt (Leiden 1863).

Zie: Leeuw. Nieuwsbl. (9.11.1923).

— **thoe Slooten**, Pieter Albert Vincent baron van, commissaris der Koningin (Beetsterzwaag 22.10.1870-Olterterp 5.8.1954). Studeerde rechten in Leiden, aanvankelijk werkzaam aan het dep. Van Justitie, lid van de Centrale Raad van Beroep, in 1909 na zijn vader commissaris der Koningin in Frl. (-1945). *H.* thoe Slooten heeft in het bijzonder voor de waterstaat van Frl. grote verdiensten gehad. Aan zijn inzicht en vasthoudendheid dankt men, dat na de afsluiting van de Zuiderzee de zeedijken in Frl. meer werden opgehoogd dan volgens door het rijk

aangewezen deskundigen nodig was. Bij de stormramp van 1.2.1953 is het belang van deze maatregel gebleken. *H.* thoe Slooten was lang voorzitter en erelid van het Fr. Gen. → Commissarissen.

Wrk.: De gemeenteverordening tegenover de persoonlijke vrijheid en het recht van eigendom (diss., Leiden 1894).

HARINXMAKANAAL, VAN, scheepvaartweg van Harlingen tot Fonejacht. Diepte -3 m Fr. Zomerpeil. Opengesteld 30.5.1951, genoemd naar P. A. V. v. Harinxma thoe Slooten bij Statenbesluit 5.7.1955. Scheepvaartbeweging (1956): Tsjerk-Hiddessluizen: (O.) 477 159 t, (W.) 348 342 t; Kiesterzyl: resp. 463 946 en 344 891 t; Franeker: 528 027 en 389 488 t; Dronrijp: 160 047 en 108 344 t; Ritsumazyl: 558 174 en 421 179 t.

HARKEMA-OPEINDE (Fr.: *Harkema Opein, Harkema, Hamster Pein*). Dorp in Achtkarspelen (2837 inw.), N. van Surhuisterveen, in de 19de eeuw als heidedorp* ontstaan. De oorspronkelijke kern lag aan de weg Drogeham-Augustinusga (straatnaam Hamster Pein).

H. is een arbeidersdorp* met verspreide bebouwing, de bevolking is zeer aan de streek gehecht en emigreert moeilijk. De werkloosheid is groot (febr. 1956 26 pct. van de mannelijke beroepsbevolking), vooral onder losse landarbeiders en grondwerkers, met afkeer van fabrieksarbeid. *H.* oriënteert zich na de nijpende armoede in de 19de eeuw langzamerhand in ander soort werk, maar heeft te kampen met zijn verleden, innerlijke onzekerheid en gebrek aan begrip van de buitenwereld. Sinds kort is er een klein textielbedrijf, terwijl in 1950, vanwege de herv. jeugdraad ter plaatse, een jeugdhuis is gebouwd. Op de Bulten heeft de gemeente een stukje hoge heide tot reservaat bestemd. Onder *H.* liggen de gehuchten Jachtveld en Rodeschuur. Openb. en chr. lag. school, chr. volksonderwijsschool, chr. kleuterschool.

Zie: L. H. Bouma, H. (rapport 6 Stichting Frl. v. Maatsch. Werk, 1956).

HARKENROHT, Ysbrand Eelhard, theoloog (Hamswerum 3.6.1693-Harlingen 24.2.1770/71). Uit een Oostfr. domineesfamilie. Stond te Hindeloopen (1721-25), Harlingen (1725-60). Zeer geleerd.

Zie: B.W.P.G. III, 520-528.

HARKEZIJL. Brug in de Marnedijk, Z. van Witmar-sum, over de Schraardervaart, voormalige keersluis.

Zie: Binnendijken en Sliepdijken I, 315.

HARLINGEN (Fr.: *Harns*; de Hollandse en de Fr. naam zijn beide afgeleid van mansnaam *Harle, Herle*). Stedelijke gem. aan Waddenzee.

GEMEENTEWAPEN: 'Een wapenschild, zijnde gevierendeeld, het eerste en het vierde deel van keel, beladen met drie gouden leliën geplaatst twee en een, het tweede en derde deel van zilver, beladen met vier kruisen van keel. Het schild is gedekt met een kroon en ter rechterzijde vastgehouden door een gevleugeld vrouwenbeeld, een draak doorstekende

en in de rechterhand de schaal der gerechtigheid, alles van goud.' (→ Stadwapens). De Harlinger vlag bestaat uit een smalle, horizontale, blauwe boven- en benedenbaan, en een brede gele middenbaan, waarin een blauw-omrande cirkel, omvattende het gemeentewapen.

BEVOLKING. In 1714 7106 inw.; 1900 10372; 1958 11 456. De beroepsstructuur (1947) geeft de volgende cijfers: landbouw 330 personen, nijverheid 1566, handel en verkeer 1173, huiselijke diensten 266, overige beroepen 720. De nijverheid bestaat uit twee scheepswerven, fabrieken voor leerbewerking, houtbewerking, fabricage van bouwmaterialen, suikerwerken, kokos- en rubberprodukten, alsmede verschillende verzorgende bedrijven. In totaal werken 634 personen in industriële bedrijven met meer dan tien man (1957). Er is een vrij belangrijke groothandel (o.a. hout en agrarische produkten). De stad is een verzorgingscentrum voor omgeving. Als zeehaven neemt *H.* een geheel eigen plaats in onder de Fr. steden. Door Vlie en langs Pollendam is het bereikbaar voor schepen met een diepgang van ca. 60 dm en een grootte van ca. 2500 brt. (ca. 4000 dead weight). Het is vooral van belang voor lijndiensten op Engeland (Huil, Goole, Leith); ook is er verkeer met andere havens aan Noord- en Oostzee. De invoer over zee bedraagt jaarlijks 25 000-30 000 t, voor de helft hout; verder o.a. steenkool. De uitvoer belooft jaarlijks 100 000—110 000t (strokarto:40 000—50 000 t, aardappelen meer dan 20 000 t, vlees 10 000 à 12 000, boter 6000, kaas 5000 t, verder o.a. aardappelmeel). De hele uitvoer gaat naar Engeland, behalve de aardappelen, die o.a. naar het Middellandse-Zeegebied worden verscheept. Jaarlijks doen ca. 300 schepen de haven aan. Daarnaast verkeer van doorgaande schepen, o.a. bestemd voor Lwd. en Grouw, alsmede van vaartuigen die *H.* aandoen voor douane-formaliteiten, en, van Scandinavië en de Duitse zeehavens komende, via het Vlie en Kornwerderzand op weg zijn naar het Rijngebied, Holland en België. In tegengestelde richting gaat een zelfde verkeersstroom. De laatste jaren deden meer dan 900 van deze bijleggers *H.* aan. Ook de binnenvaart is van belang (aanvoer van natuursteen uit België en Duitsland, uitvoer van aardappelen per binnenschip). Van de Nederlandse in- en uitvoer over zee ging in 1956 0,26 pct. via *H.* (inclusief transit 0,15 pct.). Door de Tsjerk-Hiddessluizen passeerden 6086 schepen met 989 000 t (1956) (z Harinxmakanaal). *H.* heeft een vrij belangrijke visserij (vooral garnalen*). De mosselcultuur* breidt zich uit op Waddenzee, *H.* is hiervoor de voornaamste basis, maar het verwateren en de handel hebben nog in Zeeland plaats.

TAAL. In 1955 sprak 85 pct. der lagere-schoolkinderen Stadsfries*, de rest vnl. Hollands; het Fr. element is zeer zwak

in de Harlinger taal vertegenwoordigd.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Ned. herv. 2605, geref. 678, geref. (art. 31) 546, chr.-gerf. 83, luth. 211, doopsgez. 562, baptist 188, lid van het Leger des Heils 212, r.k. 1671, tot andere gezindten behorend 49, buitenkerkelijk 4060 (cijfers 1947). Bij de tweede-kamerverkiezingen in 1956 kreeg de K.V.P. 13,9 pct., P.v.d.A. 44, A.R.P. 10,5, C.H.U. 14,5, V.V.D. 8, C.P.N. 4,6, Geref. Politiek Verbond 3,7 pct. De gemeenteraad telt 15 leden: 2 K.V.P., 5 P.v.d.A., 2 A.R.P., 2 C.H.U., 1 V.V.D., 3 Harlinger Belang (1958).

VERKEER. *H.* bezit in trein en autobus (L.A.B., L.A.B.O., N.T.M. / N.A.C.O.) een zeer frequent personenvervoer; dat van goederen vindt per as en per schip plaats. Met Terschelling en Vlieland bestaan dagelijkse verbindingen. De nieuwe snelverkeersweg buiten *H.* om zal wrsch. eind 1958, begin '59 worden geopend.

OPPERVLAKTE EN GRENZEN. 4,55 km² (1957), in het westen begrensd door de Waddenzee, in het noorden door Barradeel, in het oosten door Franekeradeel, in het zuiden door Wonseradeel. De bodemhoogte van *H.* (stad) varieert van 1 m + N.A.P. tot 3 m - N.A.P. De gem. behoort tot het zeeverend waterschap Der Vijf deelen* Zeedijken Buitendijks.

GRONDSOORTEN. *H.* ligt in het zeekleigebied van Frl. Bij een boring werd zandige, grijze klei aangetroffen, alsmede dikke lagen slibhoudend zand met schelpen en schelpstukken.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Grasland 72,2 pct., bouwland 16,8 pct., tuingrond 11 pct. De veestapel bestaat uit: 256 stuks rundvee, 22 paarden, 443 schapen, 6 varkens, 122 hoenders (cijfers 1956, C.B.S.).

GESCHIEDENIS. De geschiedenis is in drie perioden in te delen: *a.* die tot ca. 1570 (langzame groei en ontwakende energie); *b.* die van ca. 1570-ca. 1750 (snelle groei en tot rijpheid gekomen energie); *c.* die van ca. 1750 tot aanleg Afsluitdijk (1932) (afbrokkeling en tegenslag). De periode van 1932 tot heden kan uiteraard nog moeilijk historisch worden gezien. *H.* was in elk geval in de 14de eeuw stad (wrsch. al in 1234). Sinds 1287 ligt het door de grote vloed, die in dat jaar de N. toegang tot de Zuiderzee vormde, aan zee. Al spoedig handel op Hamburg, Denemarken en Oostzeelanden, maar nooit Hanzestad. In 14de en 15de eeuw profiteerde *H.* van de achteruitgang van Staveren, Bolsward, Lwd. en Dokkum. Belangrijk was de verplaatsing (1644-45) van de Fr. Admiraliteit* van Dokkum naar *H.* De stad beleefde een tijd van grote bloei: 's Lands Werf en Magazijnen, handel (op Portugal, Spanje, Frankrijk, Engeland, Oostzeehavens), industrie (rolrederijen: zeildoek en canvas; steenbakkerijen; houtzaagmolens; scheepswerven; jeneverstokerijen; zoutketen; zeepziederij, enz.). De walvisvaart* (Groenland- en Straat-Davis visserij, Harlinger traankokerij op Spitsbergen) was van bijzondere betekenis, en werd uitgeoefend van 1634-1865. *H.* heeft diverse rederijen gehad; de zeilvaart hoorde in 1905 tot het verleden. De eerste haven dateert uit 1500, de Noorder- en Zuiderhaven zijn resp. in

1578 en 1600 gegraven, het Dok in 1851, de Nieuwe Willemshaven in 1877, de Voorhaven in 1912. In 1507 is, ter bevordering van de verbinding met het achterland, de Harlingertrekvaart gegraven. Stadsuitbreiding had plaats in: 1543, 1565, 1579, 1580 (*H.* in haar geheel vesting, wallen, grachten, poorten: Haven-, Bildt-, Franeker-, Kerk- en Zuiderpoort; van verdedigingswerken rest nog een overblijfsel van O. bolwerk); verdere uitbreiding in 1597, 1934 en 1955. Bij die van 1580 is de 'kerck ende buyrte' van Almenum binnen *H.* gesloten. In de strijd tussen Schieringers en Vetkopers speelde het Blokhuis* (van 1496) een rol. Vroeger lag O. van *H.* de adellijke state Gratinga.

MONUMENTEN. Grote sluis aan Noorderhaven, waarbij vier schildhoudende leeuwen; Raadhuis (1730 en '56) met toren; Ned. herv. kerk (1775); Westerkerk (1669), in 1896 afgebroken; r.k. en evang.-luth. kerk; vele particuliere gebouwen in laatgotische, renaissance-, Lodewijk- en keizerrijkstijl (meer dan 80 oude gevels). Gedenktekenen voor Caspar de Robles* ('Stenen Man') en Tsjerk Hiddes de Vries*. In het Raadhuis is het gemeentemuseum ondergebracht. *H.* is een zeer mooie havenstad met geheel eigen karakter. Kerken (buiten de genoemde): geref., geref. (art. 31), chr.-geref., doopsgez., baptistenkerk. Scholen: drie kleuter-, acht lag., drie ulo-, twee huishoudscholen, lag. technische school, R.H.B.S., alsmede V.G.L.O.-school.

In *H.* zijn geboren: Simon Stijl, Jacob A. Backer en Pieter Feddes, S. Vestdijk en K. Norel, F. Buiten rust Hettema. Harlinger luitenant-admiraals waren: Tsjerk Hiddes en Aucke Stellingwerf. B., H. S.

Zie: S. Ferwerda, *Uit H.* 's historie (1934); E. van Hinte, *Sociale en econ. geogr. van H.* (1936); J. Poort Jzn., *H. in de loop der eeuwen* (1954); Leeuw. Cour. (4.6.1955); Repert., 189-191.

HARLINGENSIS, Pieter Feddes, z. Pieter Feddes.

HARLINGER VRAAGENBOEK. Tot ca. 1850 een bekend doopsgez. catechisatieboek, getiteld: *Vraagen over de Godsdienst tot onderwijs der jeugd, Geschied door de Leeraren der chr. doopsgez. gemeente te Harlingen*. Het bevat op 231 blz. 931 vragen en antwoorden. De eerste druk te Harlingen 1751, herdruk Haarlem-Amsterdam 1776. Voornaamste samensteller was Johannes Stinstra*.

Zie: Menn. Encyclopedia II (Scottsdale 1956), 663.

HARMEN REYNSKES, z. Overwijk, H. R. van.

HARMONIE- EN FANFAREKORPSEN. De tot in de kleinste plaatsjes bestaande blaasorkesten hebben meest koperbezetting (fanfare); een aantal stedelijke muziekkorpsen, personeels-, politie- en postale

muziekverenigingen een harmoniebezetting (koper en hout).

De stedelijke korpsen zijn vaak voortzetting of heroprichting van de oude schutterijmuziek. In diverse steden en grote plaatsen bestonden in de 19de eeuw uit de burgerij geformeerde blaasensembles, vaak met harmoniebezetting; deze hebben - met schutterij- en stafmuziek - veel bijgedragen tot de ontwikkeling van de *H.e.F.* Sinds 1895 ontstaan de korpsen over heel Frl., gerekruteerd uit kleine burgerij en arbeidersstand. Het Bondswezen met zijn concoursen heeft het peil artistiek en technisch doen stijgen, zodat Frl., gehoord mag worden. Van de latere jaren dateren de genoemde harmonieverenigingen; na W.O. II tracht men met uniformen en drumbands de belangstelling op peil te houden.

HARMONIKA, z. Accordeon.

HARNASMANNETJE. Zeevisje zonder marktwaarde. Wordt in de Waddenzee regelmatig aangetroffen en door de vissers wel 'Neushanger' genoemd.

HARSTEDT-AARDEWERK, z. Aardewerk (uit de terpen).

HARST, horst. Misschien: hoogte met lage struiken. In landnamen (Oudwoude, Augustinusga, Augsbuur, Oostermeer, Eestrum, Ureterp, Suameer, ook Deersum, Hogebeintum).

Zie: Fr. Plaknammen I, 38-40; Moerman, 105-107.

HARSTA, Harm, pseud. van D. H. Kiestra*.

HARTGERINK-KOOMANS, Maria, historica (Beetsterzwaag 1891-). Promoveerde 1938 op *Het geslacht Ewsum*. Schreef belangrijke historische artikelen.

Zie: Repert., 78.

HARTING, Pieter, medicus (Rotterdam 27.2.1812-Amersfoort 3.12.1885). Arts te Oudewater, medisch hoogl. te Franeker (1841), in de zoölogie te Utrecht (1843). Ook natuurkundige en geoloog.

Zie: Boeles I, 2de dl., 824-834; N.B.W. IX (1933), 322.

HARTWERD (Fr.: *Hartwert*). Terpdorp in Wonseradeel, O. van Bolsward (203 inw., van wie 31 te Bloemkamp en 21 te Oegeklooster). Kerkhof met klokke-stoel. Veeteelt. Tot 1322 hier de landdagen van Westergo.

Zie: Hepkema Memories, 162, 173; Reg. Leeuw. Cour., 49; Repert., 191.

Hartwerder Klooster (Oldeklooster), z. Bloemkamp.

HASELHOFF, Hemmo Wilhelmus, predikant (Groningen 10.10.1794—Hardegarijp 23.2.1870). Stond o.a. te Rijperkerk en Hardegarijp (1833-66). Schreef o.m. stichtelijke romans.

Zie: B.W.P.G. III, 562-563.

HASIUS, Adrianus, predikant (Rotterdam 1601-1650). Stond van 1644-50 te Lwd. Vooraanstaand man in de kerk; schreef stichtelijke boeken.

Zie: B.W.P.G. III, 563-564.

HASKE. Wrsch. droog land met struiken. Vgl.

Haskerland, Heskampen O. van Ferwerd, Haskerdijk te Oldeboorn, Haskemeer (Jelsumervaart).

Zie: Fr. Plaknammen II, 58-60, Moerman, 94 (sub hees).

HASKERCONVEN'T (Maria's Rozendal). Klooster van augustijner koorheren, bij Haskerdijken, gesticht ca. 1235 op de plaats van Doda*'s kluis. In 1402 dubbelklooster; in 1465 werd de kloosterhervorming er doorgevoerd. Het bedrijf is ons bekend uit een rekenboek van 1500-20. Reeds in 1576 verwoest; in 1579 wees Rennenberg* het toe aan de Staten.

Zie: Mon. Bat. II, 86-87; Vr. F. XXIII (1915), 208-212; XXXIII (1935), 1-28; A. de Jong, De parochie Joure (Groningen 1940), 3-10; Leeuw. Cour. (13.6.1952).

HASKERDIJKEN (Fr.: *Haskerdiken*). Dorp in Haskerland (405 inw.). Ligt aan de Rijksweg tussen Heerenveen en Akkrum. De herv. kerk van 1818 heet ter plaatse nog de 'Kapelle', naar het klooster Haskerconvent*. Dichtbij liep ook de Gravinneweg*. T. R. Veltman* was geboortig uit H. Openb. lag. school, z Kromhaskerdijken.

Zie: Hepkema Memories, 268.

HASKERHORNE (Fr.: *Haskerhoarne*, ook *De Hoarne*). Dorp in Haskerland (373 inw.). De herv. kerk met spitsje is architectonisch onbelangrijk; de oude toren had een zadeldak. H. heeft een openb. lag. school en een coöp. zuivelfabriek. Bij de Wildehorne ligt een eendenkooi.

Zie: Hepkema Memories, 267.

HASKERLAND (Fr.: *Haskerlân*; *haske*, *heesc*, minderwaardig soort gras). Gem. in het zuiden, vroeger de vierde grietenij van de Zevenwouden. Tot de gem. behoren naast de hoofdplaats Joure, Delfstrahuizen, Haskerdijken, Haskerhorne, Nijehaske, Oudehaske, Rohel, Rotstergaast, Rotsterhaule, Rottum, Sint Johannesga, Snikzwaag en Vegelinsoord.

GEMEENTEWAPEN. Volksetymologie heeft de naam H. in verband gebracht met de haas, alsof hier voorheen kleine hazen zouden zijn voorgekomen. Op deze etymologie heeft ook het (sprekende) wapen betrekking, dat van lazuur is 'beladen met een lopende haas in zijn natuurlijke kleur op een groene grond, het schild gedekt met een gouden kroon' (→ Grietenij-wapens).

BEVOLKING. In 1749 ca. 2600 inw., 1832 ruim 4600, 1890 bijna 7500. Op 1.1.1939 9782, waarbij men rekening moet houden met de in 1934 opgetreden grenswijziging. Op 1.1.1958 had H. 11 070 inw. De groei voltrekt zich slechts langzaam. Het vertrekssaldo is omvangrijk. Van 1947-55 emigreerden er 469 personen. Er was een vertrekoverschot van 566 personen met binnenlandse bestemming. De industrie is vrij belangrijk en concentreert

zich (afgezien van de zuivelfabrieken te Delfstrahuizen en Haskerhorne) te Joure: tabak, koffie, thee, meubelen, metaal, drukkerijen. In Rotsterhaule en Sint Johannesga een koek- en banketfabriek. In het geheel werken 1130 personen in industriële bedrijven met meer dan tien man. In Joure handhaven zich nog enkele traditionele ambachten als klokkenmakerijen, koperslagerijen en -gieterijen. In 1950 had H. 118 winkels (met 273 personen); daarnaast was er enige agrarische groothandel. In 1950 waren in de handel werkzaam 425 personen, in industrie en ambacht 1679, verkeer en Horecabedrijven 232. In 1947 werkten in de landbouw 1508 personen. De landbouw is nog steeds een belangrijk bestaansmiddel. De veestapel omvatte in 1956 14 741 runderen, 686 paarden, 1658 schapen, 1458 varkens en 10 924 hoenders.

TAAL. De in 1955 gehouden enquête leert, dat 95 pct. van de schooljeugd Fr. spreekt, 4 pct. een (Over-tjongers) dialect, z Vervening.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Van de bevolking was in 1947 Ned. herv. 52,9 pct., geref. 12,7, r.k. 10,3, doopsgez. 3,7 pct., terwijl 17,5 pct. niet tot een kerkgenootschap behoorde.

Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1956 werden uitgebracht op P.v.d.A. 43,8 pct., C.H.U. 23,3, K.V.P. 11,8, A.R.P. 11,6, V.V.D. 6,4, C.P.N. 2,1 pct. De K.V.P.-stemmen werden vooral in Joure uitgebracht. De gemeenteraad telt 15 leden, van wie 6 P.v.d.A., 4 C.H.U., 2 A.R.P., 2 K.V.P., 1 V.V.D.

OPPERVLAKTE, VORM, GRENZEN. Tot 1934 een driehoekige vorm, waarvan de top tot bij Akkrum reikte en de basis gevormd werd door de geknikte lijn van Scheensdijk, Veenscheiding en Ringvaart (tussen Joure en Heerenveen). Door de vorming van de gem. Heerenveen, waardoor H. o.m. het ten westen van de Heeresloot gelegen deel van de plaats Heerenveen (Nijehaske) verloor, is de gem. uitgebreid met de vroegere 'Westhoek' van Schoterland, zodat nu de zuidgrens aan de Tjonger ligt en de Pier Christiaansloot de grens met Lemsterland vormt. De grootste lengte N.-Z. (Lekkertterphoek Tjonger/Pier Christiaansloot) is 19 km, de grootste breedte W.-O. (Joure-Rottum) 10 km. De opp. is 11 568 ha (95,94 kin²), die op ca. 1200 ha veen en petgaten na geheel in cultuur is gebracht.

GRONDSOORTEN. In de beide gebieden boven N.A.P. ligt grotendeels dekzand aan de opp., dat ook ten noorden van Oudehaske nog een klein driehoekig gebied omvat. Over het algemeen is de dikte van het dek groter dan 2 m, maar ten zuiden van Joure-Haskerhorne en tussen Nieuweschoot-Rotstergaast ligt het dunner (tot 50 cm) op de grondmorene. De grote rest der gem. bestaat uit laaggelegen venen of lage zandgronden, terwijl in het noordwesten een kleitong binnendringt, van het merengebied uit.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Van de in cultuur gebrachte grond was in 1956 7769 ha in gebruik als grasland, 60 ha voor akkerbouw, 49 ha tuinbouw (48 ha volle grond, 1 ha onder glas). Enig bos ligt Z. van Haskerhorne. In de Groote Sint Johannesgaaster Veenpolder is de; laatste jaren ca. 850 ha uitgeveende grond in grasland herschapen, waarvan in 1957 reeds een klein gedeelte in gebruik kon worden genomen.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De lijn van N.A.P. loopt om Joure heen en begrenst een in Z.O. richting en tot Haskerhorne breder wordende tong, die nog een stuk van de Wildehorne insluit en waarvan het zuidelijkste punt Z.O. van Ouwsterhaule ligt. Een tweede boven N.A.P. gelegen gebied bestaat uit een uit de richting Nieuweschoot langs de Tjonger tot in Rotstergaast reikende tong. Het hoogste punt van de N. tong (1,2 m) ligt aan de Scheensdijk, tussen Haskerhorne en Ouwsterhaule, dat van de Z. tong tussen Nieuweschoot en Rotstergaast. Een kleine depressie, beneden N.A.P. ligt N.O. van Joure.

De afwatering is grotendeels op het noorden gericht. *H.*, dat onmiddellijk aan het Fr. watersportgebied grenst en aangesloten is bij het recreatieschap De Marrekrite*, heeft weinig belangrijke plassen. Het Hasker- en het Nannewijd (zwembad, zeilsport) zijn door vervening ontstaan. De voornaamste waterschappen zijn alle veenpolders: Delfstrahuizen (800 ha), Groote Sint Johannesgaaster Veenpolder (3838 ha) en de Haskerveenpolder (3660 ha).

GESCHIEDENIS. De vroegste bewoningssporen reiken tot in de Karolingische tijd, terwijl de oudste berichten uit de M.E. dateren, toen *H.* wel Haskerwald werd genoemd. In de 15de eeuw treedt ook de naam Hasker Vijf ga op (blijkbaar Westermeer, Snikzwaag, Nijehaske, Oudehaske en Haskerhorne). Joure bestond nog niet en Haskerdijken zou oorspronkelijk geen dorp geweest zijn. *H.* scheidde zich in de M.E. uit het grotere Boernferd* af en vormde de vierde 'Oldeferd' van het kwartier der Zevenwouden (z Ferd). Over de geschiedenis van *H.* is weinig verzameld. De meeste gegevens hebben betrekking op het klooster Maria's Rozendal (Haskerconvent*) te Haskerdijken*, waar tevoren een kapel stond van de kluizenaar Doda*.

In de Spaanse tijd lag er te Joure een later door de Fr. Staten geslechte schans, terwijl in 1748 *H.* sterk beroerd werd door de oproerige bewegingen, die voor Joure uitvoerig beschreven zijn door Joh. Vegelin* v. Claerbergen. Na 1750 onderging *H.* grote veranderingen door de turfgraverijen, waarmede Giethoornse verveners in Oudehaske een begin maakten, z Gietersen, Schansen. M., S. J. v. d.

Zie: Hepkema Memories, 259; Reg. Leeuw. Cour., 49; Repert., 191.

HASKERVEENPOLDER. Veenpolder in Haskerland en Heerenveen (3660 ha), N. van de weg Joure-Heerenveen, Z. van de weg Joure—Akkrum en W. van de Heeresloot. De *H.* omvat

de gronden van het eerste veendistrict en niet-verveende gronden, die op de polder afwateren.

Het plan voor de polder en het reglement zijn door Prov. Staten vastgesteld in 1854. Nadien zijn veranderingen aangebracht wat gebied, waterstaatkundige inrichting en reglementering aangaat. Tot de werken behoren de sluis en het stoomgemaal te Vegelinsoord en de Grevensmolen bij de Spoorbrug over het Deel. De prov. heeft herhaaldelijk moeten bijspringen om de polder uit financiële moeilijkheden te helpen. De drooglegging is in gedeelten geschied, gepaard met aanleg van wegen en bouwboerderijen. Daardoor is het gebied totaal veranderd. Een aantal later toegevoegde gebieden draagt slechts gedeeltelijk in de lasten bij. Voor het wapen → Veenpolders.

HASLITAL, z Berner Oberland.

HASSELT, Sjoerd Folkert van, theoloog (Arnhem 1.2. 1809—Den Haag 6.3.1881). Herv. predikant te Sneek (1842-59), daarna secretaris van de synode tot 1881. *H.* was vrijzinnig; hij verdedigde de Fr. floreenplichtigen (z Floreen). IJverde voor geheelonthouding.

Zie: B.W.P.G. III, 569-570.

HASSELTTER KWESTIE (1592). Terwijl de partij om K. Roorda* het stadje Hasselt, dat ruzie had met Zwolle, bij Frl. wilde trekken, verzette Willem* Lodewijk zich hiertegen. De spanning tussen beide partijen bereikte nu een hoogtepunt. Doordat een brief van Roorda in handen kwam van Willem Lodewijk, kon deze zijn tegenstander onschadelijk maken. Hasselt werd door het Fr. garnizoen ontruimd, terwijl Holland zijn troepen uit Staveren terugtrok.

HATTUM, **Jacob van**, Nederlands letterkundige (Wommels 10.2.1900-). Onderwijzer te Amsterdam. In zijn werk behoren de weinige herinneringen aan Frl. tot het beste.

HAUDMARE. Oude naam van één der delen (z Deel) waarmee na 1400 Opsterland werd aangeduid. Tevoren misschien Boernferd*. Opsterland schijnt ook *Super-H.* te heten.

Zie: Fr. Plaknammen, VII (1955), 29-30.

HAUKESLOOT. Grootscheepsvaarwater tussen Sneek en de Kruiswaters bij het Snekermeer, in beheer bij de prov.; diepte 3 m Z.P.

HAULE (Fr.: *De Haule*, misschien uit Oudfr. *havela*, Nieuwfr. *holle*, hoofd). Misschien oorspronkelijk vooruitspringend landstuk of stuk land hoger dan de omgeving. Boerendorp in het noorden van Ooststellingwerf (653 inw.). Buurschap: Koudenburg. Herv. kerk en kapel, Openb. lag. school. Van de bevolking spreekt tweederde Fries. Bossen.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 49.

HAULERWIJK, Boven- en Beneden-. Oude veenkolonie aan de Opsterlandse grens van Ooststellingwerf (2510 inw.). Herv. kerk, twee geref. kerken, baptistenkerk, openb. lag. school, school chr. volksonderwijs, school met de bijbel.

Bijna volledig Fr. sprekend. Handelscentrum met sterke middenstand. Textielindustrie.

HAULEWEG. Planweg W. van Winaldum naar rijksweg Franeker-Harlingen. Brug (de Blynse Tille) over Sexbierumervaart.

HAULSTERBOSSEN. Complex hakhoutbossen en -singels Z. van Haskerhorne, op de hogere gronden tussen Nanneveld en Tjeukemeer. Sedert 1957 is hier 22 ha staatseigendom. Het zal als O.K.W.-reservaat beheerd en om de landschappelijke en recreatieve betekenis in stand gehouden worden.

HAUTECOUR, Henricus Philiponeus de, theoloog (Duché, in Frankrijk, 5.9.1646-Franeker 30.10.1715). Predikant en hoogl. te Saumur (1677-85). Kwam met andere vluchtelingen in Nederland, werd hoogl. te Franeker (1686). Verzoenende figuur in de coccejaanse geschillen, z Coccejus.

Zie: Boeles I, 2de dl., 324-329; N.B.W. VI, 728.

HAVANK, z Kallen, Hendricus Fredericus van der.

HAVEN, Gerbrandus van der, 18de-eeuws steen- en beeldhouwer (Groningen ?—Lwd. ?), maakte panelen preekstoel Workum (1718), beeld St. Michaël aan stadhuis te Harlingen (1730), beelden op orgel Gr Kerk Lwd. z Nauta, P.

Zie: Eekhoff, Kunstverz. (1875), 122.

HAVER. In Frl. zowel op klei (als derde gewas, na aardappels en tarwe) als op zand (als eerste gewas) verbouwd. De verdeling over de landbouwgebieden was na 1920 als volgt (in ha):

	1921/31	1935	1950	1956
Kleibouwstreek	1 833	706	1 203	1 401
Kleiweidestreek (vnl. Wonseradeel)	203	106	155	193
Veenweidestreek (vnl. Gaasterland)	134	87	253	220
De Wouden	2 309	1 969	2 439	1 956
De Eilanden	126	153	151	139
Totaal Frl.	4 605	3 021	4 201	3 909
Totaal Nederland	153 413	127 768	140 990	153 631

Na 1930 minderde de teelt, door de tarwesteun van de regering, vooral op de klei. Op de zandgronden nam de roggeteelt toe. Na 1935 weer meer *H.* De opbrengsten liggen op de klei hoger dan op het zand. In 1955 bracht de *H.*, op de klei gemiddeld 44/1 kg per ha op en op het zand 3153 kg per ha. Voor Nederland was de gemiddelde opbrengst in zeeleigebieden 4292 kg per ha en in zandgebieden 3048 kg per ha. Op het zand veel *H.* voor veevoer, het stro dient als voer- en ligstro voor het vee. Op de klei wordt ook veel *H.* verhandeld, het stro naar de weidestrecken (ook bij export van aardappelen als afsluiting van spoorwagons gebruikt). De laatste jaren vragen de bloembollenstrecken *H.*-stro. Van de granen wordt *H.* het meest met de zelfbinder geogost, maar het maaidorsen neemt toe. De verbouwde rassen zijn op de klei: Abed Minor, Marne en Pendek (het laatstgenoemde ras neemt af), op het zand voor 89 pct. Marne. De rassen Adelaar en Zenne II hadden in 1950 nog grote verbreiding, terwijl Binder in 1941 op de klei nog 57 pct. innam. Abed Minor (geschikt om er bijv. klaver onder te zaaien) is ook in N.-Groningen (43 pct.) en in Z.-

Holland (25 pct.) tamelijk verbreid. Van het Nederlandse *H.*-areaal nemen Abed Minor en Marne 67 pct. in.

HAVERCAMP, Evert, z Averkamp, E.

HAVERSCHMIDT, François, predikant (Lwd. 14.2.1835-Schiedam 19.1.1894). Als de dichter Piet Paaltjens bekend. Eerste gemeente Foudgum. Bevriend met E. Verwijs*. Wordt in verband gebracht met het *Oera-Linda boek*. Zijn werk bevat Fr. herinneringen.

Zie: Repert., 250; Leeuw. Cour. (8.10. en 6.11.1953); Ed. A. Serrarens, De dichter-predikant F. H. (1955); S. E. H. van Gilse, De figuur van F.H. (1955).

HAVIK. Zeer snelle roofvogel, sinds de jaren 40 weer schaarse broedvogel in Z.O.-Frl.

HAVIKSKRUID (Fr.: *haukkrûd*). Het muizeoortje vindt men overal op droge zandgronden. Het zeldzame weide-*H.*, heeft een verspreidingsgebied bij Dokkum en bij Weidum en omgeving. Het oranje *H.* nogal eens verwilderd. Gewoon *H.* op zand in het oosten. Scherm-*H.* op zandgronden en in de zeeduinen. Stijf *H.* is weer vrij algemeen op het zand in het oosten in verscheidene vormen.

HAYEMA, Freerk Jansz, decorateur na 1700 te Lwd., in 1729 naar Amsterdam.

HAYO DOUWES. Orgelmaker, kort na 1600 te Lwd.

Zie: Nav. XXIV (1874), 286; Bouwstenen in (1874-81), 73.

HAZARD (Hasard, Hazaert), **Georgius,** herv. predikant. Stond 1659-64 te Nieuw Brongerga (de Knijpe); zijn afzetting verwekte veel gerucht.

Zie: B.W.P.G. III, 597-598.

HAZELAAR (Fr.: *hazzenut*). Nogal eens in wallen op zandgrond. Een enkele maal op de eilanden.

HAZELWORM (Fr.: *blynslang*). Pootloze, eierlevendbarende hagedis. Vijftig jaar geleden op de meeste heidevelden in Z.O.-Frl., tegenwoordig zeldzaam.

HEAMIELDAGEN (hooimaaldagen). Na W.O. II door middenstand in Bolsward georganiseerd: vier dagen, aanvangend op de tweede woensdag in juli. Met o.a. intocht van de *heamielkeninginne* (hooimaalkoningin), openluchtmaaltijd met hooimaalmenu (rijst met rozijnen) en culturele manifestaties.

HEAR. Oudfr. woord: *a.* haar, bijv.: *yn syn hele hear en fear*, alles bij elkaar, het vee met haar en met veren (vee en pluimgedierte vormde oudtijds de voornaamste bezitting); *b.* omtrek, wat ergens bij hoort, bijv. *it hear vis oersjen*, zijn bezit overzien; *om hûs en hear*, om huis en hof.

HECK, Philipp, Duits rechtshistoricus (Sint-Petersburg 22.7.1858-Tübingen 22.6.1943). Publiceerde veel over de Fr. rechtsgeschiedenis, gaf o.m. een nieuwe visie op de Fr. standen* in de M.E. Hij meende dat in Frl. vóór de komst der Franken geen eigenlijke adel* bestond, maar dat ieder adel

was, die een zuivere stamboom (zonder bastaards) bezat (theorie der Gemeinfreien).

Wrk.: Neues Archiv der Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde XVII, 3 (1892), 569 e.v.; Die altfriesische Gerichtsverfassung (Weimar 1894); Festgabe der Tübinger Juristenfak. für Fr. Thudichum (Tübingen 1907); Mitt. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung VII Erg. bd. 3. Heft, 741 e.v.; Die Entstehung der Lex Frisionum (Stuttgart 1927); Übersetzungsprobleme im frühen M.A. (Tübingen 1931); Drei Studien zur Standesgeschichte (Stuttgart 1939).

Zie: Zeitschr. Savigny Stiftung für Rechtsgesch., G. A. 64 (1944), 538-545.

HEDEBY, z Haithabu.

HEECKEREN, Van. Riddermatig geslacht uit de graafschap Zutphen, nog bloeiend. Kort na 1800 vestigde Walraven Robbert Jacob Derk (1779-1837) zich op Ameland; aldaar grietman in 1816. Nageslacht bleef daar en elders in Frl. wonen tot 1927; enige stamhouder thans in Venezuela. Voor 1900 in verschillende Fr. gemeenten burgemeester.

Zie: Sminia, Naamlijst (1816-51), 45; Ned. Adelsboek (1942), 329 (377); (1956), 1 (33).

HEEG (Fr.: *Heech*). a. Komdorp in Wymbritseradeel, Z.Z.W. van Sneek aan het Heegermeer (1576 inw., van wie 300 te Osingahuizen, 160 te Lytshuizen). Herv. kerk (van 1745), geref. kerk, r.k. kerk, baptistenkerk, twee chr. lag. scholen, r.k. lag. school. Veeteelt op de lage gronden; particuliere zuivelfabriek; in Osingahuizen coöp. zuivelfabriek en grasdrogerij. Tot 1914 palinghandel op Londen (z Aal). Visserij nu gering. Enkele geveltjes uit de 17de en 18de eeuw.

Zie: Hepkema Memories, 247; Leeuw. Cour. (19.1.1950).

b. Boezemwaterschap*, opgericht 1918, opp. 3400 ha (voor 1952 330 ha); een der grote boezemwaterschappen met vergadering van volmachten.

Eerste plan: sluiswaterschap, of wel één dijk om het hele gebied waarin sluizen voor de scheepvaart. Een groot wateropp. zou dan van de Fr. boezem afgesneden zijn. Tweede plan 1924: waterschap verdeeld in meer complexen, elk met eigen bedijking en bemaling; zo bleven de tussengelegen vaargeulen en poelen open (later zijn enkele afgedamd). Voor het wapen → Boezemwaterschappen.

Heegermeer. Ovaal meer in Wymbritseradeel N.O. van da Fluessen. Bij *H.* verbinding via Heeger Var en Wymerts naar Sneek, via Heeger Var en Jelteloot naar het Koeverdmeer. Scheepvaartweg Sneek-Staveren. Opp. 605 ha; diepte 1—3 m. Zeilsport, jeugdherberg te *H.* Enige visserij.

Heegerschattung of Langeschattung. Vervallen binnendijk ter bescherming van lage gronden onder Oudega en *H.* Loopt van Osingahuizen tot de Hemdijk bij Draaisterhuizen. Geen waterkerende betekenis meer; thans verharde weg. z Schattung.

HEEG, Theunis Jans (Tims 21.1.1852-Woudsend 14. 3.1929). Molenaar tot 1910; schreef

in tijdschriften Fr. artikelen over plantkunde. Manuscripten in de Prov. Bibliotheek.

Wrk.: De famylje Heeg (1951).

Zie: Wumkes, Paden II, 485-490.

HEELBEEN (Fr.: *skermmier*). Plant. Alleen in boomkwekerijen te Bergum, maar daar veelvuldig.

HEELBLAADJES (Fr.: *wounbledtsjes*). Plant. Op eilanden, hier en daar op klei, vooral aan de kust. **HEEM** (Fr.: *hiem*). Eigenlijk: erf, vgl. boerehiem. Komt in de vorm um veel voor als plaatsnaamuitgang (bijv. Jellum, Mantgum, Tjummarum). Deze plaatsnamen kunnen echter op tweeërlei wijze verklaard worden. De meeste bevatten een mansnaam (bijv. Jelle) en betekenen dan 'het erf van Jelle en zijn geslacht'. Sommige um-namen zijn op te vatten als een locativus en bevatten geen heem: Miedum 'op de Mieden', Huizum 'bij de Huizen'. Niet te verwarren met: ham*, hem, him. z Um-namen.

Zie: Moerman, 85-93.

HEEMKUNDE. In Frl. geïntroduceerd door J. Botke*, die 1931 op de Fr. Onderwijsdag *H.* (door hem 'Geakunde' genoemd, het nu gebruikelijke woord) op de scholen bepleitte. Hij schreef het eerste *H.*-boek, *De Gritenij Dantumadeel* (1932).

H. is een synthese van de resultaten van tal van wetenschappen met betrekking tot een 'gea' (z Ga). *H.* wil dit landschap in zijn totaliteit bekendmaken en zo de band tussen volk en land versterken. Al zijn er heel wat heemkundige beschrijvingen verschenen van één hand, het 'Geakundich Wurkforbân fan de Fr. Academy' meent, dat een verantwoorde *H.* teamwork moet zijn. Het legde zijn ideeën neer in een handleiding en bracht ze in praktijk in het door tal van medenwerkers samengestelde *Baerderadiel, in geakunde* (1958). z Onderwijsvernieuwing.

Zie: Hantlieding foar Geakunde (1951).

HEEMSTRA. Edel geslacht uit Tietjerksteradeel, gesproten uit het huwelijk van Taecke Obbema (vermeld 1492-1538) en Auck *H.* Of eerstgenoemde een achterkleinzoon was van Abbe *H.*, hoof deling in Dongeradeel (1415), en of Auck afstamt van de bekende Vetkoper Feije van Dokkum, geridderd door Albrecht van Beieren, mederechter en baljuw van Frl. (1398), is onzeker. Wel is tot 1700 Feije de meest gebruikte voornaam.

Veel militairen: Feije (1630-1690, kolonel, commandant van Emden 1677-82) en zijn zoon Schelte (1665-1733, kolonel in 1690, gouverneur van Jan Willem Friso, gedeputeerde 1706, schoonzoon van Upco van Burmania), zetten diens stamboek van de Fr. adel voort. De achterkleinzoon van Schelte, Jhr. (1814) Cornelis Scheltinga v.*H.* (1767-1820), kapitein, maire van Oenkerk, militiecommissaris, trouwde Anna Agatha Geertruida van Sixma; de meeste afstammelingen noemden zich Sixma v. *H.*, terwijl van zijn broer Willem Hendrik (1779-1826) de tak Van *H.* afstamt. In de 19de eeuw verliet eerst de jongere en daarna de oudere tak Frl. Willem Hendriks oudste zoon was Schelte (1807-1864).

Zie: Stb. I, 167; II, 106; v. d. Aa VI, 112-113; XII (Bijv.), 83; N.B.W. III, 558-559; IX, 343; X, 342-349; Sminia, Naamlijst,

102,131; Andreae, Nalezing, 28; Sminia, Naamlijst (1816-51), 12-14, 21, 24, 35; Ned. Leeuw (1932), 4; LVII (1939), 412; Ned. Adelsboek (1942), II; (1956), 52.

HEEMSTRA, Schelte baron **van**, politicus (Groningen 14.11.1807-Sint Maartensdijk 20.12.1864). Grietman van Doniawarstal (1830) en later van Oostdongeradeel (1839-49); lid Staten en Tweede Kamer (1844); steunde Thorbecke, minister van de Herv. Eredienst (1848-49), van Binnenlandse Zaken (1860-62); commissaris des Konings in Utrecht (1850), in Zeeland (1858), minister van Staat (1862).

Zie: Levensber. Letterk. (1865), 180-223; N.B.W. III, 558-559.

—, **Willem Hendrik Scheltez.** baron **van**, politicus (Veenklooster 18.10.1779—Lwd. 30.12.1826). Week in 1795 uit met zijn eveneens vurig Oranjegezinde vader, nam deel aan de Engels-Russische inval van 1799. Terug in Frl. in 1809, maire van Oudwoude (1813), richtte dec. 1813 een vrijwillig corps op (*a* Sytzama, J. G. van). Lid der Prov. Staten (1818), grietman van Kollumerland (1819), lid der Tweede Kamer (1822).

Zie: N.B.W. III, 559.

—, **Feyo Schelto Sixma** baron **van**, leraar (Den Haag 4.9.1916—). Studeerde kunstgeschiedenis te Utrecht en Parijs, promoveerde in 1950 te Groningen op *De klederdracht van Hindeloopen*. Werkte o.a. in het Museum Hidde Nijland te Hindeloopen en in het Museum van Volkskunde te Arnhem. Schreef: *Nei in oare wrâld* (1954).

Zie: Repert., 79.

HEEMSTRA-STATE. Vrijzinnig rustoord voor ouderen te Oenkerk, opgericht 1931 door de kerkvoogdijen en kerkeraden der herv. gemeenten Oudkerk, Oenkerk, Lekkum en Wartena. Op 1.6.1957 woonden er 30 personen.

HEEN (Fr.: *hean*). 'Hean lân' is wrsch. laag, moerassig land, met biezen begroeid.

Zie: Pompebl. XIX (1948), 74-77, 120; Moerman, 93.

HEER, Margaretha Adriaensen de, schilderes. Was een nicht van Gysbert Japicx, trouwt Andries Pietersz Nieuhoff (1628); werkt te Groningen (ca. 1629-50) en Lwd. (1650-?). Landschappen met vogels en stillevens, meest in gouache.

Werk in Fr. Museum, Stadhuis Lwd., Westfr. Museum Hoorn, Lycklamahuis Beetsterzwaag.

HEERENVEEN (Fr.: *It Hearrenfean*). Gem. in het zuidoosten der prov.; in 1934 ontstaan door samenvoeging van de gem. Schoterland en Engwirden, terwijl de voormalige zgn. Westhoek van Schoterland geruimd werd tegen een klein, volkrijk deel van Haskerland (Nijehaske). De in 1934 bij de reorganisatie aangenomen gemeentenaam, door de Tweede Kamer vastgesteld op initiatief van een harer leden, druist in tegen de Fr. historische traditie, die nergens een uitgestrekte grietenij de naam van een der daarin gelegen dorpen

gaf. Tot de gem. behoren behalve de hoofdplaats *H.* de dorpen Oranjewoud, Oudeschoot, Nieuweschoot, Mildam, Katlijk, Nijehorne, Oudehorne, Jubbega-Schurega, Hoornsterzwaag, Benedenkniipe, Bovenkniipe, Gersloot, Tjalleberd, Luinjeberd, Terband.

GEMEENTEWAPEN (1935): 'Gedeeld. I in azuur een gebroken rad van zilver en daaronder een schuingeplaatst zwaard van hetzelfde met een gouden gevest; II in zilver een geplante boom van sinopel, ter weerszijden van de stam vergezeld van een liggend blokje van sabel. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee paarden'. Het bestaat uit elementen van de wapens der opgeheven gemeenten: van Schoterland de helft met zwaard en rad, van Engwirden boom en blokjes. Over de vraag, of het rad niet een schild zou moeten zijn, zijn de meningen verdeeld. → Stadswapens.

BEVOLKING. Deze neemt langzaam toe: van 22032 op 1.1.1939 tot 25227 op 1.1.1958. De groei voltrekt zich de laatste jaren sneller dan daarvoor. Intussen was het vertreksaldo in *H.* omvangrijk: van 1947-55 emigreerden er 803 personen. Er was een vertrekoverschot van 625 met binnenlandse bestemming. De industrie is in deze tot het Industrieschap O.-Frl. behorende gem. vrij belangrijk. Behalve zuivelfabrieken te Bontebok, Jubbega, Luinjeberd, Het Meer en Oudeschoot is er een rijwielinindustrie te Oudeschoot en in de concentratie *H.* (plaats) rijwielen, autobuscarrosserie, confectie, lederwaren, schaatsen, kinderwagens, bouwmaterialen, hout en metaal. Er werken 1069 personen in industriële bedrijven met meer dan tien man. Industrie is vooral na 1947 opgekomen (terrein bij *H.*, maar vooral te Oudeschoot (spoorlijn)).

De klein- en groothandel in de dorpen omvat de voor een agrarische gem. gebruikelijke bedrijven, waaronder een grotere aankoopcoöperatie te Jubbega. De plaats *H.* is een belangrijk verzorgingscentrum (met inbegrip van *H.* zelf 50000 personen). In 1950 telde de gem. 281 winkels met 644 werknemers. Er was een aanzienlijke groothandel (grossierderijen, ca. 96 bedrijven met 386 werknemers). In 1950 werkten er in de handel 1200 beroepspersonen, in industrie en ambacht 2556, in verkeer en Horecabedrijven 657, terwijl in 1947 in de landbouw bijna 3000 personen werkzaam waren. Het boerenbedrijf is nog steeds de voornaamste bron van bestaan. De veestapel bestond in 1956 uit 21339 runderen, 1143 paarden, 1553 schapen, 4663 varkens en 46424 hoenders. **TAAL.** De in 1955 gehouden enquête wijst aan, dat buiten de plaats *H.* door ca. 99 pct. van de schoolkinderen Fr. wordt gesproken, terwijl er ca. 2 pct. dialectsprekers waren. Het zgn. *Tjalberters* (z. Gietersen) is vrijwel verdwenen. In de plaats *H.* is

46 pct. Fr. sprekend. Het bleek niet mogelijk vast te stellen hoeveel pct. van de rest het zgn. *Veensters* (een soort Stadsfr.) of wel algemeen beschaafd Nederlands sprak.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Van de bevolking was in 1947 Ned. herv. 34 pct., geref. 12,6, r.k. 3,6, doopsgez. 2,6 pct., terwijl 46,2 pct. niet tot een kerk behoorde. Dit percentage ligt nog hoger in Jubbega-Schurega en Oudehorne, waar het tot boven 60 pct. klimt. In deze dorpen behaalde de C.P.N, in 1952 (Tweede Kamer) resp. bijna 40 en ruim 30 pct. van de stemmen. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1956 kreeg de P.v.d.A. met 51,2 pct. de absolute meerderheid, verkreeg de V.V.D. 12,2 pct., A.R.P. 11,7, C.P.N. 11,4, C.H.U. 8,4 en K.V.P. 3,7 pct. De gemeenteraad telt 21 zetels, waarvan de P.v.d.A. er 11 inneemt, C.P.N. 2, V.V.D. 4, A.R.P. 2 en C.H.U. 2.

VORM. De gem. heeft de vorm van een laars, waarbij het vroegere Engwirden de voet vormt. Ze reikt van een punt ten zuiden van Kl. Groningen (bij Wynjeterp) tot de Van Engelenvaart tussen Nieuweschoot en Rottum (22 km) en van een punt halfweg Tynje-Oldeboorn tot de hoek Van Engelenvaart en Tjonger (14 km). De oude grenzen zijn deels natuurlijk (Tjonger), deels dateren ze uit de vervening (rechte grens met Ooststellingwerf O. van Hoornsterzwaag). De opp. bedraagt 134,25 km².

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De lijn van N. A. P. komt uit Z.W. richting over de Van Engelenvaart de gem. binnen, bereikt in Beneden-Knijpe de Schoterlandse Compagnonsvaart en volgt de weg naar Langezwaag, waar ze de gem. verlaat. In het zuiden volgt de O. lijn meer of minder nabij de Tjonger, om tussen Mildam en Nijehorne in Z. richting de gem. te verlaten. Tussen Katlijk en Nijehorne ligt een gebied binnen de 2,5-m-lijn, evenals bij Oudehorne, terwijl ten oosten van Jubbega de gehele gem. binnen deze lijn ligt. Een gebied N. van Hoornsterzwaag vormt daarbinnen een plateau binnen de 5-m-lijn. Het hoogste punt in de gem. bevindt zich overigens buiten dit gebied en wel aan de Buitenweg halfweg Oudehorne en de Tjonger (+ 7,7 m).

De afwatering is op het westen en noordwesten gericht en vindt plaats via het Tjongerkanaal, de Schoterlandse en de Opsterlandse Compagnonsvaart. De voornaamste waterschappen zijn: Het vierde en vijfde Veendistrict (3578 ha), de Schoterlandse Compagnonsvaart (6600 ha), de Tjongervallei N.Z. (2300 ha, deels in Ooststellingwerf).

GRONDSOORTEN. Het zuiden der gem. bestaat uit zand, dat in Jubbega, afgezien van een strook moerasveen langs de Tjonger, de gem. over de volle breedte bedekt. De ondergrond van het afgegraven hoogveen bestaat ook in de Streek* uit zand. Onder *H.* (plaats) en Beneden Knijpe ligt nog veen van 1-8 dm dikte op het zand, terwijl bij Nieuwebrug ook laaggelegen veen voorkomt, waaruit het uiterste noorden der gem. bestaat.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Hoewel het grasland met 10 688 ha (93 pct.) bewijst, dat de veehouderij het hoofdmiddel van bestaan vormt, toont een cijfer van 489 ha akkerbouwgewassen (1956) aan, dat de akkerbouw niet onbelangrijk is. Hij wordt op de zandruggen bedreven. De tuinbouw omvat 30 ha in de volle

grond, plus 1 ha onder glas. In Oranjewoud is bos, dat vnl. een (beperkte)recreatieve functie heeft.

GESCHIEDENIS. Wordt Engwirden (vroeger ook: Aengwirden), dat in 1456 nog Boernferd* heette (waarvan het als het ware een rest vormde), eerst in 1486 genoemd, Schoterland komt al in 1309 voor, als de bisschop van Utrecht de inw. van Scoterwarf (gerechtsplaats van Oudeschoot, het vroegere hoofddorp) niet de Stellingwerfers, wegens opstandigheid en verwoesting van zijn burcht en kerk in Vollenhove, in de ban doet. Ook in de 15de eeuw is er nog sprake van strijd met de bisschoppen, waaraan de 'vaste vrede' van 1395 met Frederik* van Blaukenheim niets had kunnen veranderen. In 1408, en nogmaals in 1413, verkeert de bisschop met Schoterland in oorlog. In 1456 wordt Schoterland onder de Zevenwouden gerekend. Het verzet zich met andere grietenijen in de Zuidoosthoek lang en taai tegen de Saksische en Bourgondische machthebbers tussen 1489-1523. De strategische positie van de grietenij (grote weg Z.-N. over de Tjonger) blijkt uit de aanwezigheid van schansen* te *H.* (plaats) (Terbandster schans), Oudeschoot (Schoterschans) en Oudehorne (Bruglaan). In de Tachtigjarige Oorlog zowel als in 1672-74 werd Schoterland strijdtoneel, al mislukte in 1672 een Munsterse aanval op de stelling *H.* (plaats), z Galen, B. C. van. Belangrijke veranderingen veroorzaakte na ca. 1550 de afgraving van het hoogveen, ook in Engwirden door de veencompagnie der heren Van Dekema, Foeys en Van Cuyck, waardoor de 'vlecke' *H.* ontstond en zich langs de Schoterlandse Compagnonsvaart een volkrijke streek ontwikkelde, z Compagnie, Vervening. M., S. J. v. d.

Zie: Nieuwsbl. v. Frl. (4.12.1935; 29.1. en 3-2.1937); in ontwikkeling, sociaal-economisch onderzoek door het E.T.I.F. (1954).

HEERENVEEN (Fr.: *It Hearrenfean*, het veen der 'heren' compagnons, die de hoge venen begonnen af te graven). Hoofdplaats van de gem. *H.*, aan de Rijksweg en de spoorlijn Lwd.-Zwolle (12300 inw.). Voor het wapen → Dorpswapens. *H.* ontstond ca. 1550 door vergraving van het hoogveen op een punt tussen Oudeschoot en Terband, op het gebied der grietenijen Schoterland, Engwirden en Haskerland. Tot de vorming der gem. *H.* (1934) beheerste deze driedeling de administratieve situatie; zij leeft kerkelijk nog gedeeltelijk voort. Na W.O. II kwam *H.* ook aan Rijksweg 43 te liggen (viaduct over Heeresloot en oude straatweg), terwijl er een plan ligt om de Heeresloot tot grootscheepsvaarwater (zijtak van het Prinses-Margrietkanaal) te moderniseren.

De oude bebouwing van *H.* kwam tot stand langs de Heeresloot, de Lindegracht en de Schoterlandse Compagnonsvaart, alsmede langs de winkelstraat de Dracht (een oud stroompje, komend uit de richting Oudeschoot). Na W.O. II ontwikkelde *H.* uitgestrekte

nieuwe wijken in het noordoosten en het zuiden, waar de spoorlijn en de Rijksweg naar Zwolle de begrenzing aangeven. Deze ontwikkeling ging gepaard met de uitgroei van de 'vlecke' (oude aanduiding) tot een centrum van administratie, onderwijs, industrie en verzorging van stedelijk karakter, z Vlek.

H. heeft drie Ned. herv. kerken (Schoterland 1637, Nijehaske 1775, en Engwirden), een geref., een doops-gez., een r.k., en een baptistenkerk, een openb. kleuterschool, twee chr. kleuterscholen, vier openb. lag. scholen, een chr. volksonderwijsschool, een school met de Bijbel, een r.k. lag. school, een B.L.O.-school, een openb. uloschool, een chr. uloschool, een openb. lyceum, een rijkskweekschool, een L.T.S., een lag. landbouwschool, een landbouwhuishoudschool, een Rijkswerkplaats* voor vakontwikkeling. Er zijn een kantongerecht, het bejaardencentrum 'Marijke Hiem', een ziekenhuis, een consultatiebureau voor bestrijding van t.b.c., een openb. leeszaal en bibliotheek, een sportpark, een oudheidkamer (in het oude gemeentehuis van Engwirden), een groenteveiling en een markt- en bodeterrein. De industrie omvat rijwielen, carrosserieën, confectie, kinderwagens, schaatsen, bouwmaterialen, houtwaren, metaal. Bekendheid genieten o.m. de Hepkema's bosjes, de ijsbaan Thialf, de monumentale Tjepkema's molen, het monument voor de vlieger Clement van Maasdijk, die te **H.** voor het eerst in Nederland vloog (1910), met medaillon door Pier Pander.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 49; Repert., 191; J. Bruinsma, De Ned. herv. kerk te **H.** (Schoterland), 1637-1937 (1937). **HEERENVEEN.** Voetbalvereniging, opgericht 1920, werd met haar eerste elftal negenmaal (van 1942-51) kampioen van de N. afdeling van de K.N.V.B.

Zie: Fenno L. Schoustra, Zevenmaal afdelingskampioen in successie (1949).

HEERESLOOT. Vaarweg tussen Heerenveen en het Deel bij Haskerdijken, ca. 1550 gegraven door de Heeren van de Dekema-, Cuyck- en Foeytsvenen. Thans in beheer bij de prov., diepte —1,7 m Z.P.

HEEREZIJL. Oude zijl in de Oude Slachte tussen de Zoutepoel en de Akmarijster Poelen, gelegd door de Heeren van de Dekema-, Cuyck- en Foeytsvenen, bij verzoek kort na 1600.

HEERINGA, Klaas, historicus (Ternaard 22.9.1867—Utrecht dec. 1944). Promoveerde op *Het oude Staveren* (1893). Rijksarchivaris in Zeeland en Utrecht.

Zie: N. Archievenbl. 50 (1945-46), 73-77.

HEERLIJKE RECHTEN. Het leenrecht schoot in Frl. geen wortel. In 1504 verklaarde men, volgens Edo Jongema, aan George* van Saksen: 'De Friezen weten van geen leen.' Zo was hier, anders dan in Groningen, ook geen sprake van **H.r.** over personen of goederen.

De Fr. adel leek minder belangrijk dan die van elders. Vandaar nu en dan de poging om zich 'heer' te noemen. Als Sicke van Dekema zich in 1608 'heere van Jellum' noemt, wordt hij door Ged. Staten berispt. In diezelfde tijd noemt Foppe van Aitzema zich 'Herr zu Lipperode, Silly und Aillsheim', omdat hij boerderijen te Lioessens, Aalsum en Jisluin bezat, en Frans van Donia te Munster (1643 e.v.) 'heer tot Minnema te Jelum'.

Zie: Vr. F. VII, 379-394.

HEERLIJKHEID. In de M.E. het gezag dat men krachtens eigen recht en niet als ambtenaar uitoefende; tevens gebied waarover dit gezag zich uitstreckte. Hoewel in Frl. de feodaliteit* weinig te betekenen heeft gehad, en men er dus geen scherpe tegenstelling tussen ambtsgebied en **H.** kende, heeft Frl. toch enkele heerlijkheden gehad, meestal gebieden die, als staande onder de speciale jurisdictie van kloosters, een aparte positie ten aanzien van de rest van Frl. hebben ingenomen. Zo bijv. de heerlijkheden van Visvliet, Schiermonnikoog, Ameland en Nijefenne. z Berlikum.

HEERMAN, Franciscus, publicist (Lwd.? ca. 1610-Amsterdam vóór 1685). Schrijver van de *Guldene Annotatiën*, met honderden citaten (heidense en chr. wijsheid), tussen 1634-1739 in 32 drukken.

Zie: Leeuw. Cour. (6.9.1952).

HEEROMA, Klaas Hanzen, filoloog (Hoorn, Terschelling, 13.9.1909-). Schreef in zijn dissertatie (*Hollandse dialectstudies*, Groningen 1935) en in verschillende artikelen over de Fr. taal (o.a. in Nieuwe Taalgids en in Vr. F. XXXVI, 1941, 79-101). Is sedert 1953 de eerste hoogl. in de Nedersaksische dialecten te Groningen. Onder het pseud. Muus Jacobse als dichter bekend.

HEERSCHAP. Na 1500 opkomende titel voor leden van de Fr. adel. Het predikaat **H.** werd graag gebruikt door de hoofdelingen, die in de gunst stonden van de vreemde landsheren en bepaalde voorrechten genoten.

HEESEN, Gerrit Willem, predikant (Dinxperloo 1.6.1846—Lwd. 19.4.1921). Vooraanstaand evang. predikant te Lwd. (1892-1921).

HEESTERDIJK (Terschelling). In 1737 aangelegde binnendijk* tussen de zeedijk en de duinen bij Hee. De **H.** werd 1948-49 afgegraven.

Zie: Binnendijken en Slipepdijken I, 485.

HEGGERANK (Fr.: *wylde hagerank*). Plant op Vlieland, Terschelling en bij Koudum.

HEIDE. Woord komt nog in vele plaats- en landnamen voor, een bewijs dat er vroeger veel meer **H.** geweest is. 'Heidtsjer' (**H.**-bewoner) was vrijwel synoniem met armoedzaaier. **H.** betekende oorspronkelijk 'wild, niet bebouwd land' (vgl. **H.n.**-schap bij Workum en Grouw, de **H.** te Lutkewierum).

Zie: Fr. Plaknamen II, 60-62; Moerman, 95. Heideboender, z Hanskrobber.

Heidebrem (Fr.: *brem*). Plant. Krui- en stekelbrem in *H.*-flora en resten daarvan. Verfbrem in duinen op Ameland en Terschelling. z Brem.

Heidedorpen. Dorpen, ontstaan op de *H.* (dus vrijwel alle dorpen op het zand). Vooral de arbeidersdorpen* in de Wouden, waar de 'heidtsjers' woonden.

Heideflora. J. J. Bruinsma* geeft in zijn boek *Flora Frisica* (1840) een beschrijving van de flora van de *H.*, met als voorbeeld vooral de Bergumerheide en die bij Zwaagwesteinde. Van deze *H.*-velden is vrijwel niets over, ook verder. Z. zijn de *H.*-velden in snel tempo verdwenen. Grote stukken *H.* nog in de omgeving van Bakkeveen en het hoogveen van Fochtelo. Elders worden kleine stukken gespaard; ook op de eilanden is *H.*

De droge *H.*-velden zijn gekenmerkt door struik-*H.* (soms veel kraai-*H.*), *H.*-bremsoorten, rozekransje, borstelgras, schapegras, veel mossen en korstmossen; duivelsnaaigaren in Frl. weinig op *H.* Op een enkele plaats in droge *H.* wolfsklauwsoorten. Is een *H.*-veld aan zijn lot overgelaten, dan verschijnt opslag van berk en den.

Op iets vochtiger *H.*-velden groeit pijpestrootje, *dop-H.*, zonedauw, trekruis, veebies, een enkele maal nog beenbreek, langs plasjes eenarig wollegras, veen-pluis, klokjesgentiaan, snavelbies, veenbes, lavendel-*H.*, moeraswolfsklauw. Hier en daar (bijv. bij Ureterp) terreintjes met vrij veel orchideeën, boskartelblad, vleugeltjesbloem, wolverlei. Op plaatsen waar de *H.*-velden lang verdwenen zijn, handhaven zich op overhoekjes en in wallen kenmerkende soorten. Merkwaardig is de reeds door D. Meese* vermelde zeeweegebree op *H.* bij Zwaagwesteinde. Nog staat deze plant in *H.*-restantjes in de Broekpollen bij Akkerwoude. Op de bodem van drooggelopen plasjes vaak begroeiing van merkwaardige kleine plantjes: oeverkruid, moerasrus, dwergvlas, soms grondster, die ook graag op open zandpaden in dit terrein groeit.

Heideschappen (Fr.: *drinten*). Kleine, langgestaarte schapen, vroeger in de Wouden gehouden om de mest. Een woudboer had een 20 tot 250 *H.*-schapen, overdag met de kudden van anderen o.l.v. een 'skeper' op de *H.*, 's nachts in de schaapskooi (Fr.: *skiephok*) om er de mest te deponeren, die, gemengd met plaggen, over de bouwlanden werd gebracht.

Vóór 1880 liet men de schapen 's nachts ook wel in de boekweitstoppel om het land voor de winterrogge te bemesten. Schapemest heette beter dan koemest. Behalve het voedsel van de *H.* kregen de schapen stro en, in het voorjaar, raapkoeken. Men hield ze niet om de melk (daarvoor waren ook in de Wouden Fr. melkschapen), maar de wol telde wel mee. Het wassen van de wol, enkele dagen vóór het scheren, gebeurde op het lijf van de dieren, in een dobbe*. Oude schapen verkocht men naar de klei voor vetweiden. Met de kunstmest en de ontginning zijn de *H.*-schapen uit Frl. verdwenen.

Zie: E. Allershof, Landhuishoudkundige beschrijving van de

Kantons Bergum en Beetsterzwaag (1880).

HEIDE, Albertinus van der, predikant (Lwd. 7.4. 1872-Voorburg 29.7.1953). Stond sedert 1895 te Scherpenzeel, Engelum en Britswerd c.a. Sloot zich 1896 bij de S.D.A.P. aan, ijverde voor religieus socialisme (z Blijde Wereld), reclassering en geheelonthouding; redacteur van het 'Fr. Volksblad'; lid Tweede Kamer 1925. z Hogerhuiszaak.

Zie: W. H. Vliegen, Die onze kracht ontwakten deed II, 188-190; A. van der Heide (Rotterdam 1938); Leeuw. Cour. (8.4.1952, 30.7.1953).

HEIDE-MAATSCHAPPIJ, De Nederlandse Vereniging, opgericht in 1888 om de opbrengst van grond en viswater te verhogen en instandhouding der bossen te bevorderen. De *H.* heeft vooral in het zuiden en oosten van Frl. veel ontgonnen.

HEIDENDOM. Over het Fr. *H.* is weinig bekend. Wij kennen Fosite* en horen ook iets uit Liudgers* leven. De Romeinse godenbeeldjes*, de Hludana*-geloftesteen zullen ook door Friezen gebruikt zijn. Er was natuurverering (Tacitus). Welke heiligdommen Karel* Martel en Bonifatius* vernielden, is onbekend. Het runenschrift* vertelt iets. Gewoonlijk neemt men aan, dat de eerste kerken gebouwd zijn op de plaats van heidense tempels. Ook, dat veel van wat over de N. Germanen bekend is voor Frl. geldt.

Zie: Theologisch Ts. 26 (1892), 416-428; Ons geestelijk erf 6 (1932), 218 e.v.; Berichten R.O.B, VI (1955), 155 e.v.; Boeles II, 475 e.v.

HEIDENSCHAP (Fr.: *It Heidenskip*, wrsch. wild land). Streek onder Workum en Hemelumer Oldeferd tussen de spoorlijn Sneek-Staveren en de Fluessen. Verspreide boerderijen; woonkern in Brandeburen (587 inw.). Herv. kerk, geref. kerk, chr. lag. school. Veeteelt.

Heidenschapster (veen)polder. Voormalige Veenpolder in Hemelumer Oldeferd en Workum (200 ha), opgericht 1855. Vervening bleef beperkt, de Veenpolder is 1947 omgezet in een boezemwaterschap*.

HEIDENZEE. Op 18de-eeuwse kaarten de zee ten westen van de kustlijn Harlingen—Staveren. De naam is via M. Alting en Joh. Hilarides* in de atlas van Fr. Halma* gekomen (1718) en zo verder. Hij komt van Melis Stoke*, maar betrof een water in Zeeuws-Vlaanderen.

Zie: Leeuw. Cour. (20.11.1954).

HEIDSTERLAAN. Reed in het Middellzeenieuwland tussen Bozumerdijk en Slachte*, langs boerderij de Heide. Met de Flaardijk in zijn verlengde was *H.* vroeger waterkering.

HEILIGE. In de r.k. kerk een met bijzondere deugden begenadigd persoon, van wie — mede op grond van wonderen - wordt verklaard dat hij in de hemel is. Bij een 'gelukzalige' staat dit minder vast.

Wat Frl. betreft gelden als heilig: de bisschoppen Willibrord, Boni-fatius, Liudger en Frederik, verder

Odulf; als gelukkig de norbertijner abten Frederik en Siard († 1230) van Mariëngaard, Eelke Liaukama van Lidlum, de kluizenaar Doda, de cisterciënzer abten Eiso († 1191) en Gerbrand († 1218) van Klaarkamp, Tethard († 1200), stichter van Bloemkamp, en Ulbod († 1240), stichter van Nijeklooster. Doordat ca. 1200 de toelating tot plaatselijke verering aan de bisschop kwam en in 1625 aan de paus, zijn er geen Fr. *H.n* uit later tijd. Omtrent Titus Brandsma* is het daartoe voorgeschreven onderzoek gaande.

Zie: J. Kronenburg, Neêrlands H.n in de M.E., 4 dln. (Amsterdam 1898-1904).

Heiligenverering. Eerbetuiging aan de 'voorouders in het geloof', al in de oude kerk samengaan met een verzoek om bijstand, ontwikkelde zich sterk in de M.E. Men eerde de *H.* door zijn sterfdag (d.i. geboortedag in de hemel) te herdenken (daaruit bedevaart, jaarmarkt* of kermis*), door hem tot patroon van een kerk, altaar of klok te maken (z Patrocinium), door zijn naam te dragen, door zijn leven me.; legenden te versieren. Om bijstand wendde men zich eerder tot een menselijke *H.* dan tot de verre God. In Frl. waren vooral Maria, Martinus (St. Maarten), Petrus (St. Pieter), Nicolaas en St. Jan hoog in aanzien; in mindere mate ook Michaël, Gertrudis, Vitus, Jacobus, Willibrord en Bonifatius. Onder de mantel van de *H.* school soms een heidense godheid en heidens ritueel werd in de *H.n*-verering opgenomen. Ook leidde de *H.n*-verering tot misbruik; zij werd door de hervormers afgeschaft, maar onder het volk bleef er nog lang veel van leven.

Zie: St.-Bonifatiusboek (Nijmegen 1927); S. J. v. d. Molen, Fr. kalenderfeesten (Den Haag 1942); J. Hoekstra, Vier Fr. kronieken (Amsterdam 1948).

HEILIGE LIJNEN. De windstreken hadden in het heidendom grote betekenis. Er is gedacht dat de heiligdommen (bossen, heuvels, tempels) op elkaar georiënteerd waren, verbonden door O.W.- en N.Z.-lijnen (Teudt). Zo zouden oude heiligdommen terug te vinden zijn. Röhrig meent dit voor Oostfrl. te hebben aangetoond. In Westerlauwers-Frl. is het beproefd, zonder veel resultaat (o.a. W. Hielkema).

Zie: H. Röhrig, Heilige Linien duren Ostfrl. (1930).

HEILIGERLEE. Aan de slag bij *H.* (23.5.1568) namen vele naar Oostfrl. gevluchte Friezen deel. Ook in Frl. werden soldaten geworven.

Zie: Vr. F. XI (1868), 395-402; XVI (1886), 455-477; XVII (1890), 64-75; G. G. M. Hamm, De overwinning bij H. (1947).

HEILING. Gekleurde kinderprent, die voor bijzondere prestaties op school werd uitgereikt en in het schoolbord* bewaard. De platen stammen af van oude heiligenprenten. De verzameling volks- en kinderprenten in het Prinsessehof te Lwd. is zeer belangrijk.

Zie: Volkskunde, jrg. 55 N.R. 13de jrg., nr. 2 (1954).

HEINECCIUS, Johann Gottlieb, jurist

(Eisenberg, in Duitsland, 11.9.1681-Halle 31.7.1741). Beroemd en veelzijdig geleerde. Lutheraan. Privaatdocent in de wijsbegeerte (1708) en in de rechten te Halle (1716), hoogl. in de rechten te Halle (1720), Franeker (1724), Frankfurt (1727), Halle (1733).

Zie: Boeles I, 2de dl., 416-421; N.B.W. I, 1055.

HEINRIC van Nordheim, vorst uit het Wesergebiet, voogd van Corvey*. Gehuwd met de zuster van Egbert* II, maakte na bisschop Koenraads* dood aanspraak op Frl. Hij verkreeg de belening, maar werd in Frl. weldra gedood (1101).

Zie: Bijdr. Vad. Gesch. VII, 8 (1937), 11-13.

HEITELAN, It, Fr. tijdschrift (1919-26 weekblad, daarna maandblad, niet verschenen 1942-46; redacteurs waren o.a. P. Sipma, R. W. Canne, J. Winkelman, J. H. Brouwer, S. J. van der Molen, J. Piebenga, J. Rienstra, A. A. Jaarsma. Bewoog zich op historisch, folkloristisch, literair en algemeen cultureel terrein. Tot 1958 uitgave van Brandenburgh en Co., Sneek, onder auspiciën van de Fr. Bibleteek*; sinds 1958 te Bolsward uitgegeven.

Zie: Cat. Prov. Bibl., 192-194.

HEK (Fr.: *hikke*). In Frl. zeer talrijk, in allerlei vorm (z Wringe). In de Wouden vanouds eenvoudig: 'in peal mei in prikke is in wâldmanshikke' (een paal en een stek vormen 't woudmans hek). Het *H.* tot afsluiting van een boerenerf of landhuis (of van land aan de openbare weg) heet *hamei(jej, homei(je)* (Bildts *hogemei*, uit Frans *hamée*). De *hamei* komt voor in oude huurcontracten. Ze moest door de pachter worden onderhouden en bij het verlaten van de boerderij aan de opvolger worden overgedragen, soms tegen de geschatte waarde.

HEKS. Het woord *H.* is in het Fr. niet onbekend (*hekse, hekserij*), maar *tsjoenster* is de algemene aanduiding voor doorgaans oude vrouwen, over wie men zei dat ze, door een verbond met de duivel, mens en dier kwaad konden doen. Vroeger kende haast elk Fr. dorp een of meer *H.en* en nog voor enkele jaren bleek in de Wouden het geloof daaraan niet uitgestorven. Over hekserij wordt in gedrukte literatuur het eerst geschreven in *It libben fen Aagt je Ysbrants* (1779). Meermalen zijn duivelbanners*, waarzeggers, handkijkers e.d. vervolgd. Maar Jac. Scheltema (*Geschiedenis der H.en-processen*) vond tussen 1516-1620 geen enkele veroordeling wegens toverij in de registers van het Hof van Frl. (in tegenstelling met bijv. Groningen).

HEL, z Hal.

HELDENDICHT. Uitvoerig verhalend gedicht over de daden van helden in ritmisch gebonden versvorm. Al heeft Bernlef 'de daden der voorvaderen en de gevechten der koningen naar de gewoonte van zijn stam bezongen', in de Oudfr. literatuur vinden we geen epiek. Wel komen

Friezen voor in de *H.en* van andere Germaanse volken (Finn, Gudrun) en nemen we aan, dat zij aan de verspreiding van sagenstof deel hebben gehad. Talrijke allitererende formules in oude Fr. wetten bewijzen, dat het gevoel voor het staf rijmvers bij hen aanwezig is geweest, al bereikt de rechtstaal niet de strenge ritmisering van het epische vers.

Zie: Th. Siebs, *Geschichte d. fr. Lit.* (Strassburg ²1902); C. A. Reinberger, *Ófaglans fen Ald-Fryslân* (1934); Fr. Jierb. II (1938), 52 e.v.; B. I (1938-39), 144; *Zeitschr. f. d. Altert. u. dt. Lit.* LXXXV (1954).

In de nieuwere Fr. literatuur komt het epos slechts in beknopte, vaak fragmentarische vorm voor. Enkele voorbeelden: H. S. Sytstra (*Bauck Hemmema*, in: *Blomlêzing*, 83-88), S. Kloosterman (*Harald de Romrofte*, in: *De Wylde fûgel*, 2de dr. 96-129), Wum-kes (*Frisiade*, in: I. H. 1950), D. Kalma (*Nachten en dagen*, in: *Forjit my net*, 1915). Bijbels-religieus: S. S. Koldijk (*De wet jen Sinäi*, in: *For 't Fr. hert*, 109-144), Ê. B. Folkertsma (*Gods rjuchtfear dichheit*, in: *Yn ús eigen tael* 1919, 19-29). *H.en* uit de Fr. geschiedenis, maar niet in de Fr. taal, zijn o.a. Hamconius' *Frisia* (ca. 1609, Latijn) en Willem van Harens *De gevallen van Friso* (1741, -1758, Ned.).

Zie: Th. de Vries, *Fr. Stilstyck* (1937).

HELGOLAND. Klein rotseiland in de Duitse Bocht, door de Friezen steeds als 'heilig land' gezien. Wrsch. Fositeland*. Na W.O. II oefenterrein voor de Royal Air Force (-1.3.1952). Hiertegen is o.a. uit de Fr. beweging geprotesteerd.

Zie: Th. Siebs, *H. und seine Sprache* (1908); B. E. Siebs, *Die Helgolander, eine Volkskunde* (1928); H. ruft (Hamburg 1952).

HELLEMA, Doeke Wieggers, onderwijzer, boer, ontvanger (Wirdum 1766-1856). Had grote belangstelling voor lokale en Fr. historie, werkte mee in het Fr. Genootschap en was sterk voor uitgave van de 'Vrije Fries'. Bewaard gebleven dagboeken zijn belangrijk.

Zie: *Repert.*, 250.

HELLINGA, Wytze G., neerlandicus (Haarlem 20.12.1908—). Schreef artikelen over Fr. taal- en letterkunde. Hoogl. te Amsterdam.

Zie: *Repert.*, 79.

HELLINGA-ZWART, Taetske, kinderschrijfster (Gorredijk 28.11.1880—). Stammt uit de kring der eerste socialistische en geheelonthouders. Schreef sinds 1913 kinderboeken: *Jaap- en Niki-serie*, *Hei huisje aan de dijk*, *Een Doktersfamilie uit het Hoge Noorden*; ook Fr. boeken: *It boek fen Hessel en Nynke* (1930) en (met S. Kloosterman) *Lyts en Great Teltsjeboek for Fr. bern* (1932-33).

Zie: *Repert.*, 79.

HELM. Ook volgens het Fr. volksgeloof kan iemand die met de *H.* (deel van het vruchtvlies, dat om het hoofd zit) geboren is, toekomstige gebeurtenissen voorspellen. Een *H.* heet te beveiligen tegen schipbreuk en dood op het

slagveld, wat bakkers tot voordelige *H.en*-handel zou hebben gebracht.

HELMBLOEM (Fr.: *helmbloom*). Plant, geregeld in de stinsflora*. Rankende *H.* in wallen en bosjes van het Drentse* district.

HELMKRUID (Fr.: *fielmkrûd*). Plant. *H.* en gevleugeld *H.* vrij algemeen; voorjaars-*H.* een enkele maal gevonden.

HELOMA. Eigenerfd geslacht uit Schoterland, sinds 1641 met deze naam, weldra 'van' ervoor. Sinds 1748 verveners in Weststellingwerf en Drente. Tot 1922 te Heerenveen.

Zie: N.B.W. X. 353; Sminia, *Naamlijst* (1816-51), 44; *Ned. Patr.* XXII (1937), 88.

—, **Marcus Mz.** van, jurist (Heerenveen 27.6.1847-7.5.1922). Kantonrechter met vooraanstaande functies in dorpsleven. Voorzitter van ijsclub Thialf (1880), eredirecteur (1900); medeoprichter Ned. Schaatsenrijdersbond, eerste voorzitter (1882), erevoorzitter (1914). Stelde de Heloma-plaquette in, wisselprijs voor de nationale bondswedstrijd om het kampioenschap van Nederland lange baan.

Zie: Van Laer, *Gedenkboek Kon. Ned. Schaatsenrijdersbond* (1932).

HELOMAVAART. Met de Fr. boezem gemeen liggend kanaal, van Tjonger tot Linde, hiermee verbonden door de Driewegsluis. Gegraven door de familie van Heloma (1774). Tussen 1920-30 in prov. beheer, daarna verbreed en verdiept. Diep 1,7 m; deel van de waterverbinding Overijssel-Prinses-Margrietkanaal.

HELTEN, Willem Lodewijk van, taalkundige (Hedel 30.8.1840-Den Haag 16.3.1917). Hoogl. in het Nederlands te Groningen (1882—1911), maakte grondige studie van het Oudfr.

Wrk.: *Altostfriesische Grammatik* (1890); *Zur Lexicologie des Altwestfriesischen* (Amsterdam 1896); *Zur Lexicologie des Altostfriesischen* (Amsterdam 1907).

Zie: *Jaarb. Univ. Groningen* (1916-17), 43; *Gron. Studentenalmanak* (1918), 57.

HEM. Een binnenpolder, die natuurlijk afwaterde, omringd door dijken ter kering van bij dijkdoorbraak binnendringend zeewater of bij storm opgewaaid boezemwater. De *H.men* verloren na de verbetering der zeedijken in de 19de eeuw hun waterstaatkundige betekenis, z Ham.

Hemdijk. Dijk die de *H.* beschermde. De meeste *H.-dijken* Z. en W. van de Z. kom der Middellzee. Ze sloten aan tegen de oude Middellzee-dijken, en dateren wrsch. uit 12de eeuw. Enkele doen nog dienst als waterschapsdijk.

HEM, Pieter van der, schilder (Wirdum 9.9.1885-). Woont te Den Haag. Opleiding: Kunstnijverheidsschool, Rijksacademie Amsterdam. Prenten en illustraties. Vaardig portrettist, schilder van het mondaine leven, werkte ook in het buitenland. Invloed van Toulouse-

Lautrec, Forain en Steinlen.

Zie: A. Plasschaert, Hollandse schilderkunst (1923); H. Luns, Holland schildert; S. J. Mak van Waay, Lex. Ned. schilders en beeldhouwers 1870-1940 (Amsterdam 1944).

HEMELSLEUTEL (Fr.: *himellof*). Plant. Algemeen langs wegbermen, behalve op de klei.

HEMELUM (Fr.: *Himmelum*; betekenis onbekend).

a. Komdorp in Hemelumer Oldeferd Z. van Koudum (678 inw., van wie een deel te Nijeburen). Herv. kerk, geref. kerk, chr. lag. school. Golvende pleistocene zandbodem tot + 6 m N.A.P., klei langs de Morra. Landbouw en veeteelt. Coöp. zuivelfabriek. In de M.E. te *H.* de vetkoperse geslachten Epema en Galama.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 49.

b. Klooster van benedictinessen, gewijd aan St.-Nicolaas, in 1245 onder pauselijke bescherming, afhankelijk van de abt van Staveren.

c. Klooster van benedictijnen. Ca. 1415 ging een deel van de kloosterlingen van Staveren naar *H.*, in 1495 gevolgd door de abt. Zo begon de kloosterhervorming*, tot 1518 onder veel strijd, beschreven in de *Proeliarius* (Strijdboek) van Paulus* Rudolphi van Rixtel. Nadien was het peil goed. Goederen werden slordig beheerd. Abt Nicolaas van Landen verzette zich tegen de besluiten van het concilie van Trente, zat bij de watergeuzen gevangen (1570) en verzette zich tegen de Unie (1579). In 1580 is de abdij opgeheven.

Zie: Repert., 400.

HEMELUMER OLDEFERD (Fr.: *Himmelumer Âldeferd*). Gem. in het zuidwesten, begrensd door Staveren, IJselmeer, Hindeloopen, Workum, Wymbritseradeel, Gaasterland en weer het IJselmeer. De naam is afgeleid van de plaatsnaam Hemelum; Oldeferd - vaak nog foutief Oldephaert - is het oude rechtsgebied: *ferd**, vrede. Tot voor enkele jaren was aan deze naam toegevoegd: en Noordwolde. Het O. deel van de gem. heet immers: *De Walde*. Deze historische toevoeging is verdwenen omdat men vreesde voor verwarring met Noordwolde (Weststellingwerf). Tot de gem. behoren de dorpen: Koudum (hoofdplaats), Molkwerum, Warns, Scharl, Hemelum, Kolderwolde, Oudega, Nijega, Elahuizen en Heidenschap (ten dele).

GEMEENTEWAPEN. Het wapen is in drie gelijke delen doorsneden; het bovenste deel is groen, het middelste lazuur en het onderste zwart. Het schild is gedekt met een gouden kroon. In 1815 waren de kleuren nog resp. goud, blauw en rood. In 1719 twee delen, het bovenste goud, het onderste rood. → Grietenij wapens. **BEVOLKING.** In 1714 2576 inw., eind 18de eeuw 2000, in 1900 5170, op 1.1.1958 4958. Achteruitgang dus in de 18de eeuw, vooral tengevolge van de verdwijnende

scheepvaart. Groei in de 19de eeuw door intensivering, verbetering van de afwatering en drooglegging van meren. Stilstand na 1900. Sedert 1714 een zelfs voor Frl. zeer geringe toeneming. In 1956 was het geboortenoverschot 75, het vertreksaldo 136, totaal dus een vermindering met 61. Tussen 1947-55 was het vertrekoverschot 899, naast een emigratie van 150 personen. Het agrarische bedrijf, met uitzondering van de tuinbouw, kan niet meer opnemen. De industrie omvat vier zuivelfabrieken (Koudum, Warns, Hemelum en Nijega). De handel heeft een verzorgende betekenis alleen voor de eigen gem. Toerisme is van geringe omvang. Tussen Koudum en Molkwerum is een station aan de lijn Lwd.—Staveren. De wegen zijn niet berekend op zwaar verkeer. Dit en de excentrische ligging maken voorshands een nieuwe ontwikkeling niet eenvoudig.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. De kerkelijke indeling is als volgt: Ned. herv. 64 pct., geref. 22, doopsgez. 5, r.k. 4, andere kerkgenootschappen 1, geen kerkgenootschap 4 pct. De doopsgezinden vooral te Warns, speelden in de grote scheepvaart eenmaal een belangrijke rol.

Verkiezingen Tweede Kamer (1956) P.v.d.A. 22,7 pct. C.H.U. 47,1, ARP. 20,2, K.V.P. 4,2, V.V.D. 3,5, C.P.N 0,2 pct. De gemeenteraad telt (1958) 11 leden :6 C.H.U., 3 A.R.P., 2 P.v.d.A.

OPPERVLAKTE EN GRENZEN. Opp. 6435 ha. De gem. is zeer uitgestrekt: van Elahuizen in het noordoosten tot het Rode Klif in het zuidwesten is de afstand 14 km, N.W.-Z.O. is de afstand 6 à 8 km; de meren maken de afstanden langs de weg aanzienlijk groter. De Westgrens, die met Staveren, loopt van de N. IJselmeerdijk tussen Staveren en Molkwerumerzijl zuidwaarts door de Noorder- en Zuidermeerpolders (vroeger grenswateren, nu droogmakerijen) naar de Z. IJselmeerdijk van Scharl; van de kust tussen Laaksum en Mirns gaat S noordwaarts door de lage landen tussen Warnser Bakhuizen tot de weg Warns-Hemelum, dan oostwaarts naar de Rien, het scheidingswater tussen de Grote Noordwolder Polder (*H.O.*) en de polders onder Harich. Noordoostwaarts langs het Zwin, voorbij Trophorne Noordwestwaarts op de grens van Fluessen en Heegermeer, dan zuidwestwaarts door het Heidenschap, om de Grote Wiskepolder heen naar de oude zeedijk aan het Workumer Nieuwland. Vandaar gaat de grens zuidwestwaarts langs de Haanmeerpolder en de Schuilburgerpolder, ten slotte buiten de kust langs naar het uitgangspunt. Vele grensstukken zijn dus door water of voormalig water bepaald

HOOGTE EN AFWATERING. De droogmakerijen liggen laag: Flait — 1,8 m, Maanmeer — 1,6 m, Noorder- en Zuidermeerpolders — 1,6 m en Grote Noordwolder Polder - 1,7 m Gemalen brengen het water omhoog naar Warnser Vaart, Indijk en Nijegaastervaart, delen van Frl.s Boezem. Het meeste land ligt tussen — 1 m en N.A.P. Ook dit land loost op Fr. Boezem, waarvan Fluessen en Morra belangrijke delen zijn. Boven N.A.P. liggen de pleistocene opduikingen van Koudum, Warns, Hemelum en Scharl, met hoogten van resp 7,7,5,7 en 3 m +

N.A.P. Het Rode Klif bereikt 9 m. Ook deze ruggen wateren af naar Fr. Boezem. Uitwatering kan soms plaats- vinden bij de Molkwerumerzijl, die na afsluiting van het IJsselmeer veel van de oude betekenis verloor. Buiten de IJsselmeerdijk liggen de Mokkebank en de Molkwerumerbocht

Belangrijk waterschappen voor H.O. zijn: Grote Noord Noordwolder Polder, Heidenschapster Polder, Warnsterwar, Imedam, Woudsend, de Luts, de Kei e.a.

BODEM. Het lage land bestaat vooral uit veen met een kleidek (meest knipklei) van 1-8 dm dik. In de Grote Noordwolder Polder restveengronden, m Noorder- en Zuidermeer en Haanmeerpolder ook zanden Deze holocene afzettingen rusten overal op pleistocene dekzanden en keileem. Deze duiken op m Koudum, Warns, Scharl (Rode Klif) en Hemelum (Zie Hoogte en afwatering). De bodem van de Morra bestaat uit morene (keileem) z Geest..

BODEMGEBRUIK. Cijfers 1956 (C.B.S.) 5497 ha cultuurgrond, waarvan 69 ha bouwland, 5404 ha weiland, 24 ha tuingrond; een echte weide-gem. dus. De veestapel bestond in 1956 uit 11 273 runderen, 530 paarden, 2279 schapen, 804 varkens en 7656 hoenders. De gemiddelde bedrijfsgrootte (16,7 ha in 1950) ligt even beneden die voor de Veen-weidestreek. Hoewel de versnippering niet buitengewoon groot is staat de gem. op de lijst van opnieuw te verkavelen gebieden.

GESCHIEDENIS. De vroegste geschiedenis ligt in het duister; aannemelijk is hoogstens dat de prehistorische bewoners van Gaasterland ook de pleistocene hoogten van H.O. hebben gekend. Eerst voor de 10de en 12de eeuw weten we zeker dat hier dorpen waren. Visserij en vogeljacht in meren en moerassen, hooiwinning op de lage gronden en akkerbouw op de zandige gaasten vormden de bestaansmiddelen. De sterke versnippering van de gronden, en de zeer kleine bedrijven, die de 16de-eeuwse registers ons op enkele plaatsen laten zien, kunnen wrsch. worden verklaard uit de combinatie van wel en niet agrarisch bestaan. Politiek wordt de oude historie van H.O. mede bepaald door de nabijheid van Staveren; dit belangrijke scheep vaartcentrum is afwisselend doelwit en bolwerk van de Hollandse machtsuitbreiding. De slag bij Warns* (1345) was een poging van de Hollandse graaf om Staveren in de rug te komen; de landlieden zijn het die daar een grote overwinning behalen. Ca. 1400 is de schans bij Molkwerum een Fr. bedreiging van de Hollanders in Staveren. Hemelum en Koudum aan de wegen naar oosten en noorden spelen een rol door hun positie en de aanwezigheid van plaatselijke geslachten (Galama's en Epema's). Het Spijker* (Blokhuys) te Hemelum werd na eindeloze twisten geslecht. Het klooster te Hemelum, onder St.-Odolphus van Staveren, droeg door innerlijke moeilijkheden niet bij tot de rust in dit gebied. Een late ramp was de plundering van Koudum door de Zwarte* Hoop in 1515.

In de 17de en 18de eeuw nemen Koudum, Molkwerum, Warns en Elahuizen deel aan de

zeevaart waarin Hindeloopen de plaats van Staveren had overgenomen; naast eigen vaart hadden de bewoners van deze plaatsen aandeel in de Hindeloper scheep vaart door de leverantie van manschappen. Na 1800 is dit bedrijf snel verdwenen. Het agrarisch bestaan wordt dan het belangrijkste. Landaanwinning vond plaats in de 17de eeuw door de droogmaking van de Staverse Meer, in de 19de eeuw door drooglegging van Flait en Haanmeer. De Grote Noordwolder (Veen) polder (na 1835) maakte het land aan de oost zijde van de Fluessen produktiever. Verbetering van de afwatering vond plaats. De dijken werden versterkt of verdubbeld (z Koudumer Slaperdijk). Toch stond in het rampjaar 1825 ook H.O. grotendeels onder water. Nu is H.O. een typische veeteeltstreek waarvan de openlegging slechts langzaam vordert.
G., c. d.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 49.

Hemelumer Oldeferd en aanhorige zeedijken. Vóór 1938 een zeeverend waterschap, groot 134 km², omvattende de gem. H.O., Nijhuizum, Utingeradeel Z. van ie N. Boordijk, Staveren, Hindeloopen en Workum. Na 1938 het vierde gebied van Westergo's IJsselmeerdijken. Voor het wapen → Zeeverend waterschap.

Na de watervloed van 1238, die voor Z.W.-Frl. zeer gevaarlijk was, schijnt er actief hulp te zijn geboden en in 1325 wordt een schout 'van den dike en van der gheeste' N. van Staveren benoemd. Het optreden van dijkgraven is voorlopig telkens kort. In 1504 wordt het dijkbestuur voorgoed losgemaakt van het burgerlijk bestuur. Ten tijde van het Groot Arbitrament* (1533) vormt H.O. met Wymbritseradeel het derde gebied met een zeedijk van het Rode Klif tot Workumer Hek (gem. grens Workum-Wonseradeel); 1538 krijgt H.O. een afzonderlijk reglement. Steden en dorpen van het derde gebied zijn aansprakelijk voor dijkdelen van enige tientallen meters (waarin elke ingezetene weer bijv. een halve voet dijk lengte te verzorgen heeft) op verschillende plaatsen, omdat het ene stuk dijk veel meer onderhoud behoefde dan het andere.

Het reglement eiste voor H.O. en voor Wymbritseradeel elk een dijkgraaf met verdere bestuursleden. Ondanks samenwerking liggen taak en gebied der twee organen dus vreemd dooreen. Toen de samenwerking verminderde en 1866-67 ophield, zijn dijken en andere werken geruild, zodat H.O. aaneengesloten dijkvakken kreeg. Van 1545 af zijn de namen der dijkgraven bekend. Merkwaardig is, dat H.O. het beheer heeft overgenomen van een stuk dijk van het Workumer Nieuwland en dat de gemeenmaking* hier onvolledig (zonder Workum) en laat (1835-36) tot stand is gekomen.

De bestuursinrichting bestond uit dijkgedeputeerden, die vier groepen (de vijf 'Westerse dorpen' bij Staveren, Noordwolde, de steden, de dorpen van Utingeradeel) vertegenwoordigden; eerst getrapt, later rechtstreeks door de eigenaren van onroerend goed gekozen. Van 1795-1844 was er geen dijkgraaf; van 1795-1803 is er geen verkiezing geweest. In 1938 nam

'Westergo's IJselmeerdijken' de aansprakelijkheid over voor 6392 m zeewering en 2689 m steen- of paalbescherming van andere stukken dijk.

HEMELVAARTSDAG. Op deze 'hjeldei'* (heilige, vrije dag) wordt de Meeting gehouden ter opening van de Blauwe* Week. Te Lwd. is er op *H.* bloemenmarkt.

HEMKES, Johannes, etser, tekenaar (Schalsum 3.4. 1894-). Woont te Ter Apel. Akte M.O. tekenen, als graficus autodidact. Landschap, planten, stadsgezichten.

HEMMEMA. Edel geslacht uit Menaldum, later te Berlikum. Doecke (1450-1503), Schieringer, grietman van Barradeel (1502), droeg zijn goed onder Sint Jacobi Parochie Nijefenne in leen op aan de landsheer (1502). Deze heerlijkheid in dit geslacht tot zijn uitsterven in 1721. Doeckes kleinzoons zijn Sicke (1533-1584) en Rienck.

Zie: Stb. I, 192; II, 127; Sminia, Naamlijst, 173; Andreae, Nalezing, 58, 72; v. d. Aa VI, 162-163; Vr. F. XXVIII (1928), 472-521.

—, **Rienck**, boer (Hitsum ca. 1547-voor 1583). Vertegenwoordigde Franekeradeel op de Landdag in Lwd. (1570). Belangrijk uit taalkundig, maar vooral uit economisch oogpunt is zijn *Rekenboeck off Memoriael* over 1569-73, afwisselend in Latijn, Fr. en Nederlands. Deze vrijwel unieke bron voor de geschiedenis van de landbouw in de 16de eeuw is uitgegeven door P. Gerbenzon met inleidende studies van B. H. Slicher van Bath en J. H. Brouwer (Estr. XIV, 1956).

— (ook Hemminga), **Sixtus** (Sicke) van, edelman (Berlikum 6.2.1533—15.4.1584). In zijn werk *Astrologia ratione et experientia vefutatae Liber* (Antwerpen 1583) toont hij zich lang voor B. Bekker* een bestrijder van astrologie en bijgeloof.

Zie: v. d. Aa VIII, 530; V.A. (1893), 35-60.

HEMMEMA-POPMA, Bauck, vrouw van de Schieringer edelman Doecke Hettes *H.* Bekend door haar moedige verdediging van Hemmema-State te Berlikum tegen de Groningers (1496). Later vereerd als de 'Fr. Kenau'. Ze stierf 1501.

Zie: Repert., 250-251.

HEMMINGA, Martha (Grouw 17.4.1904-). Befaamd hardrijdster (1917-28), krachtfiguur, tot 1924 niet te evenaren. Tante van Trijntje *H.*, hardrijdster van 1932-42.

Zie: D. M. van der Woude, Vrouwen in de hardrijdersbaan (Assen 21948).

HEMPEL, Johan Jurriens (George), beeldhouwer, trouwde te Sneek 12.4.1762, werkte te Harlingen.

Wrk.: preekstoel (1776) te Sexbierum; idem Harlingen (1778); orgelfront Hilaard (1783); beeldhouwwerk Raadhuis Sneek.

HEMPENIUS, Petrus Jacob, tingieter te Lwd. Nam de zaak over van H. Lubach (1876). Werk in Fr. Museum.

HEMPENS (Fr.: *Himpens*; ens*-naam). Dorp in de gem. Lwd., voor 1944 Leeuwarderadeel (153 inw.). Z.O. van Lwd. aan de Wargaastervaart; heeft alleen verbinding via Goutum. Na W.O. II is de herv. kerk, door brand verwoest, modern herbouwd. Zie: Hepkema, Memories, nr.

Hempensermeer (Fr.: *Himpenstermar*). Voormalig meer tussen *H.* en Warga, bedijkt en drooggemaakt tussen 1784-85; sinds 1931 boezemwaterschap van 90 ha. Tot 1955 bemalen door een windmolen (vlucht ca. 23 m), daarna door een elektromotor in de molen.

Zie: Earebondel Wumkes (1950), 173-181.

HEMRICA, Welmoed, pseud. van E. S. de Jong*.

HEMRIK (uit *heem* en *merke*, dorpsmark, -weide), veldaanduiding met twee betekenissen: *a.* het grondgebied van een dorp (het Duitse 'Dorfsflur') en dan gelijk aan: ga*; *b.* het deel van het dorpsgebied, dat volgens het Westerlauwers Schoutenrecht* om de vier jaar opnieuw verdeeld moest worden onder rechthebbenden, wrsch. meestal een deel of het geheel van de mieden* (als vroeg verdeelde meenscharren* het meest voor periodieke herverdeling in aanmerking komend). Voorbeeld: Huizumer *H.*

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 61 e.v.

HEMRIK (Fr.: *De Himrik*). Dorp in Opsterland (702 inw.), aan de weg Gorredijk—Bakkeveen. Agrarisch dorp met enige bosbouw. Op het kerkhof grafkelder van het vervenersgeslacht Van der Sluis met interessante zerk.

Hemriksdijk. Zeedijkvak in onderhoud bij *H.*

HEMSTERHUIS, Franciscus, wijsgeer (Franeker 27. 12.1721-Den Haag 7.7.1790). Zoon van Tiberius *H.* Vooraanstaand filosoof in zijn tijd.

Zie: J. W. de Crane, Letter- en Geschiedk. verzameling (1841); J. H. Halbertsma, Letterkundige Naoogst, 2de stuk (Deventer 1845); Repert., 251; L. Brummel, F.H., een filosofenleven (1925).

HEMSTERHUIS, Johannes, medicus (Lwd. 1.1.1657-Franeker 6.1.1706). Arts te Lwd. (1678), hoogl. te Franeker (1704).

Zie: Boeles I, 2de dl.. 366-367; Ned. Ts. v. Geneesk, 83 (1939), 4320.

HEMSTERHUIS, Tiberius, veelzijdig geleerde (Groningen 8.1.1685—Leiden 7-4.1766). Hoogl. in de wijsbegeerte en wiskunde te Amsterdam (1704), in het Grieks te Franeker (1717, ook in de vaderlandse geschiedenis 1738), Leiden (1740—65). Beroemd graecus. Uit zijn opvatting over de natuurlijkheid der Griekse taal zijn de pedagogie der zelfwerkzaamheid en de leer der analogie (en kritiek) gegroeid, die kernpunten zijn in de 'Schola Hemsterhusiana'. Hij bewerkte de renaissance van de studie van het Grieks in Nederland. Deze studie wekt liefde tot deugd en beschaving. Voornaamste werk: Uitgave van het *Onomasticon* van Pollux,

studies over Lucianus, conjecturen op Xenophon Ephesius.

Zie: J. G. Gerretzen, *Schola Hemsterhusiana* (Nijmegen, Utrecht 1940).

HENDRICK DE KEYSER, Vereniging. Deze vereniging, die goede Nederlandse bouwkunst wil bewaren, heeft in Frl. enkele bouwwerken gered. In eigendom zijn o.a. verkregen te Harlingen perceel Noorderhaven 106, te Lwd. perceel Sint Jacobsstr. 13, te Workum perceel Noord D30, te IJlst het huis 'De Messingklopper', z Monumentenzorg, Restaureren.

Zie: Oude Ned. Bouwkunst in het bezit van de Ver. 'H. de K.' (Amsterdam 1944).

HENDRIK van Saksen-Meissen, gubernator (Dresden 18.3.1473-18.8.1541). *H.* kwam met zijn vader Albrecht* in Frl. en volgde hem als gubernator* op. Om zijn strengheid en zware belastingen werd de jonge, heerszuchtige hertog algemeen gehaat. Van 15 mei-15 juli 1500 werd hij door opstandige Friezen o.l.v. Siward Aylva* in Franeker in Sjaerdemaslot opgesloten, door zijn vader (slag bij Bomsterzijl) ontzet; hield een wraakgericht en verliet Frl., dat hij nog van 1500-04 met zijn broer George* bestuurde en aan hem overdroeg. Zijn stadhouders waren W. v. Schaumburg* en Hugo van Leisnig*.

Zie: N.B.W. I, 1076-1079.

HENDRIK, graaf van **Zutphen**. Als aanverwant van Heinric* van Nordheim met diens Fr. graafschappen beleend (1107), met instemming van bisschop Bur-chard. Van optreden in Frl. is niets bekend. In 1138 keurde *H.* overdracht aan bisschop Andreas goed. Op *H.s.* rechten baseerden de graven van Gelre* hun aanspraken.

Zie: Bijdr. Vad. Gesch. VII, 8 (1937), 1-24.

HENDRIK CASIMIR I, graaf van Nassau-Dietz (Arnhem 31.1.1612-Hulst 12.7.1640). Oudste zoon van Ernst* Casimir. Diende onder Frederik Hendrik, volgde zijn 2.6.1632 gesneuvelde vader op als stadhouder en kapitein-generaal van Frl., nadat hij even tevoren de survivance* had gekregen. Ook in Groningen en Drente werd hij stadhouder, hoewel daar aan Frederik Hendrik was gedacht. Hij ontving een zeer beperkte instructie*. Een dapper soldaat, die niet sterk op de voorgrond trad. In 1634 onderdrukt hij met beleid de woelingen in Frl. Sneuvelde voor Hulst, werd te Lwd. begraven. → Nassau.

Zie: N.B.W. I, 1079-1080; A. A. Kleyn, *De stadhouders van Frl.* (Nijkerk 1904), 79-89; Repert., 251.

HENDRIK CASIMIR II, vorst van Nassau-Dietz (Den Haag 18.1.1657-Lwd. 15.3.1697). Zoon van Willem* Frederik. Kreeg in 1659 de survivance*, volgde zijn vader in Frl., Groningen en Drente op (1664), onder voogdij van zijn moeder Albertine* Agnes. Meer soldaat dan studiemens. Driftig, eigenzinnig, kreeg ongeschikte opvoeders. Johan*

Maurits van Nassau zag dit, maar kon weinig uitrichten. *H.C.* ging, begeleid door Philip Ernst Vegelin* van Claer-bergen, naar het leger van Willem in (1674). Ernstig gewond bij Seneffe (11.8.1674), nooit geheel hersteld.

Dadelijk moeilijkheden met de grote neef, die blijven. Verkrijgt 1675 het erfelijk stadhouderschap met beperkende instructie*, stadhouder in 1679. Het conflict met Willem in, dat soms strijd tussen Holland en Frl. meebrengt, wordt 1681 tijdelijk beëindigd, maar spoedig steunt *H.C.* weer alle verzet tegen Willem m. Hij voelt zich steeds gepasseerd, haalt zo J. v. d. Waeijen* naar Franeker, krijgt contact met de Franse gezant d' Avaux. Albertine Agnes e.a. streven naar verzoening, maar pas in 1689, als *H.C.* derde veldmaarschalk wordt, komt er even vrede. *H. C.* trouwt 16.11.1683 Henriëtte*Amalia, prinses van Anhalt-Dessau. Na 1689 is hij te Fleurus (1690), Steenkerken (1692) en Landen (1693), waar hij zich onderscheidt. Bij Waldecks dood (1693) niet tot eerste veldmaarschalk benoemd, voorgoed uit het leger (z Holstein-Plön). De Staten van Frl. steunen hem. Weer onderhandelingen met Frankrijk. Toch in 1694 nog weer verzoening. *H.C.* overleed na een bloedspuwing, liet zeven dochters en één zoon (Johan* Willem Frisio) na. → Nassau.

Zie: N.B.W. I, 1080-1082; A. A. Kleyn, *De stadhouders v. Frl.* (Nijkerk 1904), 113-131; Repert., 251.

HENGEL (Fr.: *swartkoarn*). Plant. Alleen op zandgrond in het zuidoosten en zuidwesten.

HENGEL, Wessel Albertus van, theoloog (Leiden 12. 11.1779—6.2.1871). Predikant te Kalshagen (1802), Driehuizen (1804), Grootebroek (1810), hoogl. te Franeker (1815), Amsterdam (1818), Leiden (1827-49).

Zie: Boeles I, 2de dl., 733-738; N.B.W. III, 575.

HENGIST EN HORSA. Saksische scharen zouden ca. 450 o.l.v. de half-mythische *H. en H.* naar Engeland (Kent) zijn gekomen om daar de Keltische vorst Vortigern tegen de Pieten te helpen. Dit wordt gezien als begin van de Angelsaksische* invasie, voorafgegaan door incidentele aanvallen in de 3de eeuw. *H. en H.* veroveren Kent. Hengist leeft tot 488. S. Kloosterman schreef over hen een novelle (Groningen 1933).

Zie: N. S. Aurner, *Hengest, a study in early English herolegend* (Iowa 1921); Bodes II, 220.

HENNAARD (Fr.: *Hinnaerd*, uit *herna*, hoek, en werd*). Dorp in Hennaarderadeel (96 inw.). Veeteelt. Houten klokkestoel op stenen voet. In terp van voormalige Sassinga-state is Fr. tweeeorpot gevonden. In de late M.E. hier de deelsrechtspraak van Hennaarderadeel.

HENNAARDERADEEL (Fr.: *Hinnaerderadiel*, z Hennaard). Gem. in Westergo, eertijds de vijfde in rang. Tot de gem. behoren de dorpen Wommels (hoofdplaats), Oosterend, Weisrijp, Kubaard, Spannum, Lutkewierum, Rien, Itens, Roodhuis, Hidaard, Baijum, Waaksens, Hennaard en Edens.

GEMEENTEWAPEN. Een schild van lazuur, met een zilveren dwarsbalk van de linkerbovenhoek naar de rechterbenedenhoek, waarop een groen klaverblad,

een rode open roos en een groene ster. Het schild is gedekt met een gouden kroon. → Grietenijwapens.

BEVOLKING. In 1714 2030 inw.; 1900 5031; 1958 4820. Het aantal daalt voortdurend. De beroepsstructuur (1947) geeft de volgende cijfers: landbouw 921, nijverheid 383, handel en verkeer 293, huiselijke diensten 132, overige beroepen 136 personen. Er zijn twee zuivelfabrieken (Oosterend en Wommels). Wommels heeft een lederwarenfabriek en fabricage van bliksemafleiders en landbouwwerktuigen.

TAAL. In 1955 werden 647 lagere-schoolkinderen op hun taal onderzocht: 99 pct. bleek Friestalig te zijn.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Ned. herv. 3197, geref. 1099, doopsgez. 106, r.k. 323, andere gezindten 24, buitenkerkelijk 272 (cijfers 1947). Bij de tweedekamer verkiezingen in 1956 kreeg de K.V.P. 5 pct., P.v.d.A. 24,2, A.R.P. 21,1, C.H.U. 40,9, V.V.D. 7,7, C.P.N. 0,2 pct. De gemeenteraad telt 11 leden: 3 P.v.d.A., 2 A.R.P., 5 C.H.U., 1 V.V.D. (1958)

LIGGING. De gem. wordt begrensd door Franeker, Menaldumadeel, Baarderadeel, Wymbritseradeel, Wonseradeel en Franekeradeel. Deze grietenij is bij Spannum zeer smal (ca. 1 km), en vormt daar een hals die Franekeradeel van Baarderadeel scheidt; in het N. deel liggen de dorpen Baijum en Weisrijp. De grootste breedte van O. naar W. ligt ten zuiden van Wommels (ca. 10 km). De totale opp. bedraagt 59,29 km². Voor de gemeentekaart → Baarderadeel.

HOOGTE VAN DE BODEM. De bodemhoogte varieert van — 0,6 tot + 0,4 N.A.P. De boezemwaterschappen zijn: Arumermiedpolder, Eeskwerd, Hatsum, Nijland c.a., Oosterwierumer Oudvaart, Ruigelollum, Scharnegoutum c.a., Waaksens c.a., Zuiderpolder bij Franeker. Met uitzondering van enige percelen der kadastrale gem. Wommels, hoort *H.* tot het gebied van het zeeverend waterschap Der Vijfdelen* Zeedijken Binnendijks.

GRONDSOORTEN. *H.* ligt in het Fr. zeekleigebied, en behoort tot de kleiweidestreek. In het noorden en oosten is de klei vermengd met zand.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Het grasland beslaat een opp. van 97,7 pct.; de voornaamste bestaansbron is dan ook de veeteelt. De veestapel omvatte in 1956: rundvee 10.830, paarden 426, schapen 3418, varkens 849, hoenders 5112 (cijfers Prov. Voedselcommissaris v. Fr.). WEGENNET. Wommels ligt aan een driesprong van hoofdwegen, die de verbinding vormen tussen Bolsward en Sneek in het zuiden en de straatweg van Lwd. naar Harlingen in het noorden. Om Wommels is een rondweg geprojecteerd. De L.A.B.* verzorgt het personen- en transportvervoer, bodebedrijven het vee- en goederenvervoer.

GESCHIEDENIS. De gem., die in het oude kerngebied van Westergo ligt, en verscheidene dorpen en zeer vele terpen telt of telde, wordt in de gewestelijke geschiedenis weinig genoemd. De Schieringers hadden er in de M.E. veel invloed (z Donia-oorlog). Ook bij de tocht van Verdugo* horen wij van deze grietenij, waarvan eertijds Hennaard het hoofddorp was. Een

gemeentebeschrijving ontbreekt tot nu toe. Van de vroegere (adellijke) staten noemen wij: Sassinga te Hennaard, Reenstra of Rienstra te Rien, Donia en Bonga te Hidaard, Hottinga, Jongema, Stapert en Walpert te Wommels, Joruma te Kubaard, Unga te Edens, Donia te Spannum en Rumeda te Weisrijp.

B., H. S.

Zie: Hepkema Memories, 150-157; I.H. XVI (1934), 133-136; Reg. Leeuw. Cour., 49.

HENNEP (Fr.: *himp*). Plant. Enkele malen verwilderd uit kippevoer. Geregeld op adventief*-terrein bij Eernewoude.

HENNEPNETEL (Fr.: *himpnettel*). Plant. Bleekgele *H.* vrij algemeen op oude zandakkers, dauwnetel dito op iets zwaarder zandgrond. Raai is zeldzaam, *H.* zeer algemeen. Gespleten *H.* vrij vaak in elzenbosjes.

HENRICUS VAN GOUDA (Goudae). Regulier kanunnik uit klooster Thabor (geb. 1469). Schreef Latijnse kroniek van Holland, Zeeland en Westfrl. (—1522), uit andere bronnen samengesteld, maar van eigen aantekeningen voorzien (aanwezig in Univ. Bibliotheek Groningen).

Zie: N.B.W. III, 481.

HENRIETTE AMALIA, prinses van Anhalt-Dessau (Kleef 16.8.1666—Oranienstein 17.4.1726). *Amalia van Anhalt-Dessau*, zoals zij genoemd wordt, trouwt 16.11.1683 Hendrik* Casimir II, die in 1697 overleed. Tevoren had zij een verzoening met Willem in bereikt, die Johan* Willem Friso tot opvolger en erfgenaam aanwees. Als Friso stadhouder is en getrouwd (1709), vertrekt zij naar Oranienstein in Nassau-Dietz. In 1711 weer te Lwd., maar Maria* Louisa wordt voogdes over Willem* Karel Hendrik Friso.

Zie: N.B.W. I, 105; Moeders uit ons vorstenhuis (1938), 125-129.

HEPKEMA, Jacob, publicist (Oudeschoot 30.5.1845—Lwd. 13.7.1919). Stichter van de '*H.*'s krant, Nieuwsblad van Frl.' te Heerenveen (1874), die door aard en toon der berichtgeving een omwenteling bracht in de prov. pers. *H.* trad zelf als volksschrijver en volkshistoricus op (*Eenvoudige memories uit eigen gewest*). Hij deed veel voor de popularisatie van de Fr. letterkunde en geschiedenis, schreef ook toneelstukken, z Pers.

Zie: Sw. (1920), met bibl.; Wumkes, Paden II, 423-427.

HEPKEMA, Mindert Evert, jurist (Nijehaska 4.10.1881—Lwd. 29.7.1947). Deken van orde van advocaten, voorzitter van de Fr. Elfstedenver. (1909-47). Eigenaar van 'Nieuwsblad van Frl.'

Zie: De eerste 25 jaren, gedenk. Fr. Elfstedenver. (1934); Leeuw. Cour. (30.7.1947).

HEPKEMA, Sietze, oud-directeur van de Coöp. Condensfabriek te Lwd. (Langweer 26.5.1884-). Directeur van de 'Condens*' (1915-50), is voorzitter St.-Anthony Gasthuis Lwd. Schreef over boter- en kaasbereiding.

HEPPENER, Henricus, predikant (Den Haag 1780-Drachten 9.12.1839). Stond te Drachten (1808-33). Ook schoolopziener.

Zie: B.W.P.G. III, 700.

HERACLYT EN DEMOCRYT. Weekblad (3.12.1796 en 20.1.1798 te Den Haag) onder redactie van R. Dibbets*; bevatte veel over Fr. toestanden.

HERALDIEK. De *H.*, ontsprongen in de feodale maatschappij, vond in het ongefeodaliseerde Frl. vertraagd ingang. Na ca. 1300 vindt men heraldieke tekens in zegels van landschappen en steden, sinds ca. 1350 ook in die van personen, vooral edelen en eigenerfden. Officiële instanties, die regelden of wapens verleenden, ontbreken hier in de M.E. Ook later heerste grote vrijheid. De inhoud der tekens is vaak religieus (heilgeuattributen, wellicht ook nog heidense symbolen) of heeft betrekking op gezag (adelaar*), strijd (zwaard) of grondbezit (klaver). De burgerij volgde de adel in het voeren van wapens; vele boerengeslachten gaven hun handmerk* de vorm van een wapen. De vereniging van Frl. met de Nederlanden versterkte de invloed van buiten, zodat de Fr. *H.* de Europese stijlontwikkeling onderging.

Een bron van familiewapens zijn de grafzerken*, terwijl tegen 1600 de wapenboeken* hun intrede doen (*Conscriptio Exuhim*, 1584-86, *Burmaniaboek*, 1597, mss *Roorda* en *Van Adelen van Cronenburch* ca. 1650, ms *Hesman*, 1708). Het jaar 1795 bracht radicale actie tegen de *H.*, die gezien werd als teken van standonderscheid, in strijd met het gelijkheidsideaal der Revolutie. Eigenlijk pas tegen 1900 groeide de belangstelling. Baanbreker was H. Wenning*, die vooral aan de Fr. adel aandacht besteedde (grafzerken) en enige tijd het blad 'De Fr. Adelaar*' uitgaf. Na 1900 wordt de belangstelling nog algemener. Enige in 1818 verknoei de gemeentewapens* zijn verbeterd, collecties familiewapens aangelegd, ook vlaggen kregen aandacht. Belangrijk werk verrichtten A. S. Miedema*, D. D. Osinga*, J. C. Tjessinga* A. L. Heerma van Voss*. Organisatorisch vond dit werk in 1946 een voorlopige belichaming in het 'Genealogysk Wurkforbân fan de Fr. Akademy', sinds 1956 bestaat de 'Fr. Rie foar Heraldyk.'

Zie: Repert., 365-367; Leeuw. Cour. (4.1.1958).

HERBAIUS, Thomas, jurist (Herbaijum ca. 1570-Lwd. 20.5.1613). Sedert 1613 procureur-generaal. Na zijn dood gaven twee vrienden een bundeltje uit met besprekingen van veel voorkomende rechtsvragen: *Rerum quotidianarum singularis liber*.

Zie: v. d. Aa VIII, 629.

HERBAIJUM (Fr.: *Hjerbeam*; uit *Herbadingaheem*, familienaam, en um*). Dorp in Franekeradeel (261 inw.). Veeteelt en landbouw. Herv. kerk (1250-1300, verbouwd 1872). Openb. lag. school. S. van Goslinga* was van hier geboortig.

Zie: Hepkema, Memories, 74.

HERBELL, Johann Frederik Mauritz, historicus (Rees 1752-Sneek 25.1.1819). Huisleraar bij G. F. thoe Schwartzenberg* en Hohenlandsberg, hielp zodoende bij de samenstelling van het

Charterboek*. Na 1783 zette *H.* het werk voort, tot de revolutie de uitgave beëindigde. Later secretaris van Franeker, van Sneek, president van de rechtbank aldaar. Handschriften nu in de bibliotheek van het Fr. Gen.

Zie: N.B.W. IV, 726-727; Vr. F. VII (1853), 351-354.

HERBERGNAMEN, z Uithangborden.

HERBIG, Froukje, onderwijzeres (Lwd. 20.5.1781-Harlingen 5.7.1857). Schreef toneelstukjes en romans.

Zie: N.B.W. II, 567; Leeuw. Cour. (21.7.1857; 3.12.1957).

HERDERSTASJE (Fr.: *leppeltsjedief*). Plant. In heel Frl. een algemeen onkruid.

HEREMA, Heerma, naam van twee edele geslachten. Het eerste kwam tegen 1400 te Tsjum voor en stierf kort na 1600 uit: Gerrolt, grietman van Franekeradeel (1438). Kleindochter Tieth († 1542) huwt Tjerck Tjercks Walta († 1522); hun zoon Johan († 1561), grietman van Wonseradeel (1523, Gelders 1541), olderman van Bolsward (1558), nam de naam *H.* aan.

Drie zoons: 1. Goslick (1531-1611), grietman van Wonseradeel (1560), olderman van Bolsward, afgezet wegens rebellie (1572); zijn tak stierf 1754 uit. Betachterkleindochter Sophia Jetske (1692-1727) huwt Frederik Christiaan van Voss († 1758); hun achterkleinzoon Ulbo Jetze (1792-1871) nam de naam *H.*, van Voss* aan. 2. Douwe, substituut-grietman van Wonseradeel (1575), uitgeweken naar Groningerland, stamvader van de r.k. tak *H.* van Holwinde, veel officieren en enige geestelijken, in de rijksbaronnenstand verheven (1600), naar Roermond verhuisd in de 18de eeuw, uitgestorven ca. 1850, 3. Gerrolt († 1589), grietman van Wonseradeel (1577-80), wie as tak met zijn kinderen uitstierf. Het andere geslacht, uit Deersum, is slechts uit 16de en 17de eeuw bekend: Otte († 1583), grietman van Rauwerderhem (1578), lid van het Verbond der Edelen.

Zie: Stb. I, 194; II, 129; Sminia, Naamlijst, 162, 180, 268; Andreae, Nalezing, 54, 61, 68, 86-88; N.B.W. VIII, 754.

HERENBURG. Vroegere binnendijk, deel van de dijk van de Rauwerderhem. Thans opgenomen in de bekading van het waterschap de Sneker Oudvaart. Ligt langs de N. oever van de Nieuwe Wetering van Oudeschouw tot Slachtegat.

HERENVAART of ban vaart. Naam uit de 16de eeuw in Hennaarderadeel: vaart waarbij verscheiden dorpen belang hadden (scheepvaart, afwatering), tegenover kerk- en marktvaarten. Zo'n *H.* was de zijlroede tussen Rien en Sanlaansterzijl; onderhoudplichtig: alle gronden binnen de Oosterender Hoep.

HERENWEG (Fr.: *hearrewei*). Oude naam voor wegen van meer dan lokaal belang ('doorgaand verkeer'); openbare wegen, voor ieder toegankelijk. 'Herewey' (reeds in de Oudfr. Wetten) werd door de 'skelta'* geschouwd. Onderhoud aan de 'lioede', in casu de eigenaren van aanliggende landerijen.

Zie: De Haan Hetteema, O.F.W., 2de dl., 1ste st., 124; Beekman, D.W.R. I, 794.

HER(E)WEY, Thoe. Edel geslacht uit Ternaard,

uitgestorven ca. 1540. Hieruit Uffa, grietman van Dongeradeel (1425), Gerlif van Westdongeradeel (ca. 1510), mogelijk ook Gerck Botta, grietman van Tietjerksteradeel (1491).

Zie: Stb. I, 174: II, III; Sminia, Naamlijst, 129; Andreae, Nalezing 24-25, 44.

HERINGA. Edel geslacht uit Rauwerd, reeds in de 1506 eeuw uitgestorven met Eelck Eelckedr, gehuwd met Wigle Camstra. Hun zoon Sascker nam de naam *H.* aan.

Zijn geslacht vestigde zich te Marsum, telde veel geuzen en stierf 1654 uit. Hieruit Womck († 1596) en Fokel (1567-1639) Aededochters, resp. gehuwd met Tjalling en Pieter Eysinga. Womcks kleindochter Aaltje (1622-?) huwt Fokels kleinzoon Frans (1621-1673); uit dit huwelijk vier generaties *H.* van Eysinga († 1806). De naam was ook aangenomen door Have († 1486) (stiefbroer van bovengenoemde Eelck uit het tweede huwelijk van haar moeder Ydt Aylva met Saker Donia), die zich later Cammingha* noemde. Uit Dongjum een eigenerfd geslacht dat in de eerste helft der 17de eeuw de naam *H.* aannam; hieruit Jodocus (1704-1782), predikant te Simonswolde (1738), te Drogeham (c.a. 1741), was stamvader van vele predikanten.

Zie: Stb. I, 74, 79; II, 49, 53; Andreae, Nalezing, 13, 58; v. d. Aa VI, 200-202; N.B.W. VI, 766; VII, 563-564; Romein, Naamlijst, 61, 258, 519, 556, 592, 646; B.W.P.G. III, 726-729; I.H. XXVII (1949), 147; G. ten Cate, Geslachtslijst v. d. fam. Halbertsma; Uitgaven der Ver. 'Familie H.'

—, **Jeen Joukes** (Johannes Jodocofil), theoloog (Groningen 11.1.1733-Den Haag 1.2.1816). Predikant te Beetsterzwaag (1755), Marsum (1758-61); later te Den Haag (hoewel patriot, hofprediker van Wil-lem v). Oprichter 'Haagsen Gen. tot verdediging van de chr. godsdienst' (1785).

Wrk.: Naamlijst predikanten in de Classis Franeker (1761).

Zie: B.W.P.G. III, 726-729.

— **Elizazon**, Jouke (Jodocus), theoloog (Gorredijk 14.10.1765—Utrecht 18.1.1840). 'De rechtzinnige theologie is waar omdat (quia), niet voor zover (quatenus) zij overeenstemt met de Bijbel' (tegen de Groninger richting).

Zie: B.W.P.G. III, 729-740.

HERINGA-STATE of Popta-slot te Marsum. z Marsum, Popta-slot; → Popta.

HERKOMST DER FRIEZEN. Volgens schriftelijke overlevering uit de 12de eeuw zijn de Friezen per schip naar deze streken gekomen en geland bij de Eemsmond. Bij deze geslaagde 'londgong' ontstaken zij een 'pictunna'. Hieruit in de 14de eeuw de sage van Saxo, Bruno en Friso met hun zeven schepen. Ieder schip bevolkt één Zeeland. De archeologie weet niet waar de eerste Friezen vandaan komen. Er is herhaaldelijk sprake van landgang, wrsch. reeds pogingen daartoe tussen de brons- en ijzertijd. Blijvende bewoning komt in de laatste eeuw v.C. Bewoners waren veehouders, verwant met andere kustbewoners tussen Vlie en Rijn en Eems en Elbe. Van verkeer met achterliggend gebied is geen sprake, wel met het

midden-Rijngebied, vooral in Westergo. Tussen de 4de-6de eeuw komt er verandering, wrsch. door nieuwe bevolkingselementen uit Neder-Saksen en Jutland, z Antropologie, Bevolking, Volkskarakter.

Zie: Gedenkboek Van Giffen (1947), 255 e.v.; Jaarverslag Ver. voor Terpenonderzoek (1948), 5 e.v.; Jaarverslag voor Terpenonderzoek (1953), 239 e.v.; Berichten R.O.B, V (1954), 45 e.v., Emders Jahrbuch (1957), 5 e.v.

HERMELIJN (Fr.: *harmling*, *greate of wite weesling*). Marterachtig dier. In Frl. geen zeldzame verschijning.

HERNHUTTERS. De *H.* o.l.v. de graaf van Zinzendorf, hadden een centrum in IJsselstein (1736), verplaatst naar Zeist (1740-heden). Een warm vriend was in den beginne de doopsgez. predikant Johannes Deknatel. In de 18de eeuw in Frl. enige aanhang, vooral onder doopsgezinden: Jan Broeks en Syberen Clases (van Terhorne) Geryt Synes (Van der Goot) e.a. sloten zich aan. Te Akkrum een kleine gemeente der *H.* (1746-ca. 1797). z Maria Louise, Zinzendorf.

Zie: Vr. F. XV (1882), 265-274; Doopsgez. bijdr. (1885), 68-90.

HERONTGINNING, z Ontginning.

HERT (Fr.: *hart*). Herkauwend dier. In Frl. inheems is de ree*, het damhart is ingevoerd. In het begin onzer jaartelling ook de eland*.

HERTSHOOI (Fr.: *sint janskrûd*). Plant. Moeras-*H.* langs heidepoeltjes en veenwijken. Liggend *H.* op zandgrond, soms massaal op nieuwe bermen. Gevleugeld *H.* in moerassen; kantig *H.* en sint-janskruid in droge streken. Fraai *H.* in Gaasterland.

HERTZBERGER, Leopold, arts (Eindhoven 17.5.1871-Mondorf, in Luxemburg, 19.6.1933). Arts te Sneek (1894), werkte er o.a. voor het leeszaalwezen; röntgenoloog te Amsterdam (1923).

Wrk.: De openb. leeszaal en bibliotheek in Frl. (1922).

HERTZBERGER, Menno, antiquair en uitgever (Sneek 1.10.1897—). Erevoorzitter van de Ned. Ver. van Antiquaren, schreef over het oude boek en bibliofilie. Woont te Amsterdam.

HERVORMDE KERK. Geschiedenis. De kerkelijke beroering der 16de eeuw resulteerde in het ontstaan der geref. kerk na 1580. De rooms-katholieken moeten toen nog zeer talrijk geweest zijn. Bij gebrek aan missionarissen* en door krachtig optreden der calvinisten (de actiefsten in de opstand) neemt hun aantal af, tot een zekere stabiliteit optreedt. Ca. 1580 waren er ook vele, niet-militante, doopsgezinden. Men hield twistgesprekken, maar de uitslag stond tevoren vast. Na 1600 minderen de doopsgezinden*. Ten slotte waren er de libertijnen, rekkelijken, vrijzinnigen. In staats-, stads- en grietenijbesturen een groep van invloed die nooit verdwijnt.

Het eerste Fr. protestantisme krijgt vorm door J. Bogerman, S. Lubbertus en de hunnen, nl. een steilgeref. vorm. Uiterlijk is er meer eenheid dan innerlijk. Er waren weinig predikanten; de strijd tegen de volkszonden (onder predikanten en gemeenten)

vroeg veel aandacht. De formulieren* kregen wel gezag, maar Daniël* Johannes Sneedanus stond niet alleen. Lutheranen* en remonstranten* zijn er niet, maar ook in Frl. is de strijd tussen voetianen en coccejanen* levendig. Ook cartesianen* en labadisten* zijn een levend protest tegen een dode eenheid. B. Bekker, D. Fl. van Giffen, Joh. van der Waeijen, H. Röell hebben hun aanhang. Op de geref. synoden is voortdurend bestrijding van cartesianen, socinianen, papisten en mennisten nodig. Ca. 1650 komt Ph. Koëller* op tegen minachting van het ambt. Het ijveren voor de catechismuspreek spreekt al van onkerksheden in de 17de eeuw.

Een groot deel van wat gedrukt wordt zijn preekbundels, maar vele preken zijn klaagzangen (A. Hasius). De punten van reformatie van de classis Franeker (1672) tonen duidelijk waar het hapert. Frl. had tijdens de Republiek een eigen leven, maar afgesloten was het niet, bijv. niet voor de Franse verlichtingsgeest. Aan de Franeker Hogeschool - de oude burcht der rechtzinnigheid, gesticht 'pro Christo et ecclesia' - doceert na de Van der Waeijens en Vitringa's H. Venema*, de eerste vrijzinnige en vormt er vele leerlingen (E. Alta*). De regenten waren al libertijns, de formulieren raken op de achtergrond. Reeds lang zijn er 'fijnen', weldra ook 'dolerenden' (M. Meiners*). Oefenaars* krijgen aanhang. Wat de 19de eeuw zal brengen, wordt voorbereid. Ook de strijd patriot-prinsgezind deed de kerk geen goed.

De staatskerk breekt af in 1795. Dan blijken er nog mennisten te zijn, ook roomsen, een kleine, levende groep. Anderen blijken alleen in naam nog geref. te zijn en straks zullen ze tot de groeiende groep buitenkerkelijken behoren. De 19de eeuw wordt voor de Ned. *H.K.* in Frl. moeilijk. De percentages dalen van 90,2 in 1839 over 81,9 in 1849, 79,8 in 1869, 60,2 in 1899, 52,3 in 1920, 41,9 in 1930 tot 39,7 in 1947. Wij zien er uit hoe afscheiding* (1834) en doleantie* (1886, 1892) in Frl. grote invloed hadden en hoezeer de buitenkerkelijkheid* juist de *H.K.* geschaad heeft. Naast de 39,7 pct. van de 'Grote Tsjerke' (grote kerk) staan thans 23,4 pct. onkerkelijken en 24,4 pct. gereformeerden. De staat is neutraal, van een chr. maatschappij is geen sprake, hoogstens van christenen in de maatschappij.

De Fr. kerk van na 1800 kent alle stromingen van elders, maar met eigen golfslag. Zo was er een Fr. *réveil**, vooral in de Zuidwesthoek, waar Ph. J. Hoedemaker* later zijn aanhang kreeg. De Groninger* richting heeft in Frl. lang nagewerkt (S. K. Thoden van Velzen, C. G. Wagenaar). Het modernisme heeft Frl. meer beroerd dan andere streken: ca. 1950 waren er 105 vrijzinnige tegen 123 orthodoxe gemeenten. De middengroep verdween, zodat voor W.O. II een confessionele orthodoxie stond tegen over links-vrijzinnigen. De neiging tot radicalisme maakte buitenkerkelijkheid in Frl. het eerst tot massaal verschijnsel en blijkt ook uit de grootte der geref. groep. Er zijn stellig ook maatschappelijke oor

zaken. Macht en machtsmisbruik der liberale floreen-plichtigen* hebben naar weerskanten radicaliserend gewerkt. De socialistische heilsgedachte, rationalisatie, urbanisatie, secularisatie hebben hun invloed (gehad). Typisch Fr. is het religieus* socialisme (Blijde Wereld) en de rol der geheelonthouding*. z Confessionele richting, Groninger richting, Kerk, Modernisme, Predikantenleven, Religieus socialisme, Volkszonden, Vrijzinnig hervormden. K., J. J.

Zie: Reitsma, H. J. (1876); S. D. van Veen, De Geref. Kerk van Frl. in de jaren 1795-1804 (Groningen 1888); Cuperus, Kerkelijk leven (1916,1920); Wumkes, Réveil (1938); M. Staverman O.F.M., Buitenkerkelijkheid in Frl. (Assen 1954); Repert., 402-403, 407-412.

Tegenwoordige toestand. De *H.K.* omvatte 1947 in Frl. 39,7 pct. van de bevolking, tegen 81,9 in 1849. Overwegend (orth.) herv. is het Zuidwesten, terwijl het aanvankelijk anarchistisch getinte socialisme* de geleerden dunde in Het Bildt en het Zuidoosten; de doleantie* deed dit in het noordoosten, In Lwd. heeft de buitenkerkelijkheid* (37 pct.) diverse oorzaken.

Er zijn vijf classes (Lwd., Franeker, Dokkum, Heerenveen, Sneek) en 206 gemeenten. Typerend voor Frl. is het grote aantal kleine gemeenten (hoewel combinaties als één gerekend zijn), nl. 40 met minder dan 100 lidmaten, 114 met 100-250, 52 met 250-500, slechts 16 daarboven. Van de 227 predikantsplaatsen waren op 1.3.1957 30 vacant, terwijl 14 andere een vicaris of hulpprediker hadden.

Kenmerkend voor de Fr. hervormden is o.a. de frequente volwassenendoopen de late belijdenis (invloed van de doopsgez. minderheid?). Het percentage arbeiders in de kerk is hoger dan elders (invloed religieus* socialisme?). Het hoog gebleven percentage hervormden in Z. Westergo (Hennaarderadeel 67,2 pct.) heeft te maken met het Fries *réveil**. Ook in Frl. is na 1945 het strijddoel aan de tegenstelling der modaliteiten grotendeels ontvallen. In 12 overwegend vrijzinnige gem. is de voormalige evangelisatie* nu deel van de gemeente met eigen voorganger. In de laatste 25 jaar hebben 15 kleine vrijzinnige gem. de eigen predikantsplaats verloren, enige worden door niet-vrijzinnige predikanten bediend.

Ook in het prov. werk is men meer naast elkaar gaan staan, vooral op de terreinen van diaconale zorg en vormingswerk. Wat de organen van bijstand betreft het volgende: er is een prov. jeugdraad. z Jeugd beweging. De diaconale commissie, als elders actief o.a. in gezinszorg (opleiding gezinsverzorgsters* in Groningen), bejaardenzorg* e.d. heeft ten minste vier vaste krachten, organiseert enquêtes, heeft met de Prov. Kerkvergadering en de kerkvoogdijcommissie een eigen bureau in Lwd. De laatste bevordert o.a. door bezoek aansluiting der kerkvoogdijen bij de Nieuwe Kerkorde; aangesloten in 1952 54, in 1956 79 gem. De prov. commissie voor evangelie verkondiging in de Fr. taal bereidde

o.a. voor de uitgave van het Fr. psalm- en gezangboek (z Psalm-berijming). Lijst van Fr. prekende predikanten, revisie Fr. bijbelvertaling*, Zondagsschoolbundel, Fr. theologische studenten, staan o.a. in de aandacht.

De commissie vormingswerk (thans 'Commissariaat voor Maatschappelijk en cultureel werk') organiseert conferenties, beschikt overeen vormingscentrum te Sint Nicolaasga 'De Oorsprong', met eigen directeur. Door een rapport gaf deze commissie het aanzijn aan de 'Stichting voor geestelijke en maatschappelijke opbouw in Oostelijk Friesland'. Ook deze werkt met eigen krachten en legt contacten z Maatschappelijk werk. De zendingscommissie stuurt nu en dan berichten rond over het werk op haar terrein, stimuleert classicale en gem. zendingscommissies. Frl. is sedert 1954 verbonden met de kerken van Timor, Z.O. en Z.W. Celebes, de theologische school te Makassar en het medische werk op Timor en Alor. Een herv. huwelijksbureau is 1957 opgericht. K.-K., F.

HERVORMING. De kerkelijke verandering van de 16de eeuw is ook in Frl. een complex verschijnsel. Er is spanning binnen en buiten de kerk. De dorpspastoors, meest Friezen, door vrije priesterkeus aangesteld, stonden de Fr. vrijheid voor: geen 'ongewone' kerkelijke belastingen, geen kerkelijke maatregelen uit het verre Brussel of Rome, geen steun voor de inquisitie*. Maar: het beschavingspeil der priesters was niet hoog, hun levenspraktijk wekte kritiek, de macht der kloosters drukte. Daarnaast groeit de twijfel aan de r.k. kerkleer.

Wat het eerst en sterkst gewerkt heeft, valt niet te zeggen. De eerste H.s.-gezinden zijn sacramentariers, ontkennen het miswonder (z Eemyck H. van, Wybrant Jansz.). Naast hen propageren weldra dopersen (2 Sicke Freerks) de herdoop. Dat het Munsterse avontuur zo'n indruk maakt, terwijl er bijv. van lutheranisme geen sprake is moet samenhangen met de economische positie der massa. Tot kort voor 1580 is er ook geen eigenlijk calvinisme; men is antirooms. Al vóór 1560 zijn er zeer veel non-paschanten. Oorzaken: de invloed van geestelijken als Gellius Faber*, de werking van strenge plakaten der overheid en inquisitie op de volksaard, studiën aan buitenlandse universiteiten (Wittenberg). Dat dit laatste (1544) verboden werd is veelzeggend. Vele van deze studenten werden vrijheidsstrijders (z Roorda, K.). Toch heeft een goedgeleide H. in hoofd en leden hier lang kansen gehad (z Harderwijk, IJ. van). Toen die uitbleef, kwam ook door de politieke situatie (z Rennenberg) de omkeer. De geref. kerk kreeg de macht en werd staatskerk (1580).

Op 31.3.1580 brengt een resolutie van God. Staten (de grondwet der Fr. geref. kerk) het kloostergoed aan de Staten, evenals ander kerkegoed. Rooms en wijken uit (z Conscriptie Exulum), anderen verzetten zich lijdelijk. De dopersen hadden in stilte doorgewerkt, maar de geref. minderheid, met deze resolutie in de rug, pakte vestiging der geref. kerk stevig aan.

Zie: Reitsma, H.J. (1876); J. S. Theissen, Centraal gezag (Groningen 1907); L. J. Rogier, Gesch. van het Katholicisme

(Amsterdam 1945); Repert., 402, 403.

HESENER, Johannes, theoloog (Schingen ca. 1657-Suriname 1687). Beroepen door labadistisch gezinde stemgerechtigden van Britswerd (ca. 1678), met moeite toegelaten tot het ambt. Afgezet in 1679, toen hij, als ijveraar voor goede zeden, doop en avondmaal uitstelde tot zijn gemeente iets toonde van bekering. Sluit zich aan bij de labadisten*, uitgezonden naar Suriname als predikant.

Zie: Vr. F. XIII (1877), 97-148; N.B.W. VI, 773.

HESHUSIUS, Wilhelmus, theoloog (Lingen okt. 1730-Dokkum 23.1.1781). Predikant te Hindeloopen (1753) en Dokkum (1776). Stichtelijke werken en Latijnse gedichten.

Zie: B.W.P.G. III, 773-774.

HESLINGA. Naam van verschillende geslachten: *a.* H. van Galama, edel geslacht uit Poppingawier, 15de eeuw - na 1650; *b.* edel geslacht te Hitsum, waaruit in de 15de en 16de eeuw twee grietmannen van Franekeradeel; *c.* doopsgez. koopmansgeslacht uit Bolsward, sinds 17de eeuw.

Zie: Stb. I, 201; II, 135; Sminia, Naamlijst, 203; Andrae, Nalezing, 65, 69, 73; G. van Mesdag, Het geslacht Mesdag (1946), 302-304, 307.

HESLINGA, Hendrikus van Eyck van, theoloog (Sneek 4.12.1860—Apeldoorn 5.2.1931). Predikant te Kollumerzwaag, Harich, Oosterzee en Berlikum (1897-1928). Orthodox-herv. voorganger, kenner van het kerkrecht, propagandist van herv. onderwijs. Oprichter, lang voorzitter van de Fr. predikantenver., redacteur 'Herv. Zondagsblad'.

Zie: Leeuw. Cour. (5, 9.2.1931).

HESMAN, Gerrit. Verver, tekenaar, dichter, begin 18de eeuw te Dokkum. Liet in handschrift een geschiedenis van Dokkum (-1711) na en een Wapenboek; schreef emblematische werken, o.a. *Chr. aandachten of vlammende zielzuchten* (1728).

Zie: B.W.P.G. III, 774-775; Repert., 251.

HESTA, Leonardus, doopsgez. predikant (Amsterdam 9.5.1856-Haarlem 14.4.1901). Stond o.a. te Rottevalle c.a. (1882-84) en Sneek (1884-90). Kenner van doopsgez. leven, waarover publikaties.

Zie: B.W.P.G. III, 787-788.

HETTEMA, Bolswarder geslacht, wrsch. uitgestorven ca. 1600. Bekendste lid Tabbe Ynthies (vermeld 1507-43, † vóór 1550), schepen, wrsch. stichter van H.-Heremaleen. Dochter Jell trouwde Sakele Syuerds of Tobyntjen († kort na 1581), grietman van Gaasterland (1572-74). Nageslacht, uitgestorven eerste helft 18de eeuw, nam in de laatste generatie de naam H. aan. Hiervan huwt Engeltje Monse Hanses (1674-vóór 1719), koopman te Bolsward; kinderen namen de naam H. aan. Achterkleinzoon Hans (1761-1823), koopman, patriot, lid Tweede Kamer (1798-1801), adjunctmaire van Bolsward (1811-14). Zoon Montanus. Nageslacht naar België en Argentinië.

Zie: Stb. I, 202; II, 136; N.B.W. IX, 359; Ned. Adelsboek (1942), 199; G. van Mesdag. Het geslacht Mesdag (1946), 97.

HETTEMA, Auke, beeldhouwer (Lwd. 7.12.1927-). Leerling Ac. van Beeldende kunsten Amsterdam, Prix de Rome (1951). → Beeldhouwkunst.

Wrk.: Verzetmonument en bronsrelief J. J. Starter te Lwd., Gem. Girokantoor Amsterdam.

HETTEMA, Foeke Buitenrust, taalgeleerde (Harlingen 6.6.1862-Zwolle 5.10.1922). Was leraar te Zwolle, 1897 priv. docent in het Fr. aan de Utrechtse universiteit, 1917-18 hoogl. te Gent. Redacteur van Taal en Letteren (1891-1907). Bekend door zijn 'Bloemlezing uit Oud-, Middel- en Nieuwfr. geschriften' (1887-90) en zijn 'Fr. plaatsnamen' (1899).

Zie: Levensber. Letterk. (1922-23).

HETTEMA, Hette Hettes (Harlingen 15.12.1868-). Publiceerde over geschied- en aardrijkskundige onderwerpen, o.a. vele historische atlanten.

Wrk.: De Ned. wateren en plaatsen in den Romeinschen tijd (1938); De moord op Rogma-state (1941).

HETTEMA, Jhr. (1814) **Montanus** (De Haan 1838, naam 'van zijn adoptiefmoeder), jurist (Bolsward 28.1.1796-Lwd. 18.12.1873). Rechtenstudie te Groningen, promotie 7.6.1817. Advocaat te Lwd., lid Prov. Staten (1819-29), rechter in de arrondissementsrechtbank (1838). Werkte op allerlei gebied: apologie van het katholicisme (dat hij verlaten zou), onder invloed van Grimm en Rask Fr. taal- en rechtsgesch., bestudeerde de Juniana* te Oxford.

Wrk.: Emsiger landregt van 1312 (1830); De Jurisprudentia Frisica (1834-35); Oude Fr. wetten (1846-51); met A. van Halmael, Stamboek Fr. Adel 2 dln. (1846); postuum: Idioticon Frisicum (1874).

Zie: Wumkes, Bodders, 495-511; N.B.W. VI, 774-776; Repert., 81-82.

HETTINGA. Edel schierings geslacht uit Hommerts, waaruit Epe (verbrand Bakhuizen 1486), heerschap te Hommerts; drie zoons: 1. Idzert, wiens tak uitsterft met Antonius (1696-1768); 2. Douwe, hoofddeling van Abbega, grietman van Wymbritseradeel binnendijks (1487), wiens tak uitstierf niet betachterkleinzoon Doecke († 1632); 3. Homme († na 1540), hoofddeling te Hommerts, grietman van Wymbritseradeel buitendijks (1487).

De laatste had twee zoons: Tiete (†1541), na adoptie door oom Watse van Harinxma Pieter van Harinxma geheten, stamvader van het geslacht van Harinxma thoe Slooten, en Epe, uit wiens tak enige watergeuzen, uitgestorven in de 17de-eeuw.

Wrsch. een broer van de eerste Epe was Benedictus (gesneuveld in Gaasterland, 1496), hoofddeling te Teroele. Afstammeling Tiete, wiens dochter Wytske († 1720) Hylke Michiels Tromp (1675-?) huwt, waaruit het geslacht Tromp (waarvan enkelen de naam H. aannamen); zoon Sytse (1658-1694), mederechter van

Doniawerstal, nageslacht leeft wrsch. voort; zoon Ype (1691-?), speelgoedwinkelieren kunstschilder te Bolsward; achterkleinzoon Tiete (1755-1846), assessor van Doniawerstal; Romke, commissaris der Amsterdamse en Rotterdamse beurtveren te Harlingen, later koekventer, theologisch schrijver.

Zie: Stb. I, 205; II, 138; v. d. Aa VI, 223-224; N.B.W. VI, 776-777; VII, 580; B.W.P.G. III, 788; Sminia, Naamlijst 227, 281, 294, 345; Andreae, Nalezing, 80, 91, 94, no; Ned. Adelsboek (1942), 315.

—, **Homme van** (Hommerts?—? vóór 23.4.1574). Grietman van Baarderadeel, ontvanger-generaal van de omslag der floreenrente (1558-67). Vluchtte als hervormde in 1567 naar Emden. Streed bij Heiligerlee en Jemmingen, was als watergeus o.a. bij de inneming van Den Briel. Vader van Taco H.

Zie: N.B.W. VI, 776-777.

—, **Taco van**, luitenant-generaal der Fr. troepen (Jorwerd ?-Emden juni 1603). Uitgeweken in 1567, streed bij Heiligerlee en op zee. Volgde Sedlnitzki op (1589). Nam deel aan de strijd te Emden (1595), Grol (1597) en Nieuwpoort (1600). Overleed als bevelhebber van Emden. z Högelcke, M.

Zie: N.B.W. VI, 777-778.

HETTINGA, r.k. boerengeslacht. Hieruit: Tsjebbe (Dongjum 28.7.1865—Lwd. 23.5.1947). Boer te Korn-jum (1893), paste moderne methoden toe, bestuurslid van aankoop- en zuivelcoöperaties, richtte in Lwd. de eerste boerenleenbank op (1904). Medewerker aan het dagblad 'Ons Noorden', medeoprichter van de A.B.T.B. (1916) en van het 'Roomsk Fr. Boun' (1917).

HEUSSEN, Frans Esausz den, theoloog (Enkhuizen 1599-O.-Vlieland 1679). Predikant op Vlieland (1625-79). Vond naast drukke werkkring tijd voor het schrijven van stichtelijke werken.

Zie: B.W.P.G. III, 804-805.

HEYDEN, Willebrord van der, jezuïet (Middelbeers, in N.-Brabant 29.5.1595-Lwd. 3.12.1638). Missionaris in Lwd. en omgeving (1627); geknakt in de pestepidemie van 1636; beschreef op zijn ziekbed de doorvoering van de hervorming en het werk der jezuïeten in Frl.; duidde zich zelf aan als 'een der onzen'. Begraven op Ameland.

Wrk.: W. v. d. H., Verhaal van de Verrigtingen der Jezuïeten in Frl., uitg. door P. Amersfoort en U. A. Evertsz (1842).

HEYMANS, Gerardus, psycholoog-filosoof (Ferwerd 17.4.1857—Groningen 18.2.1930). Psychisch monist, werkte op het terrein der speciale psychologie.

Zie: Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen in (1922).

HEYMANS, Jan Hendrik, schilder (Lwd. 19.2.1806-Arnhem 26.5.1888). Leerling van W. B. van der Kooi*. Studeerde te München en Dresden (1840), werkte later te Zwolle en

Arnhem. Portret, interieur (met kaars- en lamplicht), marktscènes.

HIAURE (Fr.: *De Lytse Jouwer; were, joure* is landnaam). Dorp (115 inw.) in Westdongeradeel, N.W. van Dokkum. Herv. kerk. Standplaats van J. Althuysen*.

HICHTUM (Fr.: idem). Terpdorp in Wonseradeel, N. van Bolsward aan de vaart Bolsward-Harlingen (139 inw., van wie 31 te Sieswerd). Herv. kerk uit de 12de eeuw.

Zie: Fr. Dagbl. (I, 8, 15, 22, 29.6.1957); Leeuw Cour. (22.3.1958).

HICHTUM (Hichtumanus), Johannes Petri van, schrijver (Hichtum ca. 1560-Nijland 1628). Predikant te Witmarsum (1590), Ytens (1606), Ysbrechtum (1609), Nijland (1613). Schreef voor de bruiloft van Marcus à Lycklema de klucht *Woutir in Tialle* (1609, herdrukt 1639, 1714, 1826, 1908, 1929, 1939); wrsch. ook auteur van de klucht *Ansck in Hoiick* (1639, wrsch. herdruk, 1899, 1929, 1935). Deze bruiloftsdialogen in eenvoudige, kleurige volkstaal hebben Gysbert Japicx geïnspireerd tot *zijn Friessche Tjerne* (1640).

Zie: Inleidingen op 'Ansck in Houck' (ed. Brouwer en Hellinga, 1935) en 'Woutir in Tialle' (ed. Brouwer, 1939).

HICHTUM, Nienke van, pseud. van Sj. M. D. Troelstra*-Bokma de Boer.

HIDAARD (Fr.: *Hidaerd*, met persoonsnaam *Hida* en werd*). Dorp in Hennaarderadeel Z.Z.O. van Wommels (189 inw.). Veeteelt. Herv. kerk; herv. lag. school. Onder *H.* viersprong de Kliuw.

Zie: Repert., 192.

Hidaarderzijk. Brug met keersluis Z.W. van *H.* in de Slachte over de Hidaardervaart. Uitwateringssluis van Oosterenderpolder uit de 10de eeuw, later voor grote gebieden van Hennaarderadeel en Baarderadeel.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 265.

HIDDE SYBRENS, officier (1552-1586). Wierp als staatsgezind vaandrig de schans bij Sottrum (tussen Surich en Makkum) op, die de vijand keerde (23.12.1580). Kreeg daarvoor een gouden penning. Sneuvelde als hopman in de slag bij Boksum (1586).

Zie: Vr. F. IV (1846), 52-62.

HIELKEMA, Willem, journalist (Gorredijk 1888-Lwd. 15.6.1944). Journalist bij 'Nieuwsblad v. Frl.' en 'Leeuw. Nieuwsblad'. Historische en folkloristische bijdragen, o.a. over uilebord*, en Fr. bijbelvertaling*.

Zie: Leeuw. Cour. (16. en 21.6.1944); Repert., 82.

HIEMSTRA, Pieter, politicus (Huins 4.8.1878-8111-hoven 9.1.1953). Uit de kring der Fr. Volkspartij, zuivelarbeider, bezoldigd bestuurder van de Zuivelbewerdersbond (1906), de Landarbeidersbond (1909), lid gemeenteraad Lwd. (S.D.A.P.), Prov. Staten, gedeputeerde. In

1921 tweede-kamerlid (-1937), in 1937 eerste-kamerlid (-1946).

HIESLUM (Fr.: idem, um*-naam). Terpdorp in Wonseradeel, N.O. van Workum (120 inw., deels te Atseburen en te Idserdaburen). Herv. kerk. Op de lage kleibodem, o.a. in enkele drooggemaakte meertjes, veeteelt.

Hieslumerdijk. Oude binnendijk van de Dedgumerdijk tot *H.* Vroeger deel van de *W.* dijk van de Rijperahem. Vrijwel geheel afgegraven, gebruikt als landweg.

HIGT, Ernst Willem, classicus (Dokkum apr. 1723-Alkmaar 22.6.1762). Rector te Alkmaar (1749-62). Zeer geroemd om Latijnse en Nederlandse gelegenheidsgedichten.

Zie: Vr. F. IV (1846), 265-268; N.B.W. I, 1114-1115.

HILAARD (Fr.: *Hilaerd*, uit *Elawerth* (1429), werd*-naam). Dorp in Baarderadeel (364 inw.). Kerk uit 14de eeuw met zadeldaktoeren (oude klok) en epitaaf voor Hobbe van Aylva (1656). Te Hoptille nog het tolhuis met het Bolswarder wapen. Van 1899-1936 hier een coöp. zuivelfabriek; van 1936-46 een vlasfabriek, die door brand verwoest werd. De Doleantie* heeft het kleine dorp in tweeën gedeeld.

Zie: Hepkema Memories, 82; Reg. Leeuw. Cour., 49; Repert., 192.

HILARIDES, Johannes, classicus (Lwd. ca. 1648-Bolsward 18.7.1726). Openhartig, strijdlustig man met eigen opvattingen, riep daardoor veel verzet op. Studeerde te Franeker, werkte aan Latijnse scholen te Franeker, Hindeloopen, Dokkum, Bolsward. Vertaalde *Nepos* (1686), fabels van Aesopus (1694). Veelweter en polemist. Geestverwant van B. Bekker*. Op het uithangbord van zijn boekwinkel te Dokkum stonden een bijbel en een spel kaarten. De opvoedkundige denkbeelden van Comenius hadden invloed op *H.* Over zijn sterk gekritiseerde historische en taalkundige opvattingen wordt nu weer milder gedacht. Zijn historische kritiek ging in apocriefe richting. *H.* vertaalde het *Onze Vader* in Fr. dialecten, tekende kaarten van Frl. en van Molkwerum (toponiemen in plaatselijk dialect).

Ander wrk.: *Hindelooper zeemansalmanak* in het Hindeloopen; *It aade Fr. Terp* (1677); *Naamsproingen van het Platte Fr.*; zijnde *De Oude Friessche Lantstaale*: In de Oorsprongen opgezocht enz. (ms.; zal in Estr. worden uitgegeven).

Zie: N. Arch. voor Ned. taalkunde (1855); Repert., 255; Fr. Plaknammen IV (1951); Leeuw. Cour. (21.8.1953; 24.9.1954); LH. (mrt. 1955); *Bijdr. Gesch. der Nederlanden* XII, I, 26-43.

HILLEBRAND, Menne (Lwd. 25.8. 1866-Dokkum 9.1.1937). Voorvechter der arbeidersbeweging, propagandist voor geheelonthouding in het noorden. Op zijn graf een gedenksteen.

HILLENUS, Jesaias, theoloog (Usquert 1700-Drachten 1.8.1759). Doortastend piëtistisch

predikant te Drachten 1742-59. In zijn tijd is de nieuwe kerk gebouwd. Veelgelezen schrijver.

Zie: B.W.P.G. IV, 37-38.

HINDELOOPEN (Fr.: *Hynljippen*, ter plaatse *Hylpen*, 'de loopplaats, verzamelplaats van hinden'). Stad in Westergo, oudtijds de elfde in rang. -s-Hemelumer Oldeferd.

GEMEENTEWAPEN. Het oude stadwapen stelde een boom op grasland voor, waartegen rechts een hert en links een hinde opsprong. Het nieuwe wapen laat op een zilveren schild een springende hinde op een groen grasveld zien, gedekt met een gouden kroon (-s- Stadswapens). Een stadsvlag ontbreekt.

BEVOLKING. De bevolkingscijfers geven een zekere tragiek van de stad weer:

1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
7	7	7	8	8	8	9	9	9	9
1	4	9	4	6	8	0	2	4	5
4	4	6	8	0	0	0	0	0	8
2	1	1	1	9	1	1	1	8	8
2	9	5	1	9	0	0	0	9	5
3	3	0	5	3	9	3	5	2	0
0	0	0	5	2	8	0			

H. is de Fr. gem., die met Staveren sedert 1714 het ergst is achteruitgegaan. Het zijn de enige Fr. gemeenten, die minder inw. hebben dan in dat jaar.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. De kerkelijke cijfers (1.1.1957) zijn: Ned. herv. 574, geen 145, geref. kerk 118, doopsgez. 82, r.k. 19. De herv. gem. is orthodox en telde in 1953 213 lidmaten. De morgendiensten werden door 135 kerkgangers bezocht. De politieke cijfers (verkiezing Tweede Kamer 1956) zijn: P.v.d.A. 251 (51,8 pct.), C.H.U. 133 (27,1 pct.), A.R.P. 69 (14,4 pct.). De rest (6,7 pct.) kregen V.V.D., C.P.N., S.G.P., Nat. Unie en N.O.U. De gemeenteraad telt 7 leden: 4 P.v.d.A., 3 C.H.U., en A.R.P. (1958) *H.* heeft 3 kerken: Ned. herv., geref. en doopsgez. Er zijn 2 lag. scholen: openb. en prot. chr.

BESTAANSMIDDELEN. Van de grond werd (1953) 98,7 pct. voorde veeteelt gebruikt (733 runderen, 33 paarden, 59 varkens en 180 schapen). De industrie betekent weinig (kunstnijverheid). Er is wat visserij. Bij industrie en ambacht zijn ongeveer evenveel mensen werkzaam als in de landbouw. In 1950 werd van het totale inkomen 27,5 pct. uit nijverheid, 36,3 pct. uit landbouw 9,2 pct. uit handel en 4,9 pct. uit visserij verkregen. Het gemiddeld inkomen bedroeg f 867. Het vreemdelingenbezoek (meer dan 8000) neemt toe (zie hierna onder Hidde Nijland Museum). De annexatiepogingen van omringende gemeenten in 1858 en 1922 zijn mislukt en *H.* tracht zichzelf te zijn. Het eigen karakter wordt bevorderd (restauraties in stijl, tweetalige straatnaambordjes, kostuumgroep). De Ver. 'Oud *H.*' (opgericht 1912) is actief. Behalve deze vereniging heeft *H.* een Plaatselijk Belang en V.V.V., een ijsclub, een toneelvereniging, een muziekkorps, een vissers- en een voetbalvereniging. Er is een badgelegenheid en een plan tot een helling voor kustvaarders. Tot de monumenten moeten worden gerekend het havengebouw met leugenbank*, het oude raadhuis

(nu museum), het raadhuis, de herv. en doopsgez. kerk en verschillende woonhuizen.

GESCHIEDENIS. De stad wordt in het noordwesten en zuiden door de zee begrensd. Wrsch. is hier vroeger land verdwenen. In het oosten grenst *H.* aan Hemelumer Oldeferd. Er is een vrij grote klokslag*, in het zuiden tot de Palesloot en het vroegere Haanmeer, in het noordoosten tot Grote Wiske, zodat de opp. 4,91 km² bedraagt. Het 'Fr. Venetië' is een van de villes mortes' aan de vroegere Zuiderzee, waarvan de geschiedenis uitermate belangrijk is. *H.* was eertijds een gesloten gemeenschap met een eigen cultuur, volkskunst en taal. De sage voert het bestaan van *H.* terug tot de tijd, dat de hinden uit het bos van Kreil* er bijeenkwamen. In elk geval was de stad reeds in de M.E. een bloeiende handelsplaats, die in de Hanze was opgenomen en waar St.-Gertrudis, de patrones der schippers, vereerd werd. Het was echter een stad-zonderhaven, zoals op oude kaarten duidelijk is te zien. Gedacht is, dat Staveren de haven was, maar dit is onjuist. *H.* was in de Gouden Eeuw een rand- gem. van Amsterdam. Wrsch. was dat ook eerder het geval. Na het verval van Staveren komt Holland naar voren en tegelijk daarmee *H.*, dat vooral in de 17de en 18de eeuw bloeide. De schepen werden vaak aan de Zaan gebouwd en lagen in de winter (1 nov.- 22 febr.) te Amsterdam. De mannen, die 's zomers op Noorwegen en de Oostzee voeren (vooral houthandel), waren alleen dan thuis. In de bloeitijd (17de eeuw) werden kerk en raadhuis herbouwd. De vrouwen haalden in de herfst de mannen van Amsterdam en deden daar dan hun inkopen. De kleuren van *H.* herinneren zowel aan Noorwegen als aan Voor-Indië, waar Amsterdam ook mee handelde. De stad had klaarblijkelijk weinig contact met het Fr. achterland. Zo kon er een eigen cultuur en taal gaan leven. Eind 18de eeuw begon het verval, dat door de Franse tijd verhaast werd en niet tot staan werd gebracht. Vele doodarme families emigreerden naar Amsterdam. Eerst in de 19de eeuw werd *H.* een Fr. stadje. Voor *H.* is typisch, dat zeevaart en veehouderij lang gecombineerd werden en het grondbezit gemeenschappelijk was. K., J.

Zie: S. O. Roosjen, N. D. Kroese en W. Eekhoff, Merkwaaardigheden van H., (1855); Catalogi Hidde Nijland Museum; M. P. van Buijtenen, H.; Frl.s elfde stede (Amsterdam 1942); Reg. Leeuw. Cour., 49-50; Repert., 192-193; Leeuw. Cour. (6.8.1955 en 15.6.1957).

Hidde Nijland Museum. In 1919 schonk Hidde Nijland een unieke collectie meubelen, klederdrachten (o.a. sitsen*) en gebruiksvoorwerpen, Hindeloper kamer, bakkersgildebaar*. Thans bijeen in het oude stadhuis van 1652.

Zie: Gids door het museum van H. (z.j.).

Huizen. De meeste oude Hindeloper huizen staan

langs de grachten. De achtergevels zijn het rijkst behandeld, vertonen het kusttype (Ameland, Schiermonnikoog, Warns, Molkwerum). De pronkkamer lag in het achterhuis, 's Zomers woonden de vrouwen in een zomerhuis ('liks, litshues'). Deze zijn haast alle verdwenen. Ze waren aan het water gebouwd, hadden banden van gekleurde steen. De pronkkamers waren vol kleur; eikehout, blauw van tegels en porselein, beschilderd* meubilair, tin en koper.

Zie: Leeuw. Cour. (20.4.1949).

Klederdracht. De 18de eeuw was de bloeitijd van *H.*, dus ook van de klederdracht; ca. 1830 kwam de gewone Fr. dracht naast het inheemse kostuum op; tegenwoordig wordt de klederdracht alleen als merkwaardigheid getoond, en soms gedragen.

Het 18de-eeuwse mannenkostuum bestond uit wijde broek, wollen hemd, kort zwart jasje, dat ca. 1850 lang geworden was. Op het hoofd in de 18de eeuw een bolle kastoren hoed, in de 19de eeuw driekantige steek. Kinderkleding week iets af; voor Pinksteren, bruiloft, rouw golden bijzondere voorschriften. De vrouwendracht week sterker van de Fr. af: kleurige stof, geen oorijzers, geen kant; de oude modellen bleven langer bewaard.

De dracht is uitvoerig beschreven (zie lit. opgave). Hier moet worden volstaan met een beknopte woordenlijst:

'baeitje', zie hierna wolhijnd; 'blinker', rechthoekig lapje zij met gouddraad, gedragen onder de 'strûpmûtse'; 'bûntemûtse', muts van bont katoen van de ongehuwde vrouw; 'foarflechter', iets naar voren geplaatste open koker uit linnen, bedekt met rode baai, staat op het gevlochten haar; 'foarpeldoak', borstdoek, gedragen onder 'it ûnderst oerlof' of onder 'it oerlof'; 'geweit', 'ûnderst oerlof' en 'oerlof' samen; 'hiernidle', dunne smalle gouden plaat met ingeperst ornament, in de 19de eeuw op het voorhoofd gedragen; 'himkelint', wit lint, wordt met de twee vlechten tot een nieuwe gevlochten; 'kasakijntje', kort getailleerd jak met lange mouwen, voor open, uit één effen stof, geboord met stens, langet of keperband, splitje met haken en ogen aan de pols; 'knipe', zilveren haak in het middel om iets aan te hangen; 'moskegat', split in het 'reawolhimd', boven de losse zak; 'ûnderst-oerlof', soort blouse met mouwen; 'oerlof', keurslijf, van voren met veter, zonder mouwen; 'prak', chatelaine; 'reawolhimd', zesde onderrok van roodbaai; 'riuer', een zilveren rijgpen om de veter van het oerlof mee dicht te rijgen; 'gooiden riuwer', na het rijgen als sieraad i.p.v. de 'riuer' aan de veter bevestigd; 'rok', de mansjas, eerst kort, later tot de knieën en getailleerd; 'schort', daags uit blauwe wollen stof, 's zondags uit bonte katoen; 'sendoak', bonte katoenen doek om 'foarnechter' of 'bûntemûtse' gespeld; 'spinnepop', het ingerimpelde middelpunt van de 'strûpmûtse'; 'strûpmûtse', fijn batisten doekje, gespannen in de opening van de 'foarnechter'; 'toeromdel', grote 'gooiden riuwer'; 'wentke', wijde lange getailleerde japon,

voor open, afgewerkt als het 'kasakijntje', pronkdracht; 'wolhimd', wollen manshemd, waarvan de voorzijde uit sits*, zij of damast, sluiting met veel bolle zilveren knopen. Een Hindeloper stalenboek met 82 soorten stof uit de collectie Halbertsma op het Fr. Museum, z Klederdracht.

Zie: F. S. Sixma van Heemstra, De klederdracht van H. (Groningen 1946).

Taal. De taal van *H.* wijkt zo af van het gewone Fr., dat Friezen een gesprek daarin moeilijk kunnen volgen. Dit ligt minder aan zinsbouw en woordenschat dan aan de klanken.

H.: 'ik heft naat siaand'; Fr.: 'ik haw it net sjoen'; Nederlands: 'ik heb het niet gezien'. Bij de medeklinkers treft, dat *H.* de *l* nog heeft waar hij in Fr. en Nederlands stom is geworden: *H.s.*: 'aaide', Fr.: 'alde', Nederlands: 'oude'. De vroeger veronderstelde samenhang met Terschellinger dialecten wijst men tegenwoordig af (G. Knop, *Terschellinger dialecten*, Assen 1954). In de Zuidwesthoek bestonden vroeger veel plaatselijke dialectische verschillen. Ondanks het kleine aantal mensen, die de taal van *H.* spreken, handhaaft ze zich. z Dialectgeografie.

Zie: S. van der Kooi, Hinlepper forteltsjes (1930); T. van der Kooy Dz., De taal van H. (Den Haag 1937, met idiomatische woordenlijst); B. de Boer, Studie over het dialect van H. (Assen 1950); B. (1951), nr. 4.

Volkskunst. De volkskunst (te zien in de Hindeloper kamers van Hidde Nijland Museum en Fr. Museum) is een huisvlijtproduct uit de wintermaanden, als de zeelui thuis waren. Ze hadden in Scandinavië, waar men ook het hout kocht, beschilderde gebruiksvoorwerpen en meubilair gezien, en in Amsterdam chitsen of sitsen en bonten door de V.O.C. aangevoerd. Deze invloeden en kleuren (rood, zwart, groen) domineren in het Hindeloper werk. De motieven zijn op eigen wijze verwerkt, 'heidense' volkskunstmotieven (levensbomen*, geluksvogels*, griffioenen*) naast bijbelse voorstellingen. Zo zijn er beschilderde stoelen, tafels (vaak flap*-aan-de-wand), wiegen, bedde-bankjes*, sleden, kasten, bijbelkasten, schoolborden*. In de 19de eeuw was er een neergang, maar Roosjen liet de typische Hindeloper beschildering opnieuw toepassen, nu echter voor de handel (ook de genoemde voorwerpen in poppenkamerformaat). Naast het schilderwerk is er het als huisvlijt meer voorkomende snijwerk; mangelplanken*, kerkstoven (ook met de daarvoor gebruikelijke motieven: zonnerad en toverknoop).

Zie: S. O. Roosjen c.s., Merkwaardigheden van H. (1855); Fr. I (1940); M. P. van Buijtenen, H., Fr. s. Elfde Stede (1942); Fr. Folkskinst (1945); Heerenv. Koerier (25.3.1949).

HINGST, Sijbrand, politicus (Harlingen 28.10.1824-Den Haag 18.10.1906). Burgemeester van Harlingen (1864-67), liberaal tweede-kamerlid, district Lwd. (1866-86).

Zie: N.B.W. IV, 752.

HINTE, Engelbert van, sociograaf (Dokkum 23.3.1894-Haarlem 25.4.1945). Promoveerde 1936 op *Sociale en economische geografie van Harlingen*. Schreef demografische en sociaal-geografische artikelen over Fr.

Zie: Reg. Leeuw. Cour. 13; Leeuw. Cour. (14.2.1040).

HIPPERTSANKJES. Monotone Fr. liedjes, gezongen bij het maken van fluitjes, om de bast makkelijker los te krijgen. Vaak met half magische formules (Nederlands: 'half af, heel af, als ik het zeg, dan zul je deraf!' of: 'als je er niet af wilt gaan, komt Jan met het scheermes je de kop afslaan'). *H.* behoren tot de weinige overgeleverde Fr. kinderliedjes. **HIS**, Rudolph, rechtshistoricus (Bazel 17.7.1870-Munster, in Westfalen, 22.1.1938). Deze Zwitser bestudeerde vooral de geschiedenis van het strafrecht, ook in Fr.

Wrk.: Graf und Schultheiss in Fr. (1894); Das Strafrecht der Friesen im M.A. (Leipzig 1901).

Zie: H. Naendrup, R. H., ein Forscherleben (1941); Ztschr. Sav. Stift. G.A. (1941).

HISSEMEER. Ondiep meertje (ca. 20 ha) in Wym-britseradeel, Z. van Abbega, verbonden met Pieke-meer. Veenbodem. Droogmakingsplannen voor *H.* en Piekemeer (1957).

HISTORIA FRISIAE. Latijnse kroniek van een Fries (ca. 1474 uit Thabor?). Handschrift van 1492 uit München. De verhouding tot de minder Fr. *Gesta* Fresonum*, die hetzelfde geeft, is niet duidelijk.

Zie: Vr. F. XXXV(1939), 96-151; J. Hoekstra, Vier Fr. kronieken (1948); H. Bruch, Kroniek der Fr. kronieken (1952), 14; E. H. Waterbolk, Twee eeuwen (1952), 38-40, 245-247; Romein-Bruch, Supplement (1956), 56-58.

HISTORIEPENNING. Vroeger werden bij bepaalde gebeurtenissen, in de prov. meer gedenkpenningen geslagen dan tegenwoordig. Er zijn zuiver persoonlijke gedenkpenningen, bij een benoeming enz. (z Familiepenning), maar ook echte *H.en*. Deze *H.en*. illustreren de geschiedenis.

Tot de persoonlijke behoren penningen op V. v. Aytta en Bucho Aytta, Hidde Sybrens, Igr. van Achelen, M. Högelcke, B. Bekker, U. Huber, M. van Coehoorn, P. Camper, Arjen Roelofs en natuurlijk op de Fr. stadhouders. Echte *H.en* zijn die op het slechten der kastelen te Lwd., Harlingen en Staveren (1580), de Dokkumer vestingwerken (1582), het ontzet van Koevorden (1594), het harddraven tussen Harlingen en Makkum (1647), de Strobosser Trekvaart (1654), de inhuldiging van Willem Karel Hendrik Friso (1734), de afschaffing der imposten (1748), de erkenning van Amerika (1782), het tweede eeuwfeest der Franeker hogeschool (1785). z Landdagpenning.

Zie: Historia VII (1941), 283-287; Repert., 336-339.

HISTORIESCHRIJVERS, z Geschiedschrijvers, 's Lands.

HITSUM (Fr. idem, wrsch. persoonsnaam en

um*). Dorp in Franekeradeel (317 inw.). Veeteelt, landbouw. Herv. kerk, openb. lag. school, school voor chr. volksonderwijs, z Runenschrift.

Zie: Fr. Dagbl. (I, 8, 15, 22.12.1956).

HJELDEI. Eigenlijk: heilige dag; nu: vrije dag. Paasmaandag, Hemelvaartsdag, Pinkstermaandag, Tweede Kerstdag en Nieuwjaarsdag zijn de 'hjeldagen'. Op Goede Vrijdag is er 's avonds kerk, gewoonlijk wordt het Heilig Avondmaal bediend, maar in de meeste streken is de Goede Vrijdag een werkdag; sedert W.O. II verschijnt echter de Leeuw. Cour. die dag niet. In veel (vrijzinnige) gemeenten is op Hemelvaartsdag geen kerkdienst. Gereformeerden doen op de *H.* hetgeen ze op zondagen nalaten, uitgaan bijv. '*H.* meitsje', het werk neerleggen. 'Hjeljoun' (*joun*, avond), rusttijd. 'Hjeljoun krije' (krijgen), ontslagen worden.

HLUDANA-geloftesteen. Steen, tegen 100 n.C. door Romeinse pachters der Middelzeevisserij voor de godin *H.* opgericht, gevonden 1888 in terp te Beetgum. Dit wijst op handel met Romeinse soldaten en op vaargeulen langs Beetgum. Misschien later door heidense Friezen vereerd, z Godenbeeldjes. Thans in het Fr. Museum, z Heidendom.

Zie: Versl. K.A.v.W., 3de R. (1889), VI, 58; Vr. F. XVII (1890), 325-337; Boeles II, 131-133, 163.

HOANTSEN (Kemphanen). Bijnaam van de Franeker studenten ('loskoppen'). Dit internationale gezelschap, verenigd in nationale groeperingen, bezorgde de burgers vaak last; er is veel gevochten, vooral in de iyde eeuw. z Hogeschool.

HOARNSE-WEINTSJE. Rijtuig in gebruik bij de Woudboeren; zou zo heten naar de hoornvormige knoppen op het achterkrat. In de 18de eeuw komt echter ook 'Hoornse speelwagen' voor. Of het een óf het ander lijkt dus volksetymologie, z Wagentypen.

HOARSA. Waternaam, o.a. O. van Workum. Misschien paardewater (*hors*, paard).

Zie: Fr. Plaknammen I, 41-42; Schönfeld, Waternamen, 131.

HOCKEY. Tak van sport, alleen te Lwd., Sneek en Heerenveen, gespeeld door vijf verenigingen met ruim 300 actieve leden.

HOE DAE FRESEN ROEM WONNEN. Soort roman uit M.E. Ander handschrift met dezelfde inhoud: *Hoe dae Fresen toe fridom koemen*. Moeilijk te dateren.

Zie: P. Sipma, De saun Fr. sélannen (1940), 16; H. Bruch, Kroniek der Fr. kronieken (1952), 13.

HOEDEMAKER, Philippus Jacobus, theoloog (Utrecht 16.7.1839—Santpoort 26.7.1910). Stond kort als herv. predikant te Nijland (1888—90), maar had onder de Fr. orthodoxe hervormden blijvende invloed, vooral in de Zuidwesthoek: anti-Kuyper, anti-Doleantie; leuze 'Heel de kerk en heel het volk'. Op n.10.1888 verscheen zijn blad 'De Geref. Kerk'. *H.* streefde naar reorganisatie en heeft op de Fr.

herv. kerk en op de Chr.-hist. politiek zijn stempel gezet, z Banier, De.

Zie: B.W.P.G. IV, 51-64; N.B.W. VIII, 778.

HOEFBLAD (Fr.: *hoefbléd*). Klein *H.*, zeer algemeen in bouwland op de klei. Ook elders. Groot *H.* veel minder algemeen, wel voorkomend in stinsflora*.

HOEKKASTJES, z Beschilderd meubilair, Hindeloopen (volkskunst).

HOEK-NAMEN. Veel dorps-, land- en waternamen bevatten een synoniem van 'hoek' of 'bocht', zo: egge, igge, harne, herne, hop, horne, krenze, oerd, oord, winkel. Vgl. ook bocht, rak, rek, spijkerboor.

Zie: Moerman 61, 101, 104, 105, 173, 187, 218.

HOEKSTRA. Doopsgez. familie, afstammend van Sytze Benediktus *H.* (Oudega-Smallingerland 1698-Den Burg 1768). Hoewel boer, diende hij ook de gem. van Witveen als lekepreker sinds 1722, werd beroepen naar Veenwouden (1726), stond te Den Burg op Texel (1753—68). Gehuwd met Jouckje Egberts, vader van vijf dochters en zes zoons, alle doopsgez. predikant, evenals enkelen van zijn klein- en achterkleinzoons. De bekendste is Sytze *H.* Benediktusz. (Wieringerwaard 20.8.1822—Ellecom 12.6.1898), doopsgez. predikant te Akkrum (1845—52), Rotterdam (1852-57), prof. aan het doopsgez. seminarie, waar hij een gematigd modernisme (liberale theologie) introduceerde, en aan de Amsterdamse Univ. in dogmatiek, ethiek en godsdienstwijsbegeerte. Van de familie *H.* zijn 12 leden doopsgez. predikant geweest. Freerk *H.* behoort er niet toe.

Zie: W. F. Goiterman, De Godsdienstwijsbegeerte van S.H. Bz. (Assen 1942); Menn. Encyclopedie II (Scottdale 1956), 773-776.

HOEKSTRA, Albert ten Broecke, jurist (Holwerd 1765-Amsterdam 1828). Leerling van E. Wassen-bergh* en J. W. de Crane*, grietman van West-dongeradeel (1794—96, 1813); enige tijd hoogl. te Leuven; beoefende als dilettant de Germaanse taaistudie, onderzocht de Juniana* te Oxford; zijn plan tot uitgave van Gysbert Japicx (1813) is mislukt.

Zie: Wumkes, Boddars, 495-511; N.B.W. VI, 786-787; Versl. Fr. Gen. I-XII, 50-52.

HOEKSTRA, Freerk, theoloog (Dokkum 1760-Harlingen 31.3.1837). Doopsgez. predikant te Holwerd (1786), Zaandam (1791), Harlingen (1792-1836). Schreef theologische verhandelingen, maar vooral godsdienstige kinderboeken, toen iets nieuws: *De Gesch. der Apostelen* (1818), *De Gelykenissen van Jezus in gesprekken* (1825, ²1842), *De Wonderwerken van Jezus* (1833). Stichtte mede het Fr. pensioenfonds voor doopsgez. predikantsweduwen.

Zie: Doopsgez. Bijdr. (1869); Menn. Encyclopedia II (Scottdale 1956), 773.

HOEKSTRA, Jan, theoloog (Sloten 14.5.1874-).

Predikant te Burum (1907—19) en Ternaard (1919-43). Voorzitter van de afdeling Frl. van de Confessionele Ver., van de C.H.U. in Frl., redacteur 'Herv. Zondagsblad' en chr.-hist. orgaan 'De Banier' (1916-40), leraar chr. hogere burgerschool en herv. kweekschool Lwd.

Zie: Leeuw. Cour. (16.11. 1957).

HOEKSTRA, Jelle, taalkundige (Bolsward 24.2. 1913—). Studie Duits te Groningen, promotie 1940, leraar te Zwolle en Velsen; tevens enkele jaren bijzonder hoogl. Fr. aan de Univ. te Amsterdam.

Wrk.: Die gemeinfriesischen siebzehn Kuren (Assen 1940); Vier Fr. Kronieken (Den Haag 1948); De eerste en de tweede Hunsinger Codex (Den Haag 1950).

Zie: Repert., 83.

HOEKSTRA, Rikstus Andries, medicus (Wommels 12.6.1904—). Specialist hart- en bloedziekten, richtte 1938 de bloedtransfusiedienst te Lwd. op.

HOEKSTRA, Siebe Jeips, molenaar (Haskerdijken 3.6.1825-Heerenveen 2.4.1858). Strijder voor het Fr., richtte Selskip* te Heerenveen op; schreef in Fr. tijdschriften.

Zie: N.B.W. IX, 366.

HOEP. Dijk. In het Riustringer recht: 'ene geldene hop, ther umbe al Frisland lith' (een gouden *H.*, die om geheel Frl. gaat). De ringdijk van de Oosterender-polder heette in de 16de eeuw nog zo.

HOERDE, horde. Schutting van tenen of rijshout bij een eendenkooi*. Vroeger: *a.* eendenkooi niet één pijp; *b.* gevlochten koeschutting; *c.* bewaarplaats (bijv. appel-?!), z Gielgoerde.

HOEUFFT, Jacob Hendrik, jurist (Dordt 29.7.1756-Breda 14.2.1843). Tevens Latijns dichter en numismaat met interesse voor talen, o.a. Fr.; schreef: *Taalkundige aanmerkingen op eenige Oud-Vriesche spreekwoorden* (1812, ²1815).

Zie: N.B.W. III, 595-596.

HOEVE, De. Dorp (416 inw.) in Weststellingwerf Z.O. van Wolvega. Herv. kerk, openb. lag. school. Taal Stellingwerfs.

HOEVENSTELSEL. In een *H.* is dorp of buurschap* vrijwel onveranderlijk ingedeeld in gelijkwaardige hoeven met gelijke rechten en plichten (zelfs als door vererving, naasting, overdracht bijv. dubbele, halve, kwarthoeven ontstaan, is de volwaardige hoeve lang te herkennen). In Frl. zijn sporen van *H.* op Ameland en om het Bergumermeer. Over de ouderdom van het *H.* zijn de meningen verdeeld.

Vroeger meende men, dat het terugging op de oudste vorm van bodem-, verdeling bij de Germanen (op den duur steunend op een marke*, ais nl. de verspreiding van elke plaats overeen ees* en - al of niet gemene - finnen* en mieden* gemeenschappelijk beheer eist, dus bijv. niet bij doorgaande* plaatsen). Thans overweegt men, of *H.* niet wijst op een vrij jonge grondheerlijke mark; *H.* zou dan alleen in een grondheerlijk kolonisatiegebied te vinden zijn. Hierop wijst: *a.* het woord 'hoeve', in de M.E. meest

gebruikt voor een schatplichtige hoeve; *b.* de straffe organisatie, nodig voor *H.*; *c.* de regelmatige perceelsindeling, die men steeds bij een *H.* vindt; *d.* (voor Frl.) dat Ameland een heerlijkheid en de streek om het Bergumermeer ontginningsgebied van het Bergumer klooster was.

Zie: Zeitschrift Savigny Stiftung, Germ. Abt. 53 (1933); F. Lutge, Die Agrarverfassung des frühen M.A. (1937); Festschrift A. Dopsch (1938); Zeitschrift Savigny Stiftung, Germ. Abt. 68 (1951); voor Frl.: O. Postma, De Fr. Kleihoeve (1934); Vr. F. XXXIX (1948), 26-48; D. J. Cuipers, De gemeene Dorpsgronden in Oostergo (1949), 53 e.v.; Vr. F. XL (1950), 62-67.

HOEIJTEMA, Johan Riemers Gravius van, 17de-eeuws klokkengieter te Sneek, werkte met Jelte* Piers.

Wrk.: klokken te Akkerwoude (1655) en Sneek, stadhuis (1658).

HOF (Fr.: *hef*). In het algemeen: tuin. Gewoonlijk beperkter: *a.* boomgaard. 'Hofsjonge, hofkje, hofkesjonge', stelen, snoepen, uit andermans boomgaard. Hofsjonger (oud) predikant, die op een goed onthaal uit is. *b.* kerkhof. 'To hof bringe' (naar het kerkhof brengen), begraven.

HOF, Jan Jelles, journalist (Gaastmeer 27.10.1872-Lwd. 13.2.1958). Schipperszoon, beroepsmilitair, journalist aan 'Nieuwsblad van Frl.' en 'Leeuw. Nieuwsblad', redacteur 'Frysk en Frij' (1945); schreef retorische poëzie onder pseud. Jan fen'e Gaestmar (*Klankboarne*, 1906, vermeerderd herdrukt: *Fan eigen tiid en folk*, 1951), proza (*Omstikken en Sydstikken*, 1907), kinderlectuur (*Yn eigen tún*, 1909), vertalingen, o.a. naar Höltz, Multatuli, Gezelle, Longfellow (*The song of Hiawatha*, 1901-04), vele brochures en artikelen. Voortreffelijk kenner van de Fr. volkstaal: (met O. H. Sytstra) *Nieuwe Fr. spraakkunst* (1925); *Friesche dialectgeografie* (1933); *Dit en dat oer it Stedsk* (1956).

Felle, begaafde figuur in de Fr. beweging, had vele conflicten, bestrijder der Jongfriezen. Memoires: *Fjirtich Jier Taelstriid* (4 dln, 1940-42).

Zie: Kalma, Fr. Skrift. I, 44, 192-218; II, 314; D. Kalma, Koarte ynlieding ta Fjirtich Jier Taelstriid (1943); Piebenga (1957), 203-209; Repert., 83.

HOFADEL, Friese, Willem IV nam 1748 een groep Fr. edelen als raadsleden uit Lwd. mee naar Den Haag, o.a. E. Sj. van Burmania, D. Sirtema van Grovestins, G. O. van Burmania, W. en O. Z. van Haren. De laatste werd op den duur leider van deze 'Fr. kabale' tegenover Brunswijk*. Na de dood van prinses Anna (1759) verloren de Friezen aan macht. Brunswijk noemt de Friezen een 'Loevesteinse factie', hij wint de strijd. Een intrige (1765) o.l.v. Onno Zwier van Haren mislukt. Deze wordt ook buiten Den Haag geweerd.

HOFFMAN, Melchior, hervormer (Hall, in Zwaben, vóór 1500-Straatsburg na 1543). Reizend profeet; zou 1532 uit Emden naar Lwd. zijn gekomen en hier een kleine gemeente hebben gesticht. *H.* verwachtte het Godsrijk spoedig.

Zie: P. Kawerau, M. H. als religiöser Denker, Verh. Teylers Godel. Gen. (Haarlem 1954, met lit.).

HOFHELP. Werk dat boeren voor hun landheer moeten do«n, meestal het binnenhalen van de oogst op de hof van de landheer. Door absenteïsme* der landheren is *H.* bijna verdwenen. Relicten van deze, van oorsprong wrsch. horige, diensten nog in Z.O.-Frl.

HOFMA, Gerben, voetballer (Venlo 19.4.1925-). Linksbuiten van Heerenveen. Speelde 1950 twee wedstrijden in het Nederlands Elftal.

HOFMEER. Ondiep meertje in Heidenschap bij Brandeburen. Verbonden met Fluessen. Opp. ca. 15 ha.

HOF SJONGE, z Hof.

HOFSTEDE, Petrus, theoloog (Zuidlaren 16.4.1716-Rotterdam 27.11.1803). Na studie te Groningen en Franeker predikant te Anjum (1739-43). Had toen al geschreven over de slechte theologische opleiding (*Pseudostudiosus hodiernus*, 1738). Tegen de tolerantie* (z Stinstra, J.). Geliefd rechtzinnig, orangistisch predikant, ook buiten Frl. geïnteresseerd in Fr. gebeurtenissen. Tegen G. Th. de Cock*.

Zie: B.W.P.G. IV, 138-152.

HOF STRA, Dirk, ceramist (Idsegabuizen 1892—). Autodidact; eerst schilder bij Tichelaars Aardewerkfabriek, nu zelfstandig; experimenteert met glazuur, maakt fraaie unica.

Zie: Scheppend Ambacht (febr. 1955).

HOF VAN FRIESLAND. Regeringscollege, opgericht 1499 door Albrecht* van Saksen, om met de stadhouder bestuur en rechtspraak uit te oefenen. Tot in de opstand tegen Spanje (1576) was het *H.* de landsheer toegedaan; de raden (raadsheren) moesten dus vervangen worden. Het *H.* kwam van zeven via negen op 12 leden, voor het leven benoemd, en moest zich na 1581 — ondanks tegenstand — tot de justitie bepalen; politieke macht was daarmee uitgesloten. Het *H.* was allereerst voor de strafrechtspraak van zware delicten in eerste instantie: overtredingen deden de nedergerechten* af (met beroep op het *H.*). In civiele zaken was het *H.* haast alleen beroepsinstantie. Het *H.* sprak sedert 1504 recht naar de zgn. Saksische* Ordonnantie, 1602 vervangen door 'Statuten, Ordonnantien en Costumen', herzien 1723. Van groot belang was daarnaast het Romeinse recht.

Zie: J. S. Theissen, Centraal Gezag en Fr. Vrijheid (Groningen 1907), 143-180; C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Frl. tijdens de Republiek (Assen 1934), 25-34.

HOGEBEINTUM (Fr.: *Hegebeintim, Beintum*, um*-naam met *beint*, bintgras, of: 'op de beinten', in het bintgras). Dorp (221 inw.) O. van Ferwerd, hoogste terp van Frl. (8,8 +N.A.P.), vroeger ruim 10 ha groot. Herv. kerk (ca. 1200), rouwborden. → Beeldhouwkunst.

Zie: Hepkema Memories, 137; Reg. Leeuw. Cour., 50; Repert., 193.

HOGEDIJK. Benaming voor oude binnendijken, o.a. bij Stiens en Nijland.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, register.

HOGHE HERENWEG. Verharde weg Stiens-Hallumerhoek—Westernijkerk, volgt een hoge wal, zeer wrsch. deel van Oostergo's oudste Middelzeedijk. z Herenweg.

HÖGELCKE, Michiel. Lübecks soldaat, sedert 1570 in Frl., na vertrek van Steyn Maltisten* (1587), door de Staatsen (E. Isbrandi*, K. Roorda*) tot bevelhebber der Fr. troepen aangewezen. Maar Willem Lodewijk benoemde de Bohemer Peter von Sednitz-ki; hij won. Daardoor meer spanning tussen Roordisten en Willem Lodewijk en tussen *H.* en von Sednitzki. Botsing 1589; krijgsraad stelde *H.* in het ongelijk. *H.* vertrok, hij kreeg o.a. een gouden keten met penning. Ook von Sednitzki vertrok, opgevolgd door Taco van Hettinga*.

Zie: Vr. F. 1 (1839), 321-341; VIII (1859), 139-146; L, H. Wagenaar, Willem Lodewijk, passim.

HOGEMAN, Johannes, pastoor (Steenwijkerwold 2.5.1828- Slagharen 10.5.1893). Schreef over Fr. (kerk) historie.

Zie: N.B.W. I, 1138; Repert., 84.

HOGEREBURGERSCHOOL, z Schooltypen.

HOGERHUIS. In de nacht 5-6.12.1895 werd bij gardenier Gabe Haitzma op de hoek Schradijk-Hogedijk onder Britsum ingebroken en geschoten. Gearresteerd werden de broers Wibren, Harten en Keimpe *H.*, revolutionair-socialistische arbeiders uit Beetgum, en op getuigenis van Haitzma en zijn huisgenoten Ymkje en Sieds Jansma (die de inbrekers eerst niet herkend hadden) veroordeeld tot resp. 12, 11 en 6 jaar. Velen (O. Stellingwerf, J. Hepkema, later A. van der Heide, P. J. Troelstra) achtten dit onjuist. Beetgumers wezen Sybolt Alberda, Paulus van Dijk en Allard Dijkstra als schuldig aan. Ze hadden zich tegen vrienden ook daarover uitgelaten. Een gevonden dievenlantaarn was een belangrijk bewijsstuk.

Een landelijk *H.*-comité streed voor invrijheidstelling der *H.en.* Er werd veel gepubliceerd, tientallen vergaderingen zijn gehouden. Men sprak van klassejustitie. De rechtbank zou eer de. socialistische beweging willen schaden dan recht doen. Alle pogingen tot revisie (P.J. Troelstra beledigde daarbij zelfs opzettelijk de officier van Justitie te Lwd.) mislukten. Troelstra kwam voor een maand in de gevangenis. Door actie van 'revolutionairen' tegen 'parlementairen' werd bij het revisieproces van 1900 Z. van den Bergh advocaat der *H.en.* Deze was niet overtuigd van hun onschuld, mede daardoor mislukte de revisie. De volksstem bleef klinken. Ten slotte kwam er reductie van straf. Keimpe († 1929) kwam in 1901 vrij, Marten († 1936) in 1902, Wibren († 5.1.1948) op 28.9.1905. Tot heden leeft bij velen onbevredigdheid over het verloop van deze Fr. Dreyfus-zaak; nog steeds staan tegenover elkaar een meerderheid die in de onschuld der *H.en* en een minderheid die in hun schuld, of in

die van een groep van zes vrienden gelooft. D. A. Tamminga schreef over deze kwestie een Fr. toneelstuk (1950).

Zie: P. van der Molen, De *H.*-tragedie (1954).

HOGER ONDERWIJS. E. Wassenbergh* gaf te Franeker een privatissimum in het Fr. Aan Nederlandse en buitenlandse universiteiten is in de 19de eeuw door neerlandici, germanisten, anglisten stellig aandacht aan het Fr. geschonken (o.a. door Th. Siebs*, W. G. van Heiten*, Sir William Craigie*). Docenten speciaal in het Fr. komen laat: F. Buitenrust Hette-ma*, privatdocent te Utrecht van 1896-1922 (nadat Gallée en Cosijn al eerder op Fr. colleges hadden aangedrongen).

Th. Siebs bedankte vooreen Gronings professoraat, nadat hij in 1919 in een brief aan P. J. Troelstra getoond had, voor iets dergelijks wel te voelen. P. Sipma*, privatdocent in Groningen sedert 31.10.1917, werd daar lector (4.10.1930-12.6.1942); 1941 ordinariaat voor het Fr. in Groningen ingesteld, bekleed door J. H. Brouwer* (18.10.1941-1956), door W. J. Buma* (26-1.1957). Op initiatief van Brouwer stelde de Groningse literaire faculteit een doctoraal examen Fr. in, andere universiteiten volgden. Intussen had de prov. Frl. via Prov*. Onderwijsraad van Frl. bijzondere leerstoelen in het Fr. ingesteld. G. Gosses* was bijzonder hoogl. aan de Gem. Univ. te Amsterdam (23.4.1934-1948) en te Utrecht (4.11.1935-1948). In Amsterdam opgevolgd door J. Hoekstra* (18.10.1948), na een lacune vervangen door J. H. Brouwer (1956); in Utrecht door W. J. Buma (17.10.1949), opgevolgd door P. Gerbenzon* (1957). K. Fokkema*, sedert 1948 privatdocent in Leiden, werd buitengewoon hoogl. aan de Vrije Univ. (30.9.1949) en te Leiden (21.3.1952); sinds 1952 is hij ordinarius o.a. in het Fr. aan de Vrije Univ. Behalve te Nijmegen, is dus aan alle Nederlandse universiteiten gelegenheid tot het volgen van Fr. colleges. De eerste Fr. dissertatie was van D. Kalma* (1938). Door dit al les is de studie der Fr. taal- en letterkunde bevorderd, wat blijkt uit dissertaties en andere geschriften.

Zie: Frisia (1921), 134; J. J. Hof, Fjrtich jier taelstriid, dl. 4 (1942), 162; G. A. Wumkes, Neisawntich jier (1949), 213.

HOGERZEIL Mzn., Simon, theoloog (Zwijndrecht 10.2.1802-Driebergen 1.10.1870). Predikant te Augs-buur en Kollumerzwaag (1833—37). Geestverwant van S. van Velzen*, deed echter niet aan Afscheiding* mee.

Zie: B.W.P.G. III, 155-157.

HOGESCHOOL. Tien jaar nadat Leiden zijn *H.* kreeg, stichtten de Fr. Staten bij besluit van 14.4.1584 een 'Seminarium' en 'een eerlick collegium' (z Burse) voor de noodzakelijke opleiding van predikanten, een eigen *H.*, een eigen staatje binnen Franeker. Dat het een volledige univ. werd, hebben in het bijzonder E. Reinalda*, de nieuwe stadhouder Willem* Lodewijk en de geanticipeerde colleges van Henricus Schotanus* over de Institutiones mee bewerkt, en vooral ook de financiële basis uit de kloostergoederen, en de huisvesting in het Kruisheren-klooster, die sinds 1580 klaar lagen.

Stichtingsdatum 29.7.1585. De univ., genoemd *H.* of Academie, had vier faculteiten: theologisch, juridisch, medisch, met als vierde de voorbereidende faculteit der 'vrije kunsten'. Dat Franeker i.p.v. Lwd. is gekozen, hangt samen met de financiële voordelen, maar ook met Lwd.s toenmalige politieke houding. De *H.*, onder bestuur der Staten, bleef onder voor- en tegenspoed bestaan tot een Napoleontisch besluit haar 22.10. 1811 ophief, wat curatoren pas 3.11.1811 vernamen. Het Atheneum* (1815—43) was een beperkte voortzetting. Over beide informeert W. B. S. Boeles, *Frl.s H. en het Rijks-Athenaeum te Franeker* (I, 1878; IIa, 1879, IIb, 1889) volledig en nauwkeurig. Een studie over de *theologische*, de voornaamste, *faculteit* (als Eekhof, Leiden 1921; Cramer, Utrecht 1932) bestaat voor Franeker niet. Er waren al dadelijk drie hoogleraren, in totaal 43. Er zijn studies: over Maccovius (en Lubbertus) van A. Kuyper Jr. (1899); over Amesius van Hugo Visscher (1894) en Karl Reuter (1940); over Bogerman van Edema van der Tuuk (1868); over Witsius van J. van Genderen; over C. Vitringa Sr. van W. van Heel (1865). Naast Boeles geven algemene werken als van C. Sepp en J. Reitsma, losse artikelen, vooral van G. A. Wumkes, een en ander.

Het onderwijs is beïnvloed door strijd met doopsgezinden, rooms-katholieken, arminianen, socinianen, maar kenmerkt zich van den beginne door onmiskenbaar bijbelse oriëntatie (Nerdenus, Coccejus, Andala, Vitringa enz.) en door grote aandacht voor praktijk en vroomheid (Lydius, Amesius, M. Schotanus, Witsius). Dogmatischer is Maccovius (die behalve door zijn scholastieke methode ook door lossere zeden verzet wekte), na hem Vedelius, Cloppenburch, Arnoldus, allen niet-Friezen. De bloeiperiode der faculteit valt onder Van der Waeijen Sr., Röell, Andala, Vitringa Sr. om 1700. Daarna komt de eerste moderne theoloog, Herman Venema. Vooral 1620-30 wordt er geklaagd over ruwheid en losbandigheid (suyp-academie!) der studenten, ook van theologen. Onder de hoogleraren woedde meermalen de 'furor theologicus'.

Ook over het onderwijs in de *juridische faculteit* is na Bolles niets meer gepubliceerd. Zij is, behalve na ca. 1760, haast altijd goed, soms zeer goed, bezet geweest met hoogleraren en studenten. Tot 1647 doceerden er meest Friezen, toen zijn echter een Duitser, een Geldersman en een Noor benoemd. De Dokkumer U. Huber, sedert 1657 hoogl. in geschiedenis en welsprekendheid, doceert 1663-94 rechten. Hij noemt die wijziging in 1647 gevolg van de haast waarmee Fr. studenten afstuderen en zich in de praktijk storten. Met Huber, 'een ster van de eerste grootte aan Frl.s Ac.' (Boeles), begint de bloeitijd der faculteit met Van Glins, Danckelman, Schelkens, Noodt, Van Eek, Zacharius Huber, Westenberg, Heineccius. Merkwaardig is, dat de Duitser Trotz 1741-55 de stoot gaf tot bestudering van het

Nederlandse staats- (en dijk-) recht en pleitte voor gebruik van het Nederlands bij disputeren. Tijdens Johan Valckenaer, beïnvloed door Voltaire en Rousseau, ging de faculteit (eigenlijk de hele *H.*) merkbaar achteruit. Valckenaer had soms maar acht leerlingen, en als vurig patriot verspeelde hij ten slotte zijn ambt 16.5.1787 (evenals Manger, Coopmans en Van Kooten). Opvolger werd ten slotte Smalenburg, die het Romeins recht als grondslag de wetgeving wou handhaven, maar na twee jaar naar Leiden vertrok. Scheidius had enkele leerlingen en bedankte 1797 om de veranderde inzichten der regering. Swildens was meer 'volksverlichter' dan docent. De veelzijdige Tydeman sloot waardig de interessante rij der 39 juridische hoogleraren van Franeker (1812).

De *medische faculteit* heeft betrekkelijke bloei, maar ook diep verval gekend. Tot 1685 was er meest één hoogl., later twee, soms drie. Johannes Antonides van der Linden († 1664) was nog volgeling van Hippocrates en Galenus; de twee Matthaei († 1690, † 1700) horen al meer tot de chemiatrische school, na 1700 door Muys, Cyprianus, Ouwens, Camper, Coopmans, Mulder positief-wetenschappelijk voortgezet. Toch daalt in hun tijd het studentental, in het eind onrustbarend. De buitenlandse reizende studenten vielen uit, o.a. door diverse nieuwe universiteiten in Duitsland. Ook eiste de wetenschap een beter medisch instrumentarium en een hospitaaltje of kraamkliniek, wat de Staten te duur was. Zelfs de sectie van lijken gaf naast vervoer- ook financiële moeilijkheden. Politieke onrust en algemene malaise schaadden het onderwijs; in 1787 waren er drie studenten in de medicijnen. Het medisch onderwijs te Franeker is beschreven door J. W. Napjus in het Ned. Ts. v. Geneesk. (1923-40). Helaas is de laatste biografie die van Du Bois (1747).

De *faculteit der zeven vrije kunsten* omvatte vanouds de verbale vakken van het trivium (grammatica, rhetorica, dialectica) en de exacte van het quadrivium (arithmetica, geometria, astronomia, musica), maar praktisch de drie heilige talen (Hebreeuws, Grieks, Latijn), de min of meer wijsgerige traktaten der logica, fysica, ethica, metafysica, en de mathematische vakken: wiskunde, landmeetkunde, sterrenkunde. Door promotie in deze faculteit werd men Liberalium Artium Magister (L.A.M.) of (en) na 1650 Philosophiae Doctor. Steeds is er geklaagd, dat in het haasten naar de eigenlijke studie (in de drie hogere faculteiten) deze 'vorbereidende klas' te weinig aandacht kreeg. Franeker heeft altijd een hoogl. voor het Grieks gehad; hieruit begint de renaissance der Griekse studiën in Nederland (Bos, Hemsterhuis, Valckenaer). Dit is beschreven door J. G. Gerretzen. *Schola Hemster-husiana* (dissertatie 1940). De mathematische vakken komen 1700-1800 naar voren, hoewel het 'Plan de Ménage' (1774) er hoogstens een lector voornoemt, met grote wiskundigen als Metius, de twee Fullenii, meester Loré, Van Swinden. In *Het wijsgerig onderwijs aan de H. te Franeker 1585-1811* (dissertatie 1954) noemt S. Galama 30 hoogleraren in de eigenlijke wijsbegeerte. Vaak was er één, soms twee, zelfs drie in de jaren 1615-44, 1664-68, 1685-99, 1701-04. Tot

Regius' dood (1738) doceerde men nog het laatscholastieke aristotelisme (Adama, Maccovius, Verhel, Regius), maar een oppositierichting daarnaast volgde Plato of Ramus of Descartes (de Veno, Hachting, Holwarda, Greidanus, Andala). Merkwaardig ontwikkelde zich de fysica: het positief wetenschappelijke aspect kwam door Descartes en vooral door 's-Gravensande (dus indirect door Newton.) na 1727 zo naar voren, dat er niets wijsgerigs meer aan was (Allamand, Camper, A. en S. Brugmans, Van Swinden, Ekama). De faculteit der artes gold als voorbereidend, antwoord op levensvragen verwachtte men niet van de wijsbegeerte. Toch is Franeker door de artes van betekenis geweest, niet alleen door de Schola Hemsterhusiana, maar ook door de studie der bijbeltalen (Amama, Pasor, Coccejus), de disputen over de waarde der rede, over verhouding en eigenschappen van ziel en lichaam, over waarneming, weer, magnetisme, elektriciteit, Werktuigkunde, kruidkunde, sterrenkunde. Dichters in het Latijn waren J. Schotanus, Perizonius, Burman, Schrader, Van Kooten.

Het aantal hoogleraren en lectoren (1585-1811) beliep 170; 43 in de theologische faculteit, 39 in de juridische, 27 in de medische, 31 in de eigenlijk wijsgerige vakken, 30 voor talen en exacte vakken. Het aantal studenten is door onvolledigheid en wisselend systeem der lijsten niet precies te geven. Publikatie van een Franeker album studiosorum laat op zich wachten. Boeles komt tot 14596, nl. ingeschreven 1585-1685 8360, 1685-1785 5652, 1785-1811 584. In de eerste eeuw varieert het jaargetal van 20 (1588) tot 179 (1661). Het was 1624-64 boven 100. Na een daling tot ca. 70 is men 1682-1700 weer boven 100. Daarna in 1701 92, in 1709 31, in 1747 88, in 1764 22, in 1784 27, in 1795 8 in 1810 44 (conscriptie!).

Het Atheneum (1815-43) kreeg jaarlijks gemiddeld 13 nieuwelingen. Er zijn hoogstens acht theologen tegelijk geweest. Maximum aantal was 60 in 1830. De relatief vele medici werkten zelden voor een graad, maar werden plattelandsgeneesheer. Als de - door de Staten benoemde - hoogl. niet gepromoveerd was, kreeg hij gewoonlijk het doctoraat honoris causa. Men aanvaardde zijn ambt met een inaugurele rede, gaf een introductiemaaltijd en doceerde dan volgens een Ordo Lectionum van 8-11 en van 12-4. Soms waren er buitengewone hoogleraren (wegens ziekte van de ordinarius of om veelbelovende talenten alvast te binden), lectoren, privatdocenten, onderwijzers in levende talen en fraaie kunsten, muziekonderwijzers, dansmeesters*, schermmeesters; eens vroeg men (tevergeefs) een pikeur. In filosofie en theologie werden tweemaal per maand disputen gehouden, soms tot acht in de maand. De theses werden gedrukt. Ook 'pro gradu' werd een gedrukte disputatione gevraagd, maar menigeen is gepromoveerd 'remissa disputatione', soms zelfs zonder examen. Declamationes gaven spreekoefening. Regeling en praktijk van disputen, disputationes enz. zijn nogal eens veranderd, z. Academie drukkers, Alumnus,

Atheneum, Burse, Senatus Judicialis. G., s.

Bibliotheek. Ontstaan uit giften van particulieren. Aangevuld door schenkingen in geld en boeken (legatum Schurmannianum, schenkingen van stadhouders). Hoogleraren bij hun intree, studenten bij hun promotie moesten de Bibliotheek gedenken. Academiedrukkers* moesten een exemplaar geven van al wat bij hen verscheen. Handschriften kwamen geregeld binnen. Toch groeide de Bibliotheek niet hard. Subsidie klein, niet vast, bibliothecarissen niet steeds geschikt (soms secretaris der Academie, soms een hoogl.), moesten ook traktement hebben. Heel wat boeken ontvreemd, al lagen vele aan kettingen. Catalogi 1644, 1655, 1712 (vervolg 1749). Tijdens het Atheneum 3400 werken (7000 dln.). Laatste catalogus 1842. Na 1843 kwam de Bibliotheek via het Paleis van Justitie te Lwd. in de Prov. Bibliotheek*. Een deel ging naar Delft.

Hortus medicus. Na 1630 ingericht door Men. Winsemius, uitgebreid door Van der Linden en Ph. Matthaeus. Van de hortulani was David Meese* de bekendste. De Hortus bestond tot 1812. Die van het Atheneum is 1843 verkocht. De hortus was vooral van belang voor de farmacie*.

Zie: Boeles I, Iste dl., 411-417; Ned. Ts. v. Geneesk. 76 (1923), 1658 e.v.

Kabinetten en Verzamelingen. Er was: een collectie wis- en natuurkundige instrumenten (van A. Metius, J. P. Holwarda, B. Fullenius, A. de Grau, pas van belang als J. P. van der Bildt, gesteund door J. H. van Swinden 1754 de leiding krijgt), in de 19de eeuw verstrooid; een chemisch laboratorium van W. Ouwens en een theatrum anatomicum (bevatte weinig); twee herbaria (van Murk van Phelsum* en D. H. Beucker Andreae*); een xylotheek of houtverzameling van de Neurenberger Schlumbach (geschonken 1809 door Lodewijk Napoleon, thans in het Coopmanshûs).

Zie: Boeles I, Iste dl., 417-428; Fr. Jierb. (1942), 100-115.

HOGÉ WARREN. Zomerpolder (480 ha) in Smalingerland, tussen Kromme Ee en Lwd.

HOGÉ WEG, De. a. boezemwaterschap (1310 ha) in Smalingerland. Ongericht 1923 met het doel wegen in de buurt van Drachten te verbinden en daarna aan de gem. over te dragen. Als de schuld is afgelost kan het waterschap verdwijnen, b. waterschap in West-dongeradeel (112 ha), opgericht 1938. Gelijksortige taak, maar met een klein stukje weg in onderhoud.

HOGÉZIJL of Hoge Tille, a. brug, vroeger met keersluis, in plan weg Tjummarum—Dongjum over Franekervaart; b. tot 1857 brug met keersluis over Sneker Trekvaart bij Scharnegoutum.

HOITEBURSTER KADIJK. Tot 1932 zeewering, nu IJselmeerdijk tussen Oudemirdumer Klif en Korndijk Z.O. van

Nijemirdum.

HOITEFLIP. Soort stroopkoek, tot voor kort te Harlingen gemaakt. Genoemd naar een bakker Hoite of misschien ook naar twee, Huite en Filippus.

KOLDER, De (hommel). Fr. literair maandblad (1926-29). Redactie: J. H. Brouwer en R. P. Sybesma. Typografische verzorging: E. Caspers. Houtsmeden: o.a. J. Mulders en E. Caspers. Belangrijk vooral: R. P. Sybesma, *Boerke Thae*; E. B. Folkertsma, *Nei trettjindeheal jier*.

Zie: Wumkes, Paden II, 494-495.

HOLDINGA. Edel geslacht uit Anjum. Stamvader Gabe, grietman van Dongeradeel (1449); bekendste lid diens achterkleinzoon Botte. Zijn kleindochter Doed (1569-1646) huwt eerst Kempo van Harinxma à Donia, dan Georg Wolfgang baron thoe Schwartzberg, en is de laatste van het geslacht. In haar nageslacht' is *H.* soms voornaam, gecombineerd met die van haar vader Wilcko.

Zie: Stb. I, 219; II, 146; Sminia, Naamlijst, 77; Vr. F. VIII (1859), 384; Andreae, Nalezing, 25, 29; v. d. Aa VI, 303-304; N.B.W. VIII, 795.

—, **Botte van**, edelman (Anjum ca. 1500-Emden 1577). Schreef tussen 1564—70 *De origine, antiquitate et situ Phrisiae*; woonde 1567-77 als balling te Em-den. *H.* acht *H. van Cammingha** de drukker van het Fr. Landriucht*.

Zie: N.B.W. VIII, 795.

—, **Wilcko Bottes van**, jurist (Anjum ca. 1540-1595). Studeerde te Leuven, schreef over de natuurlijke historie, lid Verbond* der Edelen. Tegenstander van Aremberg*, vluchtte naar Emden. Na 1580 raadsheer te Lwd.

Zie: Leeuw. Cour. (6.2.1849); v d. Aa, VIII, 2, 981.

HOLENDUIF. Sinds de jaren 20 in Frl. vrij talrijk. Broedt in boomholten, konijnholten en eendekorven.

HOLKEMA. Predikantengeslacht uit 18de en 19de eeuw. Hiertoe behoorden: *a.* Franciscus *H.* (Makkum); *b.* Petrus *H.* (Oostrum); *c.* Franciscus *H.* (Akkrum); *d.* Petrus *H.* (Goingarip); *e.* Arjen Buwalda van *H.* (Oldeboorn).

Zie: B.W.P.G. IV, 162-163.

—, **Franciscus**, bioloog (Oldeboorn 10.5.1841—11.6. 1870). Onderzocht voor zijn promotie de Waddeneilandenflora (1868-69). Stierf tijdens de druk van het boek *De Plantengroei der Ned. Noordzee-eilanden* (1870).

HOLLAND. Door het huwelijk van Dirk VI (1112-57) met Sophia, kleindochter van Heinric* van Nordheim, maakte het graafschap *H.* aanspraak op Frl. Ook de bisschop van Utrecht had aanspraken. Zo kwam in 1165 een weinig belangrijk condominium* tot stand.

Pas Willem I had, zij het kort, enig gezag, Floris IV bereikte nog minder. *H.* wilde de macht aan zich trekken. Het werd gevaarlijk, toen Floris V Westfrl. onderwierp. Maar hij en Willem in

kwamen niet verder dan Staveren; Willem IV vond in Frl. de dood. Meer succes had Albrecht; Willem VI verloor het laatste houvast weer, en ook het succes van Jan van Beieren was tijdelijk. Filips en Karel van Bourgondië konden slechts bedreigingen uiten, Filips de Schone stond zijn rechten af aan Albrecht* van Saksen. Pas Karel V kon Frl. onderwerpen, waarbij zijn recht als graaf van *H.* erkend werd.

Tijdens de Republiek kon Frl. tegenover *H.* een zekere stand ophouden door het bezit van een eigen stadhouder en door zijn hoge quote*. Een zelfstandige Fr. politiek was niet mogelijk. Voor handel en scheepvaart was Frl. sinds de late M.E. nauw met *H.* verbonden. De emigratie* richt zich er sterk op.

HOLLE BOOM, z Kinderboom.

KOLLUM (Fr. idem, wrsch. persoonsnaam en um*). Het meest W. komdorp van Ameland (914 inw.). Ned. herv. kerk (19de eeuw, toren gerestaureerd), geref. en doopsgez. kerk. Openb. en chr. nat. lag. school. Kommandeurswoningen. IJzeren vuurtoren. Opkomende badplaats. Voor miede z Ameland; → Ameland, Duinen, Reddingwezen, Sinterklaas.

Zie: Repert., 193.

HOLOCEEN. Het laatste deel der aardgeschiedenis van ca. 8000 v.C. tot heden. De holocene geschiedenis van Frl. en Groningen is minder duidelijk dan die van W.-Nederland, doordat de Waddenzee het verband tussen de duinen en wat daarachter ligt verbergt.

Indeling van het holoceen

2000 n. C.	Subatlanticum	Beuk (laer beuk en haagbeuk)
1000		
0		
700 v.C.		— 700
1000 v.C.	Subboreaal	Iep en linde nemen af, beuk verschijnt
2000		
3000		— 3000
4000	Atlanticum	Vooraf els en bestanddelen van gemengd eikenbos (vooral iep en linde)
5000		
5500		— 5500
6000	Boreaal	Vooraf den en hazelaar; thermofiele bomen nemen toe
7000		
7500		— 7500
8000	Preboreaal	Gesloten bossen van beuken en dennen, eerste thermofiele bomen
8100		— 8100

Of de afzetting van dekzand* nog in het *H.* doorging, is onzeker. De oudste *H.*-afzetting is een veenlaagje, dat soms niet zo heel diep zit (basisveen of veen-op-grotere-diepte). Dit veenlaagje, meest ingeklonken tot enkele decimeters dikte, ontstond uit resten van vegetatie in een moerasstrook langs de

oudholocene zee. De moerassigheid drong over de kustlijn het land in, zodat het veenlaagje naar het pleistocene deel van Frl. toe hoger ligt en jonger is (Terschelling ca. 18 m diep, Boreaal; Harlingen ca. 5 m, eind Boreaal—Atlanticum; Makkumerwaard ca. 4 m, Atlanticum). Soms zijn er dunne kleilaagjes met resten van zeeschelpen tussen, teken van vroegere overstromingen. Voortgaande doorbraak beëindigde de veengroei; over het veen — voor zover niet vernield — kwamen wad- en kweldersedimenten. Deze vindt men ook op het veen onder onze eilanden, zodat toen de eilandengordel verder naar buiten moet hebben gelegen. Op de grens van Atlanticum naar Subboreaal komt weer veengroei i.p.v. de zeeafzettingen. Sommigen vermoeden hier daling van het zeeniveau, anderen denken aan verdere afsluiting van de eilandenboog. Latere overstromingen hebben dit veen weer aangetast, zodat van zijn uitgebreidheid weinig te zeggen valt.

Men neemt aan dat in Frl. de veengroei beperkt bleef tot een strook langs de hoge zandgronden en één aan de binnenzij der duinen. Tussen beide bleef een strook water, door gaten in de duinkust verbonden met de Noordzee. Zo ging daar ook in het Subboreaal wad- en kwelderafzetting door. De invloed der zee blijkt ook uit het percentage stuifmeel van zoutminnende planten in de binnenste veenstrook. Uit pollenanalyse blijkt, dat die veenvorming vrijwel het Subboreaal omvat. Zo zullen de venen van de Lage Midden toen één geheel gevormd hebben met die in het hogere zuidoosten. Op sommige plaatsen (Doniaga-Parregaasterpolder, Princehof) is er al veenvorming in het Boreaal, in het Oud Hof in het Atlanticum. Misschien is hier en daar het hele *H.* door veenvorming geweest.

Na de betrekkelijke rust, waardoor in het Subboreaal veengroei mogelijk was, komt het Subatlanticum met doorbraken van de Noordzee, in verschillende 'stoten'. De zgn. preromeinse transgressiefase ligt nog v.C. Plaatselijk werd een kleidek over de binnenstrook van het subboreale veen afgezet. Belangrijker was de postromeinse transgressiefase (Romeinse fase bij J. P. Bakker). Deze bedekte het veengebied tot ver naar binnen met een dunne laag klei (knipklei). Ook het zeekleigebied werd uiteraard verder opgehoogd. Dit is het terpengebied. Vooral in Barradeel liggen daarin lage ruggen, volgens sommigen door erosie ontstane wadzandwallen (J. P. Bakker), volgens anderen kwelderruggen, door iets sterkere sedimentatie aan de rand van de kwelder (C. H. Edelman).

Ca. 800-900 (Karolingische fase) dringt de zee ver het land in. De Middellzee ontstaat; vandaar dringt een net van erosiegeulen het knipkleigebied in. De zware klei, die later die geulen weer vult, is iets anders dan de knipklei. Nu treedt de mens meer op. De oudste dijken kruisen de geulen zowat loodrecht. Maar ook na de aanleg van dijken is tussen 13de en 15de eeuw toch sterkere transgressie opgetreden, en opnieuw na ca. 1850. *z.* Bodemdaling.

N.-Nederland moet zich in het *H.* ontwikkeld hebben achter een beschermende gordel. Hiervan weten wij te weinig. De waddenboog is geleidelijk naar binnen geschoven, of gedraaid, om de pleistocene kern van Tessel. Wrsch. heeft de kust

hier nooit het gesloten karakter gehad van die in het westen. B., A.

Zie: Geologie en Mijnbouw, nieuwe serie, XI (1949), 171-173; XV (1953), 351-364; Barradeel, uitgave Fr. Akademy (1954); Acta bot. neerl., vol. I (1952), 250-267; vol. IV (1955).

HOLST, Johannes van, theoloog (Rijnsburg 1640-Lwd. 21.11.1691). Van 1675—91 predikant te Lwd. Schreef vele stichtelijke boeken, o.a. traktaten over de kometen (1681) en de Franeker dansmeester* (1683).

Zie: B.W.P.G. IV, 177-179.

HOLSTEIN-PLÖN, Jan Adolf hertog van, veldmaarschalk (1634—1704). Hoewel een vreemdeling, werd hij 7.9.1693, tegen de uitdrukkelijke wens van de Fr. Staten, eerste veldmaarschalk (vacature-Van Waldeck). Ook Hendrik* Casimir II, die in de slagen bij Fleurus (1690), Steenkerke (1692) en Neerwinden (1693) had meegevochten, was kandidaat. De Fr. stadhouder trok zich toen terug.

Zie: N.B.W. I, 1143.

HOLSTEINZEE, de zee die in het Elster-Saale interglaciaal Frl. deels bedekte, *z.* Premorenaal.

HOLTHAUSEN, Ferdinand, Duits filoloog (Soest, in Westfalen, 9.9.1860-Wiesbaden 19.9.1956). Anglist. Hoogl. in Gotenburg en Kiel (-1925). Schreef: *Altfriesisches Wörterbuch* (Heidelberg 1925).

Zie: Korrespondenzblatt, des Vereins für nied. Sprachforschung, LVII (1950); 34; LXIII (1956), 50.

HOLTROP, Teerdze (Teatse) Eeltje, onderwijzer (IJlst 27.12.1865-11.11.1925). Eenzaam, onmaatschappelijk, door drankzucht geteisterd leven. Volksschrijver met satirische trekken. Bekend is de novelle *De wyld boerinne* (1915, ²1931, Ned. be kroonde vertaling in De Gids, jan. 1924, apart 1925). Voortreffelijk zijn de Shakespeare-vertalingen: *Hamlet* (1925), *Julius Caesar* (1928). Verder schreef hij, deels onder pseud. Gerben Goasses, voordrachten, puntgedichten en enkele toneelstukken, o.a. *In jaem mei ffjouwer frijers foruoar* (1945, verzorgd en ingeleid door J. Piebenga).

Zie: Wumkes, Paden II, 447-451; Piebenga (1957), 224-225.

HOLTROP VAN DER ZEE, Auke, scheepsbouwer (IJlst 1854—Joure 1939). 'Aukebaes' zette het werk van zijn vader Eeltje voort. Na 1920 raakte de scheepswerf aan de Sylroede te Joure in verval, maar na W.O. II kwam er nieuwe bloei. Voor hem en zijn vader werd in 1956 een gedenksteen op de graven te Westermeer aangebracht. Ook kwam er een gevelsteen op de helling. De zgn. hellingboeken van de twee scheepsbouwers zijn in Fr. Scheepvaartmuseum te Sneek.

HOLTROP VAN DER ZEE, Eeltje, scheepsbouwer (IJlst 1823-Joure 1901).

'Eeltsjebaes', afkomstig uit een oud IJlster skûtmakkersgeslacht, nam de werf van Hette Geerts te Joure over (1856) en bracht die tot bloei. Bouwde vele ronde en platbodemde jachten. Vooral zijn Fr. jachten en boeiers werden vermaard. Mogelijk heeft hij evenals zijn vader ontwerpen van F. N. van Loon* benut. Zijn lijfspreuk was 'Myn each is myn rij'. Evenals de oude scheepsbouwers werkte hij uitsluitend 'op het oog'.

HOLWARDA, Johannes Phocylides, wijsgeer (Holwerd 19.2.1618-Franeker 22.1.1651). Buitengewoon hoogl. in de logica (1639), gewoon hoogl. in de filosofie (1647) te Franeker. Vrijheidlievend verdediger van de 'recta ratio', bestrijder der aristotelisten, wijsgerig atomist, astronoom, ontdekker van de variabiliteit van een ster uit de Walvis, de Mira Ceti. Bekend om zijn *Philosophia naturalis* (1651) en zijn *Fr. sterrekunst* (1652). → Hogeschool.

Zie: Galama, *Wijsg. Onderwijs*, 91-100; B.I. (1938-39), 12-20.

HOLWERD (Fr.: *Holwert*, misschien persoonsnaam en werd*). Grootste dorp (1972 inw.) van West-dongeradeel. Ned. herv. kerk en evangelisatiegebouw, geref. kerk, doopsgez. kerk. Openb. lag. school, school voor chr. nat. onderwijs, nuts- en chr. kleuterschool. Carrosseriefabriek en bedrijf van de Z.P.C. (opslag en sorteren van aardappelen, drogen van granen). Bij de Ned. herv. kerk gedenkstee voor Waling Dijkstra*. Het veer naar Ameland geeft veel vertier.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 50; Repert., 193; Algra, *De Historie II*, 31-44. Holwerder sechs. Oude naam voor een zestal dorpen *H.*, Waaksens Brantgum, Foudgum, Bornwerd, Raard.

HOLWERDA, Benne, theoloog (Marrum 22.9.1909-Kampen 30.4.1952). Vooraanstaand geref. predikant, in 1945 afgezet; daarna hoogl. aan de theologische hogeschool (art. 31) te Kampen (1946).

HOLWORTEL (Fr.: *holwoartel*). Zeldzaam als bestanddeel van de stins-flora* op klei, zowel met purperen als met geelwitte bloemen.

HOMAN, Henri Peter Linthorst, jurist (Assen 29.5.1905-). Studeerde rechten in Leiden. Als advocaat en in het bedrijfsleven werkzaam. Tegen het einde van W.O. II hoofd van de Sectie Binnenlands Bestuur van het Militair Gezag. Sedert dec. 1945 commissaris der Koningin in Frl.

Zie: Fr. Koerier (25.5.1955).

HOMMEMA. Vrij onbekend edel geslacht. Misschien hoorde Humme Hummingha (Abbega, grietman van Wymbritseradeel 1450) er toe en vestigde deze zich later te Dronrijp. Kort na 1500 uitgestorven.

Zie: Stb. I, 209; II, 142; Sminia, *Naamlijst*, 276; Andreae, *Nalezing*, 90.

HOMMEMA, Roelof Hessels, boer-werktuigkundige (Finkum 24.2.1791-Sint-Anna Parochie 15.1.1854). Was boer, grutter, astronoom,

wis- en natuurkundige. Neef van Arjen* Roelof s. Hij bouwde met S. J. Rienks* de grote telescoop van de Leidse sterrenwacht.

Zie: Vr. F. XXII (1914), 150-177; M. Rooseboom, *Bijdrage*, 74.

HOMMERTS (Fr.: *De Hommerts*, in 1399 *Hummertze*, het tweede deel wijst op marke*). Streekdorp in Wymbritseradeel Z. van Sneek (706 inw.; 25 te Lippenwoude). Herv. en geref. kerk, twee chr. lag. scholen. Veeteelt. Pompstation van de Sneker waterleiding. Oorspr. waterstreekdorp langs de Var, sedert 1844 ook wegdorp langs de weg Sneek-Lemmer. Voor wapen → Dorpswapens.

Zie: Hepkema *Memories*, 241; Repert., 193; Algra, *De Historie III*, 264-279.

HOMMERTS-SNEEK. Boezemwaterschap (2642 ha) in Doniawerstal, Sneek, Wymbritseradeel en IJlst. Oppericht 1913. Doel: regelen van de waterstand, onderhoud van vaarten. Voor wapen → Boezemwaterschappen.

HOMMIUS, Festus (Fetse Hommes), theoloog (Jelsum 10.2.1576-Leiden 5.7.1622). Van 1599-1602 predikant te Dokkum, verder te Leiden. Contra-remonstrant, scriba Dordtse synode, bijbelvertaler.

Zie: P. J. Wymenga, F.H. (Leiden 1899).

HONDENSLAGER (Fr.: *hounegiseler*). Nog de naam van de kerkelijke deurwachter, die ook de honden uit de kerk moest houden, met aparte zitplaats dichtbij de deur. z Arrestantenhoek.

HONDERDSCHAP (huntari, centena). Term uit het Romeinse militaire kolonistenwezen. In Karolingische tijd een onderdeel van de gouw. Uit Frl. zijn bekend: Cammingehunderi*, Kilingehuntari, de pagus Tochingen (Dokkum). Mogelijk voorloper van de latere onderverdeling der gouwen, z Deel, Go.

Zie: Rhein. Vierteljahrsblätter XVII (1952), 344-384.

HONDEWIPPEN. Vroeger volksvermaak. Gevangen honden werden over een touw gezet, dat dan plotseling werd strakgetrokken. Men moest het dier zo hoog mogelijk wippen.

Te Rinsumageest ging het *H.* samen met een soort inwijdingsritus. De jeugd liet iedere nieuw ingekomene onder een Nederlandse vlag doorgaan, die bij het *H.* uithing. De witte baan van deze vlag liet de hondewipperij op de pijpbrug van Rinsumageest zien met het opschrift 'Vivat de hondewip 1848'. De vlag sedert 1921 in het Fr. Museum. De inw. van Rinsumageest heetten vroeger 'hounewippers'.

Zie: Leeuw. Cour. (14.2.1953).

HONDGELD (ook klein morgengeld). Belasting van vijf stuivers op het turf vervoer in de Compagnonsvaarten, nog na 1900 door de Dekema, Cuyck en Foeyts Veencompagnie geheven voor het onderhoud van sluizen, bruggen en andere werken. 'Hond' is veenmaat (20 stok of twee roede).

HONDSDRAF (Fr.: *tongerblom*). Plant, overall algemeen.

HONDSPETERSELIE (Fr.: *stjonkhoarne*).

Overal vrij algemeen op ruige plaatsen (kerkhoven enz.).

HONGARIJE. Door de Franeker Hogeschool* was er veel contact met het calvinistisch deel van *H.* Vele Hongaren studeerden te Franeker (theologie en andere wetenschappen), in totaal meer dan 1200, soms wel 20 tegelijk. Vooral in de iyde, begin 18de eeuw (in 1748 nog 23, in 1779 nog 4).

Zie: Bijdr. Vad. Gesch. (1922), 88-112.

HONGERJAREN. De 16de eeuw was ook voor Frl. op economisch gebied soms zeer moeilijk. In 1554 viel de grens tussen rooms en antirooms gedeeltelijk samen met de scheidslijn tussen rijk en arm (J. S. Theissen). De beeldenstorm (1566) is niet allereerst een religieuze beweging (L. J. Rogier). Vooral 1557 was zwaar. Hiervan getuigen gedenksteentjes aan de kerk te Lutkewierum en Visvliet. De rogge was toen zeer duur. De regulieren te Bergum vonden het dat jaar echter te omslachtig om het graan te dorsen en gebruikten het voor strooisel van de paarden en voor beestenvoer.

HONIG, Jan Jansz., doopsgez. predikant (Koog aan de Zaan 27.5.1847-Balk 17.3.1902). Schreef over Fr. doopsgezinden, speciaal die van Balk.

Zie: N.B.W. IX, 403; Repert., 84.

HONIGKLAVER (Fr.: *hunichklaver*). Plant. De akker-*H.*, witte en gele *H.* vrij geregeld op opslagterreinen e.d. Kleine *H.* is zeldzaam.

HOOFD (Fr.: *haed*). Paalwerk of stenen dam ongeveer loodrecht op de kust. Dient om zeestromingen op een afstand te houden, om verdieping van het strand te voorkomen en aanslibbing voor de dijk te bevorderen. Naam ook bij bruggen (frontmuur) en sluizen (binnen- en buiten-??).

HOOFDELING. Hoofdman over klein gebied (late M.E.), meest in het bezit van burcht en een legertje onderhoudend (z Ruter). Men ziet in de *H.* wel de nazaat van de Voorfrankische oeradel* of de opvolger van de skelta*. z Graaf.

Na het wegvallen van het grafelijk gezag in Frl. hebben de *H.en* in feite de daaraan verbonden rechten overgenomen. Zij vormden kleine, zelfstandige, elkaar beoorlogende heerschappijen: De oude rechterlijke organisatie was toen formeel nog gedeeltelijk intact. Toch oefenden de *H.en* naast sommige steden (vooral Groningen) en kloosters overal de feitelijke macht uit. Zij poogden hun gezag t.a.v. het rijk te legaliseren, door hun gebied rechtstreeks van de keizer in leen te ontvangen, maar dit mislukte door hun onderlinge partijschappen*. De Saksische hertogen en de Bourgondiërs hebben door het verlenen van privileges de meeste *H.en* aan zich weten te binden. Zij noemden zich nadien heerschap* en later jonker.

Zie: Ph. Heek, Drei Studiën zur Standesgeschichte (1939), 78-136; I. H. Gosses, Verspr. Geschriften (1946), 402-450.

HOOFDGELD. Hoofdelijke belastingomslag. Het *H.* was eerst een slechts af en toe geïnde belasting, maar werd later, nadat in 1649 de 500ste penning was afgeschaft, een onderdeel van de vijf*

speciën. Het op te brengen bedrag hing af van de rijkdom van de aangeslagene.

Zie: De Economist (1890), 283 e.v.

HOOFDPLAATS. De plaats waar de overheid van grietenij of (later) gem. zetelt. Hier werd eertijds 'de Weer of recht' gehouden, z Weerstal. Vele grietenijen hadden achtereenvolgens verschillende *H.en* (bijv. Baarderadeel, Dantumadeel, Donia-werstal, Smallingerland en Westdongeradeel) of meer dan één *H.* tegelijk (bijv. Opsterland, Tietjerksteradeel, Utingeradeel en Weststellingwerf). Andere grietenijen verloren hun *H.*, doordat deze tot stad werd en dus buiten hun rechtsgebied viel. Toch bleef de overheidszetel er soms (Franekeradeel, Wymbritseradeel en, vrij recent, Leeuwarderadeel). Weer andere trokken zich op den duur uit de stad terug (Hemelumer Oldeferd en Wonseradeel). Engwirden en Schoterland maakten beide (i.p.v. respectievelijk Tjalleberd en Oudeschoot) het centrum Heerenveen (dat in beide lag) tot *H.*; het gevolg was dat ze ten slotte tot één gem. verenigd werden.

HOOFT, Pieter Cornelisz, dichter en prozaïst (Amsterdam 16.3.1581—Den Haag 21.5.1647). *H.* behoorde 1630—40 tot de schuldeisers van het wat de quoten* betreft zeer achterstallige Frl. Hij verkreeg kloosterlanderijen*, die hij met winst verkocht.

Zie: Vr. F. XXIX (1929), 61-72.

HOOFT VAN IDDEKINGE, Jan Ernst Henric, numismaticus (Maastricht 2.7.1842-Den Haag 21.12.1881). Schreef: *Frl. en de Friezen in de M.E.* (Leiden 1881).

Zie: Levensber. Letterk. (1884); Repert., 84.

HOOGVEEN, Douwe, onderwijsdeskundige (Giethoorn 1862—Leiden 1941). Stond 1888-94 als onderwijzer te Stiens, waar hij de later zo bekende '*H.*'s leesplankjes' ontwierp.

Zie: Leeuw. Cour. (31.8.1951).

HOOGVEEN, Douwe Mattheus, classicus en schilder (Stiens 4.3.1891-). Woont te Haarlem. Naturalistisch schilder van landschappen, stillevens, portretten. Ook abstracte werken.

HOOGHOUT (Fr.: *heechhout*). Hoge houten brug op palen met horizontaal middenstuk. De beide hellende delen maken een hoek van ca. 30 graden met de begane grond. Door zijn hoogte en geringe breedte uitsluitend voor voetgangers, z Brug, Tille.

HOOGHUIS, Het. Weleer buitenplaats onder Bergum. M. v. Coehoorn* schreef hier ca. 1680 zijn werk over vestingbouw.

HOOGLAND, Jan Louw, landbouwer (Franeker 29.4. 1896-). Lid Ged. Staten en Eerste Kamer (P.v.d.A.); voorzitter Coöp. Zuivelbank, ondervoorzitter Zuiderzeeraad, bestuurslid Centrale Raiffeisenbank.

HOOGLANDEN (Fr.: *Boppe-* of *Heeglânnen*). Vroeger de naam van vreemde landen, hoger dan het onze, speciaal Duitsland. Een 'boppelanner' was een bovenlands paard; een 'heechlanner' een boerenseizoenarbeider uit Westfalen en omstreken, z Hannekemaaiër, Lapkepoep, Paard.

HOOGSLAG, Jacob Nanne Diederik, toonkunstenaar (Lwd. 31.3.1877-). Pianist, pedagoog, componist, jurylid. Studeerde aan het Luikse conservatorium. In 1897 te Sneek, opleiding voor vakdiploma piano. Carillondeskundige en -adviseur. Componist van veel gezongen koorwerkjes. Woont te Epse.

Wrk.: De sang yn Fryslân (1931).

Zie: Repert., 84; Sneeker Nieuwsblad (28.3.1957).

HOOGVEEN. Veen waarvan de ondergrond ligt boven de grondwaterspiegel. Van de uitgestrekte *H.en* in de Fr. Wouden nog een restant bij Fochtelo. z Veenvorming, Vervening.

HOOIBERG. Bij de schuurloze Oudfr. boerderij* werd het hooi in een *H.* naast het koehuis bewaard. Bij bouwboerderijen kwamen de akkervruchten op het hooi in de *H.* of in een aparte zaadberg. De in Frl. gebruikte *H.* was gelijk aan de vier-, vijf- of zes-roedebergen uit het gebied der grote rivieren. Na de komst der schuren bleef de *H.* in het Waterland* en bij onontwikkelde bedrijfjes bewaard. Bij het kleinbedrijf nog wel een gemoderniseerde *H.*

HOOIBERGERPOLDER. Waterschap (opp. ca. 3,5 km²), opgericht 1856, wrsch. vóór 1700 ontstaan ter bescherming van het land Z.O. van de lijn Nijemirdum—Sondel met het gehucht Hooibergen. De contributie of zeewerend waterschap Zeven Grietenijen enz. nam Zuiderzeedijk als onderhoudsobject over (1872). De opdijken van de zee naar de hoge delen van Gaasterland werden in 1700 en 1826 in orde gemaakt, maar zijn nu als dijk vervallen. Voor 1856 hadden de pachters van de poldergrond het dijksonderhoud.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 398-400; II, 158.

HOOIBRUG. Ophaalbrug over de Buitenringvaart bij Haskerdijken in de rijksweg Lwd.—Heeren veen.

HOOIDAMMEN. Buurt onder Oudega (Smallingerland) bij de draaibrug over de Hooidamsloot, het kanaal van de Kruisdobbe naar de Drachtster Wijde Ee, deel van het kanaal naar Drachten.

HOOMAAL (Fr.: *foaijen*, *margemiei*). Feestmaal na de hooioogst: spekpannenkoeken (Fr.: *spekstrou*) of gort met krenten of rozijnen en veel boter en suiker; verder bier en jenever. Vgl. D. H. Kiestra, *Oan 't hea-miel gear* (in: *Efter it oargel*).

Zie: Leeuw. Cour. (1.7.1950).

HOIOOGST (Fr.: *üngetiid*; in de Wouden:

haejing; juli heet nog *haeimoanne*). De *H.*, althans het maaien, is tegenwoordig over de zomer verdeeld, doordat naast hooi veel ingekuuld en machinaal gedroogd gras gebruikt wordt. Vroeger begon het hooien omstreeks Sint-Jan, als het gras rijp was, in de 18de eeuw op de klei al een maand eerder; in de Wouden en op de eilanden bleef men lang te laat maaien. Vóór 1780 werd in Frl. nergens meer dan eenmaal gemaaid, wel gebruikte men daartoe geschikt hooiland als voor-en naweide. Door de mechanisatie heeft men niet veel extra-werkkrachten nodig. Losse krachten trokken 's zomers uit de verveningen* naar de greidhoek, sedert de 16de eeuw kwamen daar ook de 'Hantje-mieren', Duitse 'üngetiders' (Poepen = Duitsers) tot ca. 1900 (z Hannekemaaiër). In streken met ingewikkeld verkavelde mieden* (op de eilanden tot in onze tijd) handhaafden zich boerenorganisaties voor de *H.* (al uit de 16de eeuw bekend) waarschijnlijk i.v.m. de oude bureplicht*. → Vlg. blz.

De niet-gemechaniseerde hooiing bestond uit: a. maaien (*mennen*) door in een schuine rij staande maaiers (*mieren*), die met de zeis (*seine*) het gras in zwaden (*swéën*) legden; b. het eerste drogen; men laat de zwaden een paar dagen liggen; c. keren, met houten hark (*harke* of *riuwe*); d. schudden en keren; e. zwelen (*sivyljen*) met de hark, in een schuine rij, om het hooi in een rug of zweel (*wurdze*) te brengen; f. schuiven op grote hopen (*reaken*) door het hooi met vooreen dwarsstok gespannen paarden bijeen te jagen (*tsymjen*); g. opladen op de hooiwagen (*weidloegjen*); h. thuisrijden of -varen; i. opsteken van het hooi in de schuur (vroeger in de hooiberg).

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 116-118, 209-211, 354-357.

HOOIVAK. In de schuurloze Oudfr. boerderij* ruimte ter breedte van één koestal, een soort doorgeefkast, waardoor uit de hooiberg* naast het koehuis hooi naar binnen werd gebracht. Niet synoniem met golle*.

HOOIWEG, miedweg. *H.en* leiden van een dorp naar de bijbehorende mieden* en lopen daar dood. Soms waterkerende functie naast de dienst voor hooivervoer; voor beide doeleinden vaak opgehoogd met zand, plaggen, takkenbossen. Vandaar *H.en* onder de naam *Sânwei*, *Kneppelwei*, *Prikwei* (*prik*, dunne tak). Als de *H.en* door een voorde gingen, werden die ondiepe plaatsen vaak verstevigd met balken of stenen: waed (wad), daem (dam) of tynje*. De *H.en*, nu meest verhard, zijn algemeen, behalve waar het hooivervoer vanouds over water geschiedt, z Furde.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. II, 583 e.v.

HOOL. Oude naam voor hoge duiker, stenen

boogbrug (Fr.: *pypke*). Vgl. in Barradeel Koehool.

Zie: Beekman, D.W.R. I, 807.

HOOR, Maarten Foppes ten, theoloog (Franeker 21.4.1890-). Zoon van Foppe ten *H.* (predikant, redacteur van "The Reformed American", gedurende 25 jaar hoogl. in de systematische theologie aan Calvin Theological Seminary). Woont te Alabama (V.S.).

Wrk.: Frl., nu en straks (1952), 377-381; Freedom limited (1954); The problems of thinking and knowing (z.j.).

HOORN (Fr.: *Hoarn*, hoek). Streekdorp aan de duinvoet op Terschelling, ca. 10 km O. van Westerschelling (273 inw.). Buurschappen: Oosterend, Lies, Formerum (gedeeltelijk) met 402 inw. Openb. en bijz. lag. school, lag. landbouwschool. Herv. kerk wrsch. 12de eeuw, restauratie in voorbereiding.

HOORNBLAD (Fr.: *hoarnblêd*). Gedoomd *H.* algemeen in sloten op alle grondsoorten. Ongedoomd *H.* slechts bij de kust in zilte sloten.

HOORNBLOEM (Fr.: *spoarblom*). Akker-*H.* algemeen in Zuidwesthoek, op de eilanden, verder nogal eens op oude trambanen. Gewone *H.* zeer algemeen. Kluwen-*H.* vrij algemeen. Zand-*H.* op dor zand en in de duinen, kleine *H.* alleen in de duinen.

HOORNBRUG. Voormalige ophaalbrug (vóór 1818 'hooghout', trappenbrug) over Harlinger Trekvaart te Dronrijp. Sedert de 18de eeuw in onderhoud bij floreen*-plichtigen (administratie tot 1795 bij kerkvoogden), na 1925 bij de gem. Afgebroken na bouw van nieuwe brug over Van Harinxmakanaal.

Zie: Prov. Arch., Gemeenteburgen, gem. nr. 25.

HOORNSTERZWAAG (Fr.: *Hoarnstersweach*, de zwaag* van Oudehorne). Dorp in gem. Heerenveen aan weg Oudeschoot—Donkerbroek en langs Schoter-landse Compagnonsvaart (1602 inw.). Herv. kerk 1761 (verbouwd 1856) met klokkestoel. Na 1930 is rondom veel ontgonnen, na W.O. II nieuwe ontginningsboerderijen.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 50.

HOP. Vogel. Moet vroeger in Z.O.-Frl. gebroed hebben. Vrij zeldzaam op voor- en najaarstrek.

HOP (Fr.: *hopwynsels*). Plant. In het oosten algemeen. Op de klei en eilanden een enkele keer gevonden.

HOP. Inham. Bocht van het water aan zee, bijv. bij Koehool (Barradeel) en Lemmer. Aan binnenwater (vaak reeds dichtgeslibd), o.a. bij Gauw, Wikel, Sanfurde, Suawoude, Hilaard.

Zie: Fr. Plaknammen I, 43-44; Moerman, 105.

HOPMANSBRUG. Draaibrug over de Nieuwe Trekvaart O. van Harlingen, z Lidlum.

HOPPERS. Edel geslacht uit Staveren, al voor 1400 burgemeesters, aanhangers van Albrecht* van Beieren. Bekendste lid Jochem (Joachim Hopperus). Nageslacht ging naar de Zuidelijke Nederlanden,

stierf wrsch. voor 1700 uit. Zijn zusterszoon Jochem († 1604), secretaris van Wymbritseradeel, nam de naam *H.* aan; nageslacht leefde tenminste tot 1681. Een familie *H.* te Idaard, waarvan de relatie met de eerste onbekend is, tot in de 18de eeuw.

Zie: Stb. I, 220; II, 147; v. d. Aa VI, 388, 390.

—, ook **Hopperus, Joachim**, jurist (Sneek 11.11.1523-Madrid 11.12.1576). Opleiding: Latijnse school te Haarlem, studie rechten en filosofie te Leuven, Parijs en Orléans, promotie in 1553. Hoogl. té Leuven, dan — mede door Viglius' vriendschap - raadsheer in Grote Raad van Mechelen, lid Geheime Raad en Raad van State, adviseur van Filips II over Nederlandse zaken (1566). De Erasmiaan *H.* keurde Filips' harde maatregelen na de beeldenstorm af. Zijn trouw aan Frl. blijkt uit brieven met stukjes Fr. (Gaasterlands), uit de *Tabula*, beschrijving van een soort gouden eeuw, o.a. van Frl. Zijn kaart van Frl. in de Romeinse tijd is de eersteling der historische geografie. Zijn opvoedkundige denkbeelden, neergelegd in *Ferdinandus, sive de institutione principis*, kon hij enigszins realiseren als oprichter van de hogeschool te Douay (1561). Meer prof. dan staatsman.

Wrk.: Paraphrasis in psalmos Davidicos (Antwerpen 1590); Seduardus sive de vera iurisprudentia (Antwerpen 1590), waarin de *Tabula* en *Ferdinandus, sive de institutione principis*; Recueil et mémorial des troubles des Pays-Bas du Roy (1743, '1858); Epistolae ad Viglium (Utrecht 1802). Stukken en brieven in archieven te Brussel, Besancon, Lille, Giessen, Kon. Bibliotheek te Den Haag.

Zie: N.B.W. VII, 622-623.

HOPTILLE. Brug in weg Hilaard-Rewerd (Baarderadeel), over de trekvaart Bolsward-Lwd.

HOPZAK. Herbergnaam (bijv. reeds ca. 1700 te Lwd., hoek Peperstraat) i.v.m. de hophbouw voor bierbereiding.

HO(E)RE (Oudfr., slijk, vuiligheid). Kwam vroeger in landnamen voor. z Hornleger.

Zie: Fr. Plaknammen I, 44-46; Moerman, 105.

HORIGEN. Boeren, onder een heer staande, wie zij prestaties schuldig zijn, meestal zowel diensten als geld. In de Lex* Frisionum de laagste stand; een deel van hun weergeld valt de heer toe. In de late M.E. komen nog sporadisch *H.* voor, maar alleen in de Wouden. Wrsch. is in de hofhulp* een rest van horigheidsverhoudingen.

HORIZON. Fr. vereniging van beeldende kunstenaars 1932-ca. 1943. Eerste leden: A. v. d. Sloot, P. H. van Asperen, G. Struiksma, S. Kamminga, Idema, H. A. G. Froonen, J. Zwerver. Eerste tentoonstelling 1933 te Lwd.

HORN, Dirck de, schilder (Lwd. 22.10.1626-na 1680). Zoon van Ulrich Dircksz de *H.*, schilder uit Woerden, die 1637 burger van Lwd. werd. Hij was in 1656 wijntapper, 1660 burgerhopman en 1674 gevolmachtigde ten Landsdage wegens Hennaarderadeel en gecommiteerde in het

Mindergetal. Stillevens. Werk in Fr. Museum, Het nageslacht van advocaten, predikanten en officieren stierf in 1772 uit.

Zie: Hs. genealogie Gem. Aren. Lwd.

HORNE (Fr.: *hoame, harne, herne*, hoorn, hoek). Hoek in een dijk (Dijkshorne), streek of dorp (Horne-streek, Oude- en Nijehorne), ook waternaam (Horne bij Terhorne), z Hoeknamen.

Zie: Moerman, 104-105.

HORNESTREEK (Fr.: *Hounestreek*, wrsch. van *Hoarnestreek*). Op veel kaarten naam voor de Oude Dijk in Barradeel, zal eigenlijk slaan op dorpsgebieden, grenzend aan de zeedijk, z Hoek.

Zie: Barradeel (1955), 143 e.v., 175.

HORNLEGER (Fr.: *hoarnleger*, in de 16de en 17de eeuw allerlei vormen, de oudste zonder n, met hoor of hoer i.p.v. horn). Huisstede en erf van boerderij. Afleiding: óf (Postma) van Oudfr. *hore* (modder, slijk), dus: plaats waar slataarde of mest opgeworpen wordt; óf (Sipma) van Oudfr. *hora* (drijven, jagen), dus: plaats waar het vee 's nachts ter beveiliging wordt samengedreven, vgl. Nachtlân onder Smalle Ee, Jaechakker onder Pietersbierum. Stemrecht* was vanouds gebonden aan grondbezit. Bij verdeling van een stemdragende saté* bleef de stem aan het *H.* verbonden (Stemreglement 1698). Door opkopen van *H.s* kon men dus stemmen krijgen, wat de oligarchie* in 17de en 18de eeuw versterkte, in strijd met de 'oude vrijheid'. Het reglement* reformatoir 1748 bepaalt dat men behalve het *H.* een zekere hoeveelheid land moest bezitten, z Hanestemmen, Stemhuizen.

Zie: C. J. Guibal, Democratie en Oligarchie in Fr. (Assen 1934); O. Postma, De Fr. Kleihoeve (1934), 169; B. IV (1942), 105.

HORNSTERMEER (Fr.: *Hoarnstermar*). In 1925 drooggelegd meer van 39 ha in Haskerland, W. van Vegelinsoord. Laagste terreinhoogte ca. 2,45 m —N.A.P. Twee windmotoren, waarvan één met hulpmotor.

HORNSTRA, Jan Jentjes Gzn. (Warga 18.8.1856-Lwd. 27.9.1932). Onderwijzer o.a. te Friens en Roordahuizum; bestuurslid van het Selskip 1844, schreef kinderlectuur, lijst van Fr. plaatsnamen, levensschetsen van Fr. schrijvers in 'Fryslân' (1928-32).

Zie: Tinkboek Selskip, 186-187, Repert., 85, 253.

HORP. Buurschap op Terschelling W. van Midsland, op een hoge duinrest.

HORTUS MEDICUS, z Hogeschool.

HOSPITAAL, Spitaal, z Sneek (kloosters). **HOSPITAALRIDDERS** of johannieters. Geestelijke ridderorde, ca. 1050 in Jeruzalem ontstaan ter verpleging van zieke pelgrims; wijdde zich na 1120 ook aan bestrijding der mohammedanen. Na ca. 1300 in Sneek.

Zie: E. A. van Beresteyn, Gesch. der Johanniterorde in Ned. tot 1795 (Assen 1934).

HOSPITAALSTERZIJL. Oude zijl van klooster

Hospitaal bij Sneek, vervallen kort na 1500.

HOSSON, Fredericus Carolus de, schilder (Bentheim 1717-Groningen 1799). Werkzaam te Lwd. (1781-85?). Maakte behangselstukken. Werk in Fr. Museum.

HOTTINGAZIJL. Oude zijl in Leppedijk bij Oude-schouw, gebouwd door klooster Aalsum. Vervallen tegen 1900.

HOUMANHOU. Vroeger het Hindeloper woord voor vastenavond, wrsch. ontleend aan een 17de-eeuws vastenavondlied. Sedert 1957 beeldt de Hindeloper zang- en klederdrachtgroep o.a. de gebruiken op *H.* uit, zoals beschreven in een gedicht *H.* van S. O. Roosjen (1855). z Hindeloopen.

Zie: B. I (1939), 100-101, 160.

HOUT. Brug (bijv. Weidumerhout). *Houtsje*, vonder; *heechehout*, hoge voetbrug, z Brug.

HOUTDUIF (Fr.: *houdou, hôfdou*). Vogel. Zeer algemeen, soms schadelijk voor de tuinbouw (erwten, bonen enz.). Vandaar een premie op het doden.

HOUTEN, Hendrik van, journalist en politicus (Bok-sum 19.6.1892-Groningen 22.7.1952). Jarenlang algemeen secretaris van de Bond van Landpachters en Hypotheekboeren (opgericht 1922), lid Tweede Kamer (Chr. Democratische Unie, 1933-45).

HOUTEN, Johannes Anthonius van der, goud- en zilversmid (Schoonhoven 6.6.1914-). Opleiding: rijksvakschool te Schoonhoven. Ontwerpt sieraden, maakte fraaie wisselprijzen, o.a. zilveren Oldehove, zilveren wisselbord Elfstedentocht enz. Woont te Lwd.

Zie: Edelmetaal (dec. 1955).

HOUTEN, Marten Jans van, evangelist (Rottevalle 6.2.1801—De Wilp 6.12.1879). Door de 'Geest' geleid mysticus, niet onder te brengen bij een bepaalde groep. Woonde te Houtigehage, Oudega (Smallingerland), Drachtster Compagnie, na 1843 te De Wilp. Oefenaar 'uit liefde, om niet'. Beïnvloed door oude mystici (Jac. Brul), sprak zelf naar de Geest hem ingaf. Nuchter man, wars van dogmatische leergesprekken, geleerdheid, uiterlijkheid en eigenliefde; weinig zendingsdrang.

Zie: Vr. F. XXIV (1916), 143-158; Stemmen van Waarheid en Vrede (1922), 375-380.

HOUTEN, Ulbe van, onderwijzer (Boksum 23.3.1904—). Schrijver van de boerenroman *De sânde f en Haitze Holwerda* (1938, ⁶1954, Nederlandse vertaling 1950), verder van mobilisatieherinneringen (*Ein fen 'e mars*, 1945), novellen (*De wraek*, 1937; *De rook fen it lân*, 1943), bijbelse vertellingen (*De Hillige Histoarje*, 2 dln., 1949—53), waarvoor Gysbert Japiksprijs (1954). → Roman.

Zie: Tsj. (1946), 314-318; (1947) 379-384 (1954) 306-309; Piebenga (1957), 262-268.

HOUTIGEHAJE (Fr. idem; *hage*, smalle strook

land tussen de verveningen; hout wijst op begroeiing). Dorp (902 inw.), deels streek, deels verspreid gebouwd, in Smallingerland, N.O. van Drachten. Twee buurschappen: Lucht-en-veld en Vianen, beide aan de Folgerenlaan. Openb. lag. school, herv. evangelisatie. Een der zgn. heidedorpen*; in 1956 stemde 28 pct. C.P.N.

Zie: Repert., 193.

HOUTSMA, Martinus Theodorus, oriëntalist (Irnsom 15.1.1851—Utrecht 10.2.1943). Hoogl. te Utrecht, hoofdredacteur 'Encyclopadie des Islam' (1897—1924).

HOUTSNIP. Vrij talrijk op voor- en najaarstrek, soms als broedvogel in bosrijke streken, ook op Terschelling. Zoekt voedsel in avond- en morgenschemering.

Houtsnipvangst. Naar de Jagtwet 1857 was de vangst van *H.en* met 'flouwen' in open jachtijd geoorloofd van een half uur voor tot een half uur na zonsondergang (overdag was deze jacht om praktische redenen onmogelijk).

In Gaasterland en Hemelumer Oldeferd zette men op zgn. 'flechten' (open plekken aan de rand van het bos) twee zgn. snipstokken (palen van 13-14 m lengte) in de grond, ca. 35 m van elkaar. Daarna werd het net (de flouw, 25 à 30 bij 10 m) opgehangen aan een scheerlijn over een katrol; de snipvanger hield het eind vast. Raakte een snip het net, dan liet de man de lijn schieten en de vogel viel, met en in het net. Vangsten van 50 stuks van 1.10-15.12 waren zeldzaam; vaak bleven ze beneden tien. Een broodwinning was het dus niet. De vangstvergunningen gaf de commissaris der Koningin kosteloos af. Art. 119 van de Jachtwet 1923 bepaalde dat in genoemde gemeenten tot 1928 'dagloners en arbeiders' nog een vergunning konden krijgen voor een steeds kortere vangtijd, het laatste jaar van 15.10-15.11.

HOUTSNIJDEN. Er is in Frl. veel aan *H.* gedaan. Mangelplanken* en stoven, thans meest in museums, kwamen vroeger algemeen voor. Boeren en arbeiders sneden 's wintersavonds bij de haard een mangel plank of stoof voor hun bruid. De versiering was traditioneel: levensboom*, ranken, bloemen, initialen, jaartallen. Thans maakt de groep 'De Ikelbeam', Atema te Sneek, Oostenbrug te Twizel fraai houtwerk, gebruiksvoorwerpen als mesheften, broodplanken, onderzettertjes enz. → Volkskunst.

HOUTVERWERKENDE INDUSTRIE. Frl. telde in 1950 in deze sector (waaronder ook valt de verwerking van. riet, kurk e.d.) 366 bedrijven (3137 werknemers). Sedert 1930 is het aantal werknemers met 74 pct. toegenomen (Nederland 27 pct.).

Vooral de kistenfabrieken en rietmeubelindustrie (z. Rotanmeubelen) groeiden. Te zamen vormen ze ruim 40 pct. van de *H.I.* De betrekkelijk grote omvang van de *H.I.* (5 pct. van Nederland) hangt hiermee samen. In deze bedrijfsklasse ontbreken enkele weinig geïndustrialiseerde groepen (klompen-

en mandenmakerijen) bijna geheel. Behoorlijk vertegenwoordigd zijn houtzagerijen (20 met 144 man, o.a. te Dokkum, Sneek en Lwd.) en timmerfabrieken (22 met 342 personen, o.a. te Drachten en Lwd.). Kuiperijen (o.a. te IJlst) en meubelfabrieken (20 met 519 personen of 2,8 pct. van Nederland) komen weinig voor. De belangrijkste meubelfabrieken te Joure, Franeker en Lwd. Sinds 1950 heeft deze bedrijfspgroep zich normaal ontwikkeld.

Zie: Leeuw. Cour. (8.2.1958).

HOUTWALLEN. In het oosten en zuiden komen op vele plaatsen met houtgewas beplante aarden wallen voor op de scheiding tussen landerijen of tussen landerijen en wegen. Deze *H.* dienden vanouds als grensscheiding en tot beschutting en kering van wild en vee.

We vinden ze vooral op de hogere gronden (o.a. Twizelerheide, Oostermeer, Oosterwolde, Oldeberkoop en Buil). Ze bestaan vooral uit eik met daarnaast ook berk en lijsterbes, soms meidoorn, sleedoorn, hazelaar en hulst. De lagere gronden in de Wouden zijn vaak omgeven door elzensingels, meest in de slootwallen. Terwijl de typische *H.* zijn aangelegd, zijn deze veelal van nature ontstaan. In de streek tussen Buitenpost en Drachten en in stukken van Dantumadeel wordt het karakter van het landschap vooral door deze singels bepaald. *H.* en elzensingels worden meestal als hakhout behandeld. De beste stammetjes worden soms gespaard om tot opgaande bomen uit te groeien. Het hout wordt vaak als brand- en geriefhout gebruikt. → Compendium, Het landschap van Friesland.

HOU(W). Oorspr. bepaald stuk land, deel van meen-schar*, hemrik*. Ook naam van boerderij, buurschap (Kornwerd, Lichtaard) of dorp (Longerhou), In Riperahem schouwde de atta* in zijn *H.*

Zie: Fr. Plaknammen I, 46-48.

HOUWAERT, Jan Baptista, dichter (Brussel 1533-1599). Hoewel r.k. en Spaansgezind werd het werk van de 'Brusselse Homerus' ook in Frl. uitgegeven (1614) en heeft het een rekkelijke middengroep aangesproken.

Zie: Leeuw. Cour. (1.3.1952).

HOVEN, Petrus, boekdrukker (Lwd. 23.11.1827-22.8. 1858). Hij en zijn weduwe gaven straatliederen* uit.

HOXWIER, Hector van, jurist (Mantgum 1502-Utrecht 2.7.1596). Verdediger van 's lands privilegiën. Op waterstaatkundig gebied werkzaam. Van 1538-40 raadsheer in het Hof te Lwd., in 1540 president van het Hof te Utrecht.

Zie: v. d. Aa VIII, 2, 1365; Binnendijken en Slieperdijken I, passim; Repert., 103.

HUBER. Zwitsers geslacht. Heinrich (ca. 1561-1641) kwam tegen 1600 als officier in Frl. Zijn kleinzoon was Ulrich, Diens zoons Hermanus, jurist (1663—1730), secretaris der Staten (1681), burgemeester van Sneek, en Zacharias. Kleinzoon van Hermanus heette Ulrich Herman (1727-67), ontvanger-generaal der floreenrente. Zoons o.a. Johannes Lambertus en Ulrich Jan (1752-1804),

raad in het Hof (1783-96), lid der Nationale Vergadering (1797), van het Vertegenwoordigend Lichaam (1798), raadsheer in het Nat. Gerechtshof (1802). Van eerstgenoemde stamt de Fr., van de laatste de Groninger tak. Na 1850 verlieten ook de meeste leden van de Fr. tak Frl. Enkel en keerden terug. Meest juristen, artsen en predikanten.

Zie: Stb. I, 395; II, 273; v. d. Aa VI, 426-429; N.B.W. I, 1164; VIII, 870-871; X, 390-391; Ned. Patr. III (1912), 172; F.G.A. Huber, *Het Nederlandsche geslacht H.* (1944).

—, **Johannes Lambertus**, staatsman (Lwd. 8.8.1750-Blessum 30.6.1826). Patriot, bevriend met C. L. van Beyma*, secretaris der exercitiegenootschappen* (1785). In 1787 week hij uit naar Saint-Omer. Stond in Franse dienst, maar keerde in 1795 terug. Even op de voorgrond, o.a. in de Staten-Generaal, maar weldra als federalist* terzijde geschoven. Later nog in verschillende functies (o.a. grietman van Het Bildt, 1816).

Zie: N.B.W. VIII, 867-870; Bijdr. Vad. Gesch. 5de reeks X (1923), 41-79, 227-247.

—, **Ulrich Herman**, jurist (Lwd. 15.12.1842-Den Haag 4.3.1917). Rijksadvocaat te Lwd. Speelde een rol bij de kerkelijke processen die eind vorige eeuw in Frl. gevoerd werden. Lid Prov. Staten en Tweede Kamer voor Dokkum (1883-94). Na 1894 lid Raad van State, z Floreen (floreerkwestie).

—, **Ulrich Herman Wielinga**, jurist (Lwd. 5.12.1792-17.10.1871). Rechter te Lwd. (-1852). Voorzitter Commissie van Landbouw, deed op zijn boerderij te Kornjum landbouwkundige experimenten. Van 1852-57 voorzitter en van 1857-66 vice-voorzitter van de Fr. Mij. van Landbouw.

Zie: Spahr van der Hoek, *Fr. landbouw* 11, 488.

—, **Ulricus**, jurist (Dokkum 13.3.1636-Franeker 8.11.1694). Prominent hoogl. in de welsprekendheid en geschiedenis (1657), daarna in de rechten (1663-79) te Franeker. Raadsheer bij het Hof te Lwd. (1679-82), ere-hoogl. (met verlof tot het geven van privatissima) in Franeker. Hij bezette als eerste een zetel in het publiek recht. Gevierd redenaar. Bekend om zijn geschillen met Van Glins, Röell (Duker), Perizonius, de Senaat (Van Eek), Joh. van Holst, en zijn groot werk *Hedendaagsche Rechtsgeleerdheid* (1686). → Hogeschool.

Zie: Boeles II, 2de dl., 217-226; N.B.W. I, 1165-1168.

—, **Zacharias**, jurist (Franeker 29.8.1669-21.10.1732). Advocaat te Lwd. (1691), hoogl. in de rechten te Franeker (1695), raadsheer bij het Hof in Lwd. (1716). Bezorgde de heruitgave van *Hedendaagsche Rechtsgeleerdheid* van zijn vader U. H. en publiceerde zelf een werk over de jurisprudentie van het Hof. Dichter in het latijn.

Zie: Boeles I, 2de dl., 341-345; N.B.W. I, 1168-1169.

HUESMAN, Roelof, z Agricola, R.

HUGENHOLTZ, Isaïc Theodorus ter Bruggen, politicus (IJsselstein 28.5.1801—Den Haag 16.3.1871). Zeeofficier, later zakenman te

Dokkum. Werd lid gemeenteraad (1846), Prov. Staten (1847), Tweede Kamer (1848-65). Thorbeckiaan, in 1853 herkozen. In 1862 veroorzaakte hij een kabinetscrisis. Van 1865—71 lid Raad van State.

Zie: N.B.W. IX, 428-429.

HUGENHOLTZ Jr., Petrus Hermannus, theoloog (Rotterdam 31.7.1834-Heemstede 12.9.1911). Van 1862-66 als eerste moderne predikant te Lwd. (vgl. *Indrukken en herinneringen*, Amsterdam 1904). Te Amsterdam trad hij uit de kerk (1877) en stichtte de Vrije Gemeente. Voorganger tot 1909.

Zie: B.W.P.G. IV, 390-394. HUGENOTEN, z Walen.

HUIGEN, Theodorus, zilversmid (Wesel 1652-Harlingen na 1710). Meester te Harlingen (1682). Werk in Fr. Museum.

HUINS (Fr.: *Huns*, wrsch. familienaam op ens*). Agrarisch dorp in Baarderadeel (157 inw.), één met Lions. Zeer langzame groei (in 1744 105 inw.). Jac. van Loon* Jz. had hier een steenfabriek ('panwurk'). Gepleisterde kerk van kort na 1200.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 50.

HUISDIJKEN. Naam van dijkvakken in de Zuidwesthoek. Het onderhoud drukte op huizen.

Zie: IJsselmeerdijken 21, 27.

HUISKIST. Ventilatie-inrichting in de nok van het koehuis ener schuurloze Oudfr. greidboerderij. Twee luiken, die met een touw geopend en gesloten konden worden. Na de opkomst der schuren verhuisde de *H.* wel naar de nok van de met riet gedekte schuur. Tussen Heerenveen en Joure soms nog aanwezig ('riikkiste', rookkist). In Oudfr. wetten (12de eeuw) een 'reeckhol' (rookgat) in het huis vermeld. In 1524 (klooster Thabor) horen wij van een 'kyest yn dat koehus'. z Boerderij.

HUISKOPERS. Doopsgez. groep, in 1586 ontstaan toen te Franeker Thomas Byntgens, oudste der Vlaamse* doopsgezinden, oneerlijke praktijken toepaste bij de koop van een huis. Tegenover hem stond Jacob Keest (Jacques Outerman). Er kwam een scheuring tussen *H.* of Oude Vlamingen en Contra-*H.* of Jonge (Zachte) Vlamingen. Dit conflict uitte zich in haast alle Vlaamse gemeenten, tot in Pruisen. Het ging eigenlijk om een meer of minder strenge houding ten aanzien van de banpraktijk. De naam *H.* voor Oude Vlamingen raakte spoedig in onbruik. Als benaming voor de zgn. Dantziger Oude Vlamingen met gemeenten in Oldemarkt en Giethoorn nog tot na 1700 gebruikelijk.

Zie: Doopsgez. bijdr. (1912).

HUISMAN. De middeleeuwse naam voor de vrije Fries, de boer, in het bezit van eigen vuur en rook, in tegenstelling tot de knecht. Ook de hoofdeling* viel oorspr. onder de term; in de 15de eeuw is het de naam voor de eigenerfde* en meier*. *H.* is dan een stand tussen heerschapp* en ruter* in. Nog later is *H.*

een enigszins denigrerend woord voor de niet-eigenerfde boer.

Zie: Pb. Heek, Die altfriesische Gerichtsverfassung (Weimar 1894), 252 e.v.; J. S. Theissen, Centraal gezag en Fr. vrijheid (Groningen 1907). 5 e.v.. 301 e.v.; D. J. Cuipers, Bijdr. voor de rechtsgesch. van de gemeene dorpsgronden in Oostergo (Den Haag 1949), 207 e.v.

HUISMANS, Sipke, geref. predikant (Loïnga 10.3.1873-Doetinchem 19.7.1924). Studeerde aan de Vrije Univ. te Amsterdam. Beïnvloed door A. Kuyper. Stond te Anjum van 1901—16. Ontmoette in eigen kring wegens zijn Fr. nationalisme veel verzet. Medeoprichter en eerste voorzitter van het Kristlik* Fr. Selskip. Gaf de Fr. beweging een principiële grondslag. Schreef onder het pseud. De Poortwachter in het 'Fr. kerkblad'. Van 1916-18 te Zevenhoven en van 1918-24 te Doetinchem. Zijn Fr. werk gebundeld in: *Ta in Tinkstien* (1927), met levensschets door G. A. Wumkes.

Zie: B.W.P.G. IV, 401-404; Slj. en Rj. (1927), 860-867, 909-910; Repen., 253.

HUISMERK, z Handmerk.

HUISMUIS (Fr.: *(hûs)mûs*). Algemeen bekend klein knaagdier, ook in het vrije veld.

HUIS TER HEIDE. Ten noorden van Sint-Nicolaasga liggen de bossen van de familie Van Eysinga. Groot ca. 120 ha, grotendeels hakhout, met om de vijver enig naaldhout. In juli 1955 werd oud bos van eik en beuk bij de weg naar Langweer door een cycloon vernield.

HUIZINGA, Hans, atleet (Greonterp 7.9.1921-). In 1951 veldloopkampioen van Nederland op de 5000 m; van 1951-53 nationaal kampioen op de 3000 m steep-chase.

HUIZUM (Fr.: *Huzum*, eigenlijk 'bij de huizen'). Tot 1.1.1944, toen het zgn. Zuidertrimdel bij Lwd. kwam, hoofdplaats van Leeuwarderadeel, waarvan het gemeentehuis nog te *H.* staat. Als onderdeel van Lwd. is *H.* geen administratieve eenheid meer; de kerkelijke gemeenten en sommige plaatselijke verenigingen houden de naam vast. In de oude kern rondom de Ned. herv. kerk is er nog een eigen dorpsleven, de woonwijken aan beide zijden van de Schrans (Rijksweg) richten zich meer op de stad. Bij de annexatie ca. 15000 inw. Ned. herv. kerk (na 1400, gepleisterd), met oude zadeldaktoeren (gerestaureerd 1957-58), Ned. herv. kapel (Pniël), twee geref. kerken, een r.k. kerk (waarbij het zusterhuis der zusters Onze Lieve Vrouw van Amersfoort, Mariëngaarde), een wijkgebouw met badhuis van het Groene Kruis en tal van scholen, waaronder het geref. gymnasium. Het Tjallinga weeshuis is thans als Tjallinga-hiem een kindertehuis. Aan de *H.*er-laan ook een veilingcomplex, aan de Badweg (vroeger 'Jurfersreedtsje') een zwembad. Het kerkhof van *H.* is al vroeg gebruikt als rustplaats voor inw. van Lwd.

Zie: Hepkema Memories, 114; Reg. Leeuw. Cour., 50; Repert., 193.

HULP. Oude waternaam in Westdongeradeel (twee slenken*). Ook Holprijp bij Tsjum. Misschien: 'helder water'.

Zie: Fr. Plaknamen I. 48-49; Schönfeld, Waternamen, 119-120.

HULPBEHOEVENDEN. De in 1952 opgerichte stichting tot huisvesting en verzorging van geestelijk *H.* die vooral bejaarden, die geen verpleging in een psychiatrische inrichting behoeven, in een gesticht wil verplegen, was de eerste in haar soort in Nederland. z Bejaardenzorg.

Zie: Rapport inzake huisvesting van ouden van dagen (Stichting-Frl. voor Maatsch. Werk 1950).

HULSHUIS, Lolke, zoon van de grietienij secretaris Claes Jilles *H.* uit Holwerd, die in het pachersop-roer* betrokken raakte en naar Duitsland moest vluchten. Hierover een interessant reisjournaal, 1749 (arch. Fr. Gen.).

Zie: Leeuw. Cour. (7 en 10.4.1951).

HULST (Fr. idem). Plant. Vrij vaak in wallen en bosjes met lemige ondergrond in het Drentse* district.

HULST, Lammert Jan, geref. predikant (Oud Leusden 10.2.1825—Nunica, Michigan, 24.8.1922). Diende de chr. afgescheiden gemeente te Wanswerd (1849-55) en te Ferwerd-Blija (1855-62). In 1874 naar de Ver. Staten. Schreef later over zijn Fr. tijd.

Wrk.: Herdenking van zijne 50-jarige Evangeliebediening (Grand Rapids 1899); Drieënzestig jaren evangelieprediker (Kampen 1913).

HUMALDA, z Aebinga, Eysinga.

HUMANISTISCH VERBOND. Vereniging van niet-godsdienstigen, die de volle ontplooiing van ieder mens willen bevorderen, strijden voor geestelijke vrijheid en sociale gerechtigheid en hulp verlenen in geestelijke en materiële nood aan buitenkerkelijken. Opgericht 1946. Er zijn gemeenschappen te Lwd., Sneek, Heerenveen, Drachten, Nijehorne, Gorredijk, Appelscha en op Terschelling (720 leden). Het *H.V.* houdt openbare bijeenkomsten. Het staat niet tegenover, maar naast de kerken. Er is een Fr. rapport over de voorgang bij begrafenissen (1953). In arbeiderskampen, gevangenis, ziekenhuis e.d. werken geestelijke raadslieden.

HUMANITAS. Vereniging voor maatschappelijk werk op humanistische grondslag. Het gewest Frl. werd opgericht in 1954. Het werk wordt gedragen door een in gemeenschapsgevoel wortelend besef van verantwoordelijkheid, zowel voor het lot van de e vennaaste als voor het welzijn der volksgemeenschap, en wordt bewust gericht op een in alle opzichten gezond maatschappelijk leven (over de doelstelling is op het moment in interne kring discussie). Er zijn plaatselijke (regionale) afdelingen. Onderafdelingen zijn de sectie kinderbescherming en algemene maatschappelijke

zorg en de sectie reclassering. Het gewest beoogt: organisatorisch en maatschappelijk werk (het laatste door zijn Centrum voor Maatsch. Werk).

HUMUSOERBANK, z Felst en Podzol.
HUNEBED, z Neolithicum.

HUNIADIJK. Planweg, vroeger binnendijk* in het Middelzee-Nieuwland tussen Kliuw (Hennaarderadeel) en Zijlje-State (Wymbritseradeel). Moest het O. ervan gelegen gebied beschermen tegen overstromingswater uit het zuiden. In 1381 vermeld ('Huntingadijcken').

Zie: Oudfr. Oork. III, I; Binnendijken en Slieperdijken I, 153-163.

HUNSINGO. Aan Frl. grenzend stuk van Groningerland. Oorsp. Fr. karakter blijkt uit een aantal plaatsnamen en uit een tweetal Oudfr. codices, waarvan een de 'Hunsegoër Keuren' van 1252 bevat; J. Hoekstra* gaf ze in 1950 opnieuw uit.

HUSEN, Franciscus ab (Frans van Huisen), predikant (Lwd. ca. 1705—?). Behoorde tot de 'ernstige Cocce-janen*'; werd wegens dronkenschap uit zijn ambt te Dronrijp ontzet (1733).

Zie: B.W.P.G. IV, 441.

HUSLOTHA. Een in de M.E. door de Friezen aan het Frankische rijk verschuldigde belasting op de huizen. Wrsch. een vervanging van de door de Denen opgelegde 'klipschilda'. Geen hoge schatting, meer een symbolische erkenning van het rijksgezag. Dat de *H.* in de M.E. ook werd opgebracht staat niet vast. Evenmin dat de *H.* gelijk is aan het huisschot, dat bij het stemrecht een rol speelde, z Klipschilda, Schot.

Zie: I. H. Gosses, Verspreide Geschriften, 144-151; B. IX (1949), 131-139.

HUURDER (Fr.: *hierder*). De in Frl. en Groningen vanouds gebruikelijke aanduiding van de pachter.

HUWELIJK. In het Oudfr. recht kwam het *H.* tot stand door een verdrag tussen de families van bruid en bruidegom. De familie van de bruidegom gaf aan de andere familie een geschenk om het mundium* over de vrouw te kopen. Naast het officiële *H.* kwam het *looi-H.* voor, waarbij de man een meisje uit een andere maagschap schaakte. Wilde het meisje bij de man blijven, dan was het een geldig *H.*, anders verviel de man in een boete wegens schending van het mundium. In de 13de eeuw veranderde dit onder invloed van het canonieke recht. Nadien was voor een geldig *H.* slechts de wederzijdse toestemming van partijen (en evt. ouders) nodig, z Stefgong.

Zie: B. IX (1947), 59-64, 67-73.

Op het kerkelijk *H.* legden de gereformeerden tijdens de Republiek de nadruk. Vrije liefde (concubinaat), gedwongen *H.* en echtscheiding werden niet getolereerd, *H.s-verkeer* ('ontijdige bijslaping', 'vleischelijke conversatie') voor de drie afkondigingen (proclamatien) werd, zeker bij predikanten, gestraft, verbreking van een verloving

(*H.s-beloofte*) eveneens. De proclamatien konden worden 'gespied', d.i. het *H.* tegengehouden. Gemengde *H.en* gaven veel moeilijkheden. Het burgerlijk *H.* werd geaccepteerd. Men mocht in een andere plaats trouwen dan waar de proclamatien hadden plaatsgevonden. De bevestiging geschiedde in een openbare godsdienstoefening na de preek met gebruikmaking van het *H.s-formulier*. Hertrouwen werd toegestaan, al gaven de graden* van verwantschap moeilijkheden. De dissenters (rooms-katholieken, mennisten, joden) kenden het burgerlijk *H.* Van kerkelijke *H.en* die natuurlijk zijn voorgekomen, is weinig bekend.

Zie: Cuperus, Kerkelijk leven II, 54-69.

Huwelijksgebruiken. Tot de Fr. *H.s-gebruiken* behoorde vroeger de ritus van de knottedoek*, waarbij de aanbieder een los geknoopte zijden doek met enkele goudstukken aan de uitverkorene aanbood. Trok zij de knoop aan, dan waren zij een paar. Later kwamen ook kleine zilveren bruidskoffertjes* en *H.s-harten* in zwang.

Op het platteland is een bruiloft nog een belangrijk gebeuren. De buurt vlagt en bij het *H.* van een boerenzoon of -dochter staat in sommige streken de vlag op de schuur als de bruidegom, op de voorhuizing als de bruid daar woont. Op andere plaatsen staan ook op de boerderijen van de burens vlaggen. Waar nog een watermolen bij de boerderij behoort, wordt ook die bevlagd. In Bozum is een speciale vlaggeclub, die de vlaggen plaatst en na afloop getrakteerd wordt.

Is één der huwendes lid van een vereniging (bijv. de landelijke ruiters), dan gebeurt het vaak dat de leden zich met attributen voor het gemeentehuis opstellen. Hier en daar (Eernewoude, Baarderadeel) strooien de kinderen 'loverkes' (papiersnippers) bij de terugkomst van het gemeentehuis. Zij worden daarvoor beloond met snoep of centen, die te grabbel worden gegooid. De bruiloft 'op 'eseale' (in de herberg) op de avond van de trouwdag is een groot en drukbezocht feest. Het bruidspaar zit onder een spiegel, waarop met zeep geschreven gelukwensen staan.

Soms wordt een geit als gevolg van een weddenschap onder vrijgezellen geschonken. Wie van hen het eerst trouwt, krijgt zo'n dier (als begin van een eigen veestapel) aangeboden en wel vóór het gemeentehuis, z Bruidegomspijp, Bruidskoffertje, Glasramen.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 63,69; Repert.,318; Leeuw. Cour. (8.3.1951).

Huwelijksgoederenrecht. De rechtsbetrekkingen tussen de echtgenoten en hun wederzijdse goederen worden in het *H.s-goederenrecht* geregeld. In de Germaanse periode was de man alleenheerser over de goederen. Hij gaf de familie van de bruid als koopprijs voor het mundium* over de vrouw een 'wed'.

Reeds in de vroege M.E. werd deze 'wed' (vaak een stuk land) niet meer aan de familie, maar aan de bruid zelf gegeven en hield de echtgenote het beschikkingsrecht over deze 'wed'.

Daarentegen werd na jaar en dag het roerend goed van man en vrouw gemeen, maar behield de man zijn eigen onroerend goed en beheerde hij het vrouwsgoed en het gemeenschapsgoed. In de late M.E. en tijdens de Republiek kwam er enige verandering. Niet langer werd het aangebrachte roerend goed van man en vrouw gemeen, maar alleen de goederen staande *H.* gewonnen en de verliezen tijdens het *H.* geleden. Na de invoering van het Burgerlijk Wetboek bleef dit systeem in het rechtsbewustzijn van het volk voortleven. Dit blijkt uit de omstandigheid dat eigenlijk alleen in Frl. de gemeenschap van winst en verlies bij de *H.se* voorwaarden veel voorkomt.

Zie: Hans Tagert, *Familienerbe in Frl.* (Weimar 1937); *Akademie-dagen II* (1948), 37-72.

Huwelijkshart. Zilveren voorwerp in de vorm van een hart, vaak met pijlen doorboord. Dezelfde bedoeling als het bruidskoffertje*, echter minder talrijk.

Huwelijkspenning, z *Familiëpenning*.

HYGELAC (Choichilaich). Koning van de Geaten, die tussen 512—520 met een schare Denen in de Maasmond streed tegen koning Theoderik, wiens Franken hulp kregen van de Friezen.

Zie: Fr. *Jierb.* (1938), 52-56; B. I (1949), 144-146; XIV (1952), 174-175.

HYLKEMA, Bertus, beensnijder en houtdraaiër (Luijjeberd 23.9.1927-). Zoon van Jan *H.* Opleiding: Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs Amsterdam. Woont te Amersfoort. Werkt in been,- ivoor en hout (vouwbeneden, zoutlepeltjes, servetringen enz. in been, schalen en beeldhouwwerk in hout).

Zie: *Heerenv. Koerier* (15.7.1949).

HYLKEMA, Bonne Sjoukes, toneelschrijver (Akkrum 1862-Grouw 16.2.1935). Onderwijzer. Lang in het verzekeringsbedrijf werkzaam. Schreef 17 ouderwets-romantische toneelstukken. Belangrijk als propagandist-organisator. Oprichter en voorz. van het 'Boun om utens' (1904) en van het 'Boun fen Fr. Toanielsel-skippen' (1919), propagandist van het Selskip 1844 (1919-23). Deed propagandareis naar Amerika (1923). z *Toneel*.

Zie: *Tinkboek Selskip*, 199-200; *Leeuw. Cour.* (16.2.1935).

HYLKEMA, Jan, slager, jager, beensnijder (Luijjeberd 29.6.1887-). Had als slager 'bonken' (beenderen) en begon hierin te snijden. Onderwerpen aan de natuur ontleend. Maakt voor zijn plezier pijppluizers, vouwbeneden, servetringen enz. Vrij ruw werk, doch echte volkskunst.

Zie: *Heerenv. Koerier* (27.5.1949).

HYLKEMA, Sjouke Hylkes, zakenman (Akkrum 23. 5.1852—Velp 23.10.1922). Medeoprichter en leider van Ljouwerter Toanielselskip (1881) en Fr. Ijsbond (1886). Werkte mee aan Fr. tijdschriften, schreef Fr. toneelstukken.

Zie: *Slj. en Rj.* (1922), 574-575; *Fryslân* (1929), 49-51.

HYMA, Abe Abes (Albert), historicus (Groningen 18.5.1893—). Emigreerde naar Amerika (1910), promoveerde in 1922. Hoogl. in de

geschiedenis aan de univ. van Michigan. Schreef een 20-tal historische werken. Vertaalde *De Gouden Swipe* van zijn oom Abe Brouwer in het Engels (*The golden whip*, 1947).

Zie: *Slj. en Rj.* (1937), 676 e.v.

HIJMANS, Benjamin Lodewijk, classicus (Overschie 11.8.1895-Lwd. 15.2.1955). Leraar klassieke talen te Lwd. (1928—55) en bibliothecaris van de Buma*-bibliotheek (1930—55).

Zie: *Bibliotheekleven* (1955), 137-138; *Jaarb. Mij. Lett.* (1956-57), 68-71.

HIJUM (Fr. idem; *heem*, woonplaats). Dorp in Leeuwarderadeel (519 inw.). Ned. herv. en geref. kerk. Openb. lagere school. Woonplaats van Arjen* Roelofs. Gemengd bedrijf. Vroeger hier Aebinga-State.

Zie: *Hepkema Memories*, 117; *Reg. Leeuw. Cour.*, 49; *Repert.*, 194.